

EUROPA TEKINTETE

Jelenvaló

Természeti, Míveleti, és Kormányi
Állapotjában.

Szerkértette

DÓCZY JÓSEF,

Cziszterczi Rendű Szerzetes Pap;

Austriában a Ligetes Völgyi Sz. Kereszt', Honnában Sz. Gotthárd'
Monostorának tagja.

Az egész Munkához Európa földképe járul
Magyar nyelven.

VII. K ö t e t.

Német Ország Szövetséges Királyi Országok. Szász
(Saxonia, Sachsen), Württemberg, és Burkus (Bo-
russia, Preuszen) Országok.

B é t s b e n,

Nyomtatott Nemes Haykul Antal betűivel.

1 8 3 0.

G e r m a n i á b ó l:

Saxonia, (Szász Ország, Saxon); Würtemberg, és
Borussia (Prussia, Burkus Ország, Preuszen)
Királyságok,

Szász Ország. *Regnum Saxoniae.*

I. O s z t á l y.

I. S z a k a s z.

R é g i Á l l a p o t j a.

A' Szász Régi, 's a' Teuto (Német) név alatt esméretes Nemzet; mellyről Nagy Britannia leírásának elején bővebben szollottunk. Már 130-ban ilyen néven beszél azokról Ptolomaeus. Zosimus szerint a' Chaucok egy részét tették a' Szászoknak. Megszaporodván nyughatatlankodtak; és több körtartományokat el foglaltak. 'S végre 450-ben egy része azoknak által költözött Britanniába Hengst, és Horst vezérek alatt; a' kik után mindég többek tódulván, nagy részét ezen Szigetnek el foglalták, és ott 7 Királyságot alkottak; 568-ban 20 ezeren mentek a' szomszéd Longobardokkal Itáliába, de azokkal öszve nem férvén, ismét vissza fordultak. Sok hartzot viseltek a' Frantzokkal a' változó szerentse zászlója alatt. Végre Nagy Károly vezérlésekor 785-ben, 33 esztendő had után a' Frantzoktól meg győzettek; és Wittekind vezérjek ekkor meg kereszteltetett. A' keresztény Hitt több üdeig szépen virágzott Saxoniában, a' templomoknak, Klastromoknak, és oskoláknak száma nagyra ment. Pogány állapotjokban hasonló vadság durvította sziveket egyéb bűbajos nemzetekéhez.

Tsak hogy jó Katonák voltak, mivel már 13 esztendő Korokban fegyver alá kellett vala menniek. A' házasság törést kinos halállal büntették. Három rendbe osztattak: Adeling (nemes), Friling (szabados) és Lassi (szolgák). Királyok nem volt, hanem tsak Kormányos Úraik, (Satrapae) a' kik

közül háború üdején egy fő-vezér (Generalis) választott, de annak Rangja, és hatalma meg szűnt a' haddal együtt. Későbbén nagyon meg ritkáltak, és Nagy Károly sok Frankokat küldött a' Rajna tájjékára, a' kiket a' Szászok Walloknak, (Wallones) az az idegeneknek, vagy jövevényeknek neveztek. Noha meg hódultak Frantziának, Honni jussaikkal mindazon által szabadon éltek: némellykor a' Frantz Királyok őket Ispányok, (Comites) és Követek (Missi) által is vezérelték. Későbbén Hertzegek igazgatták Országi dolgait a' Szászi tartománynak; 's a' Hertzegi Rang a' Tsászárok oltalma alatt egyik Házról a' másikra szállott. II Albertot olvasni, hogy az Hapsburgi Rudolf alatt a' választó Fejedelmi Tzimet viselte. Sigmond Tsászár Hadas (vitéz) Henriket (Henricus Bellicosus), Meisseni Marchiót, a' Huszszíták ellen tett érdemeire tekintve, nem tsak ezen tzzimmel tisztelte meg, 1425. hanem Budán Magyarországban a' Hertzegi tartományt is nékie ajándékozta jutalomúl.

Fijai; Fridrik, és Wilhelm el osztották magok közt a' bírtokot; a' választó Jus mindazon által az örebbnek maradott. Wilhelm hertzeg el jegyezte magának 1443-ban II Albert Tsászárnak Austria fő-hertzegének Anna Leányát; és 1445 az osztályban meg nyerte Thuringiát, Ostlandiát, és a' Franki részt. Meg holt Weimárban 1482-ben, minék utánna birodalmait Ernest, és Albert, két fijai közt Testvérének el osztotta. Ezekből származik a' most virágzó háza a' Kormányos Felségnek, és Hertzegeknek. Sokáig együtt bírták a' tartományokat, és akkor különös áldását tapasztalták az égnek mindenben, utóbb; 1485, el váltak egy másról, egy formán osztozván; és 1486, Fridrik III Tsászár, Ernstet meg erősítette a' választó Fejedelmi Rangban, és Jusban.

Az Albertini Szászi Linea származik tehát Alberttól, Fridrik választó Hertzeg ifjabbik Fijától. Ennek vezeték neve lelkes (animosus, cordatus) volt. Zedena felesége (Podjebrádnak, a' Tsehek

Királyának leánya) szült nékie 3 fiat, a' kik a' Történetekben igen híresek. Tudni illik Fridriket, a' ki a' Német Rendnek Nagymestere vala; le tévén ezen tisztséget Magdeburgi segédpüspök (Coadjutor) lett; György, és Henrik Atyoknak örökségét bírták, annak rendelése szerint, a' melly jussokban Maximilián Tsászár által meg erősítették 1500. György Hertzeg elejintén Kanonók volt Máintzban; 's azután meg házasodott, és noha gyűlölte Luther vallását, a' reformátziót mindazon által kívánta az Anyaszentegyházban. Henrikre pedig nagyon bosszonkodott, hogy Luther tanítását bé vette, és vitte maga Uradalmába. Ezt szakállas, vagy gazdag Györgynek hívták, a' ki örökös nélkül holt meg 1559-ben. Henrik lett örököse, a' ki azonnal elterjesztette abba Luther vallását.

Sok viszontagságokban volt részes Szász Ország fő képen a' vallási nyúghatatlanságok, zenebonák, és háborúk által gyászszal borított üdökben; miglen 1694-ben Fridrik August a' Választó Fejedelmi székre jutott. Nagy tettei, Szövetségai, utazási, és had viselései sikeres helyet foglalnak az újabb történetek könyvében, 's azért nem lehetnek isméretlenek a' tudós Olvasók előtt. Hűtves társával, Kristina Eberhardinával, a' ki Brandenburg Bareuthi Kristian Ernest Leánya volt, tsak egy hertzeget szült; Fridrik Augustot, 1696-ban. A' ki is a' Katholika Anyaszentegyházba vissza térvén, ősei Sz. Hitét vallotta, 's az ólta a' Szászi választó Fejedelmi, most Királyi Ház, Katholika vallású. Fridrik August 1719-ben el vette Hűtvestársnak Maria Josephát, Josef Tsászár örebbik Leányát.

Az Ernestini Lineának (a' Szászi Házban) törösöke Ernest választó Fejedelem II Fridriknek örebbik fija volt, a' ki is (a' mint említettük) Albertel 1485-ben meg osztozott. Következtek utánna két fiai III Fridrik, (a' Bölts) és János, (az Aihatatos) Fridrik III Fridrik és Maximilián Tsászárok halála után Ország Helytartója volt; 1519-ben Római Tsá-

szárnak választatott Frankfurtban; de ezen Méltóságot bizonyos indító okokból el mellékelte, és szavzatát Károlynak adta, a' ki akkoron Spanyol Ország Királya, és Austria fő-Hertzege volt. Nőtelen állapotban holt meg 1525. Utánna János ötsze választó Fejedelem; a' ki a' Lutheranoknak nagy pártfogója, és a' Smalkáldi kötésnek szerzője volt. Miképpen ment légyen által a' Fejedelmi választó Jus az Albertini házra, már fellebb meg említettük. Itt tsák azt lehet észre venni, hogy jobbára, az Ernestini Házból eredtek azok a' számos Nagy hertzegei, és hertzegei Házak; mellyek most a' Német szövetséges Országba olvastatnak, és könnyű el találni okát, miért szaporottak légyen annyira el a' Kormány Házak, fejedelmi bírtokok- és Uradalmi jusok, leg inkább a' szász elő név alatt. Hát ha még annyi örökös ezen tartományoknak örökös nélkül nem holtak volna meg? Továbbá, a' mit közönségesen mondottünk a' szövetséges Német Országról, az különösen is értetődik Saxoniáról; hogy tudni illik a' többi tartományokkal együtt el hagyván a' Német Tsászár részét, a' Frantzia frigyességbe lépett (talám kéntelenül) Napoleon alatt, a' kinek is szárnyain 1806-ban Királyi méltóságra emelkedett. Hogy pedig istenes Fejedelme a' kezét fogó Hatalmasságok részére azonnal által nem tért; midőn a' többi izmosabb Német Frigyesek ahoz állottak: nem tulajdonítat hatik annak olly nagy gántsúl, mint talám tetszhetnék, mivel hogy tartományinak jeles tsorbulása, 's az ő nagy áldozatja eleget bizonyítva annak valóságát, a' mit rólla a' jók mondanak; hogy Lelki ismeretét félt meg sérteni: mivel hogy a' keresztény hiveséggel tartozik Frigyességnek, miglen ez ártalmas, vagy tiltott dolgot nem Kiván szövetségesétől.

§. 1.

Ezen királyság, melly 1815 a' bétsi szövetkezések szerint majd felényire meg kisebbedett, magá-

ha foglalja nagyobb részét a' Meiszni, és Lipsiai kerületnek, a' felső - Lusatziát, (Oberlausitz) tsekély részeit a' Naumburg-Zeitz, és Merseburgi kerületeknek, az egész Ertzhegységi megyét, és a' Voigtlandi kerületet tsak nem egészlen.

Határai: keletre, és éjszakra a' Burkus tartományok; ugyan azok nyugotra is az Altenburgi herczegséggel, és Reuszi tartománnyal, délre Bajor, és Tseh országok.

Földirati fekvése a' $29^{\circ} 55'$ -től $32^{\circ} 55'$ -ig hosszába 's az $50^{\circ} 10'$ -től a' $51^{\circ} 50'$ -ig éjsz. szélebe.

Nagysága mértékében, és Lakosi számában még a' leg újabb Föld-írók is igen különböznek; mi a' közep. mennyiséget vesszük fel, 's így közellebb jutunk a' valósághoz. Terjedete mint egy $500 \square$ m. Lakosi száma mintegy 1,400,000 lehet.

Folyó vizei közt nevezetesebb; az egyedül hajózható Albis, (Elbe) melly Tseh-országból Saxoniába lép, 's azt Fichtenberg falunál ismét el hadja. 2) a' Mulda, melly az Albis után leg jelesebb. A' Freibergi, és Zwickaui Muldákból származik, mellyek a' Tseh határszéleken fakadnak, és Colditz-nál egybe folynak. 3) a' fehér Elster, a' Voigtlandi kerületben ered Elszter városán fellül, és Röpzig körül a' szál vizébe rohanik. 4) a' Neisze, Tseh országból jön; és felső Lausatiának egy tsekély részén által megy. 5) A' következő folyók a' tartományban veszik ugyan eredeteket, de abban még igen tsekélyek: u. m. a' fekete Elster. Camenzen fellül, a' felső Lausatiában, két forrásokból. A' Spree, felső Lausatiában egy épületes kútból a' Gersdorf falunál, a' tseh határ széleken.

§. 2.

A' Földje átaljába termékeny, éjszaki része róna, déli vidéke meg van hintve hegyekkel, a' mellyek mind azon által rend feletti magasságra nem emelkednek. A' leg magasabb tetők se jutnak 4 ezer lábnyi emeletre. Déli határain a' felső Lausa-

tiának, és Tseh országnak vonódik egy egymáshoz függő hegylántz. A' leg magosabb tetőknek egyikét Tafelfichtenek hívják, mellynek magossága 5500 láb de ez már nem tartozik Saxoniához. Az Albis folytába Königsteinnál, és Pirnanál nyúlnak el ama híres homok kövi hegyek, mellyek igen meredeken állanak, és gömbölű formájok van, és a' Schandaui tájjékon az úgy névezett Szászi Helvetziát képelik; melly egy 5—4, orrányi, sött 4 mértföldnyi szélességben is ki terjed egész Tseh országig Szemlélhetni itt a' leg különösebb, és rémitőbb formájú kőszikla lántzokat, mellyek sokszor 100 könyöknyi-nél magosabbak, és több helyeken fel hatatlanok; mély és szűk Örvényeket; széles bájító völgyeket, mellyeket tsak az itt ott mozgó egyes malom kerekek elevenítnek; számtalan Üregeket, kőszikla nyilatokat, 's a' természet által képeltt pintzékét. Az Albistól fogva, a' tseh határ szélek hosszába emeli fel magát Lassan-ként az Ertz hegyesség, melly éjszak felé egész a' Dödelni vidékig húzódik a' Lipsiai kerületben. Leg magosabb pontjait ezen hegy oldalnak, mellyen a' határ megy Saxonia, és Tseh ország közt, találni Wiesenthalnál, és Eibenstoknál. A' leg magosabb tsúttsa, Fichtelberg, (mellyet a' Fichtel-hegységgel Bavariába fel nem kell tserélni) 5700 láb. Egy része az Ertz hegységnek a' Voigtlandi kerületbe huzódik által.

Ég alja majd mindehol egészséges, és mérsékeltt, tsak a' déli hegyes vidékekben durvább.

§. 3.

M í v e l e t e.

Ezen tartomány jól van mívelve, és a' leg jobbak közé tartozik Németországban; mivel hogy olly bőséges termése, hogy az magának is elég az élelemre, és külső tartományokba is adhat gyümöltseiből. Taláztatik ott jó ló, szarvas marha (leg inkább az ertzhegyi, és Voigtlandi kerületben) jüh, a' Spanyol fajt által nemesítve, sertvés, ketske, majorság,

sok vad, hal, számos méhszaporítás; valamenyi se-lyem termesztés; gyöngy ház az Elsterben, forrá-sától kezdvén mint egy 7 mértföldnyi terjedésig (az itteni gyöng ház halászat leg hiresebb Német-Or-szághban; minden féle gabona, (ki vévén az Ertz he-hységet) úgy hogy azt ki is hordhatni; sok rétek, és takarmány füvek, zöldség, len, kender, répa, dohány, festő füvek; gyümöls, (leg inkább a' Meiszní és Lipsiai kerületben). Bor az Elbe menté-be, komló, es számos erdők. — Különös Sikerüek az ásványok; mellyek 12,000 bányászokat foglalato-skodtatnak; és esztendónként $1\frac{1}{2}$ miliom tallért hoznak. Minden nemei meg vannak ott az ásványok-nak, mellyeket mind eddig esmérni lehetett: u. m. arany (kevés); ezüst, (esztendónként 60,000 Mark) réz, ón, ólom, vas, Tzinóbrium, kobált, viszmut, (plumbum cinereum) piskoltz, tzingkértz; egérméreg, sok nemű drága kövek; timsó, salitrom, gálitzkő; borostyánkő, kő, és barna szén, jó kö-bányák, (leg hiresebbek a' Pirnaiak) Márvány, ala-bástrom, kigyó-kő, granit, porfir, Jaspis, a' leg finomabb portzelán föld, Turfa, értz-források. e' a' t. Egyedül s hibázik, mível hogy so bányái mind Burkus országhnak jutottak. A' Burkus Király a' szászi kormánynak esztendónként leg alább 150,000 mása sót ígért bizonyos árron, és pedig oly fel tétellel, hogy a' só mennyisége a' szászi kor-mány kívánsághára 250,000 má'sára nevelkedhetik.

§. 4.

Míveletesség a' Mesterségekben. Ez igen nagy. Leg izmosabb fábrikai gyapjú, len, pamut, és értz szerekkel foglaltoskodnak. A' gyapjú fabri-kákban készűl posztó, flanel, bojhos darótz, rá'sa, és harisnya. A' gyolts fábrikák fő helye Lausatziá-ban van, és tsinvatot, 's damaszt is készítenek. A' pamut fábrikák fő képpen Chemnitzben, és Plauen-ben dolgoznak, 's készítenek kartont, mosolint, Pi-kétet, kanavásznat, Vallist, parketot, e' a' t. és az egész országhban 400,000 embernek adnak dolgot.

Emlékezetre méltók továbbá a' pántlika; tsipke, (leg inkább az Ertz hegységben, és Voigtlandban) bőr fábrikák, mellyek a' leg finomabb szattyán, és kordován nemeket készítenek, értz műhelyek, réz, ón, és vas huták, portzelán, edény föld, pipa, és fegyver készítő, gálitzolaj, és választó víz égetők, puskapormalmok, kékfesték bányák, könyv nyomtatók; mesterséges fa - portékák készítése, é. a. t. A' selyem fábrikák tsekélyek. Ezen készített, és egyéb termés szerekek ki terjedett kereskedés üzettenek, mellyet a' hajó Albi elő segít. Lipsia (Leiptzig) a' leg jelesebb szász kereskedő város, és általában egy a' leg hiresebb kereskedő piatzi közül Német országnak, noha hajózható víz mellett nem fekszik is. Az esztendőnként oda bé vivődő portékáknak mennyiségét 960,000 mására betsülik, 's értékét 18 mill. tallérra. Jeles nyereséget nyújt itt a' könyv - kereskedés is, leg inkább Lipsiában, mellyhez Német országban egy kereskedő város se kasonlít ezen ötöltre nézve, a' hol vásár üdején 300 könyv - árrasnál több jelenik meg, és az el adandó könyvek száma milliómokra megy. Mivel pedig a' sok portéka közt közönségesen sok silány is találkozik, azért a' ki itt könyvet akar venni, jól meg vizsgálja mit vesz, hogy meg ne tsalatozzék. Az egész országban van mint egy 150 város, és 3400 falu. A' Királyi ház katholica, nagy részével a' népnek; nagyobb része még is ennek protestans.

§. 5.

Uralkodó ház, és Kormány.

Az Ország a' szász házban az Albertini Lineához tartozik; a' másik Ernestini hertzegei linea, melly ismét két ágra osztódik, a' Weimari, és Gothaira, ez pedig négyre; a' Gothai, Koburgi, Meiningeni, és Hildburghauseni ra, a' hertzegei szász Fejedelemséget bírja.

A' törvényes Kormány magán - uralkodó, és tsak valamenyire határoztatik meg az Ország Rendei ál-

tal: Ezek három Rendűek, t. i. a' Praelatusok, Grófok, és Urak; a' nemesség, és városok küldöttjei.

A' Kormány széken ül egy Király, a' ki most Fridericus Augustus: született 23 Detz. 1750 székére lépett 17 Detz. 1765. Kormányozni kezdett 16 Sept. 1768. Királyi Rangra emeltetett 11 Detz. 1806. 16 Sept. 1818 az Ország 50 esztendei Uralkodása Jubilaeumát ünnepelte. A' Királynak a' szövetség szorosabb gyülekezetében egy; a' tágasabban pedig 4 szavazatja van.

Érdem Rend vagyon 3: 1) A' Henrik Katona Rendje, 1736 II. Henrik Tsászár tiszteletére alkotott, és 1796 meg újjítatott. 2) a' Rauten Korona Rendje (ruta, v. ré'sút négy szegű Korona) Saxonianban, 20 Jul. 1807 alkotott. 3) a' polgári érdem Rendje, szereztetett 7 Jul. 1815, a' Király viszsza térése napján.

Jövedelmei az Orzágnak mint egy 9 miliomra mennek. Az állandó Hadi sereg most alig áll 16,000 főből-1817-ben egy tartalék sereg rendeltetett az Országban.

II. S z a k a s z.

Megyés fel Osztsása.

Az egész Ország 5 kerületre osztatik fel: a' mint következik:

I. A' Meiszni Kerület.

Az Albis, Müglitz, Weiszeritz, és a' Röder folynak rajta keresztül; egy a' leg népesebb, és termékenyebb vidéki közül Német Orzágnak, és még most 74 □ m. foglal 250,000 lakossal. Jelesebb helyei:

1) Drezda (Dresden) fő, és Királyi lak-város, egy a' leg szebb városi közt Német orzágnak, az Albis két partyán, mellybe itt a' Weiszeritz szakad, egy gyönyörű völgyben fekszik halmosokkal körül véve, ez előtt meg volt erősítve. 1200 Lám-

pásokkal világosítatik. Van benne 17 templom, és kápolna: 2650 ház, 's a' katónasággal együtt mint egy 50 ezer Lélek - Három városból áll; ó, és újj Drezdából, és a' Fridrik-városából. Az újj város az Albis jobb részén fekszik, és az ó várossal egy kö híd által kaptoltatik egybe, mellynek egy részét 1813. a' Frantzok el pusztították. Ezen nevezetes híd 17 faloszlopokon nyúgszik 16 boltozattal, és 552 lépésnyi hosszú. Mind a' két részről kölapokból épült folyosók emelkednek nyug-padokkal a' gyalogosok részére, mellyek vas' rostállal vannak kerítve. A' szekér út $13\frac{1}{2}$ könyöknyi széles. A' Frantzoktól le rontott rész, mellyen egy mesterséges kö sziklán egy Feszület állott, ismét fel épült kövekből, 's a' Feszület már előbb vissza állítottott a' mesterséges kösziklával az orosz üdeji Kormány alatt. Az ó város, 3 kül várossal, az Albis bal partyán fekszik, és leg szebb része a' városnak. A' Fridrik városa, vagy ostra hasonló képpen bal partyát foglalja az Elbének, a' Weiszertzen túl, mellyen egy 66 lépésű hosszú kö híd vezet által, 's azt az ó város kül-várossal kaptoltja. Szemléletre méltók a' iöbbi közt: 1) a' Királyi Lakvár az ó városban, nagy kerületével; zöld boltozatjával, a' drága ötlök, és mester-munkák gyűjteményével, fő képpen sok drága kövekkel, és a' fegyver-tárral egy különös épületben, melly 30 szobában 20,000 darabot tart. 2) a' rajzományi tár, egy különös épületben, melly a' várhoz tartozik, egy a' leg gazdagabb, és felségesebb gyűjtemények közt, 3) a' Tzwinger, közel a' várhoz, pompás épület, melly 6 boltos sátorokból, (Pavillons) áll, mellyek egy 250 lépés hosszú, és 170 lépés széles helyet foglalnak, a' hol is 8 ugró kút, és nyáran egy valóságos narants erdő kedveskedik. A' Tzwingerben van egy értz, és természet-ötli tár, egy természeti, és mekkoraság mérő szer tár a' réz metzöji, és kéz rajzolatú mesterségek tárja, és folyosója. 4) A' Hollandi Japán palota, gazdag tudományos, és mesterséges gyűjteményekkel, ugy

mint: egy válogatott Chinai, és japáni portzellán, egy szép nagy portzellán Váz gyűjteménnyel a' Sevresi fabrikából, mellyet Napoleon 1809 a' Királynak ajándékozott; egy régi, és mostani kép oszlopok' tárjával, egy pénz-tárral, és ama híres kirkönyv-tárral, mellyben 200,000 kötetek, és 2600 kéz írások találatnak. 5) A' Katholika Királyi szentegyház, melly 1739-től 1756-ig épült, remek munkája az építés mesterségének, mellynek fel állítása többbe került 900,000 Tallérnál. Két részből áll lapos fedelekkel, és kettős ki álló folyosókkal, mellyeken, valamint az alsó pompa-kapukon is, 64 szépen munkáltt kép oszlopok állanak. Belseje a' templomnak meg felel külső izléssel tellyes pompásságának. A' szépen el rendeltt oszlopokból össze rakott torony 303 láb magas, 's abba 50 másás négy szegletű kövek belé építették. 6) A' Boldog Asszony temploma, hasonló képpen felséges épület, tsupa négy szegletű kövekből, egy kettős, négy szegű kövekkel boltozott tágos kuppal, a' melly egy szer 's mind a' fő tornyot képeli, és 4 kisebb tornyokkal körül vétetik. Ez a' kúp egészen a' Római Sz. Péter Templomájé szerint van építve. 7) A' Sz. Kereszt Temploma, ez is egy szép, egészen 3 szegű kövekből állított épület. 8) Az Operák háza. 9) A' játék szín. 10) A' katona neven-dék ház, vagy Nemesi - Akademia. Találni Dresdában sok tanuló, és kegyes intézeteket, ügyes mestereket, és izmos fabrikákat pamutban, gyapjában, selyemben, bőrben, aranyban, ezüstben; egy bomba, és ágyú öntöt e' a' t. A' városon belől, és kívül sok szép kerteket szemlélni, mellyek közt szembe tönnek a' 2500 lépés hosszú Nagy-kert, a' Brühli kert; az Antal-kir. Hertzegi kert. é. m. t. A' Rüknitzi dombon Dresdánál áll Móro Generalisnak emlék oszlopa, mellyet Sándor orosz Tsászár emelt 1814-ben azon helyen, a' hol az 1813 27 Aug. sebbe esett. 2. Plausen-falu a' Weiszeritz mellett, ama szép Plaueni földről esméretes, melly Dresdától egy orrányira kezdődik, és a' leg

gyönyörűebb rajzolat ki látásokkal kedveskedik. 3. Pilnitz; Királyi mulató vár az Albis mentében, szög kértzetekkel, és azon szomszédságában fekvő 458 könyöknyi magas Bors hegygyel, mellyről bájító ki látás van a' kör vidékekre. 4. Uebigau; falu, az Elbe jobb részén, egy Királyi mulató várral, és kertel. 5. Seifersdorf; falu egy kastéllyal, és szép kertelettel. Egy fertál orrányira a' falútól, dél felé húzódik a' Seifersdorfi völgy, melly $1\frac{1}{2}$ orrányira tart, 's a' mellyen a' Röder keresztül kanyarúl, és a' mellynek természeti szépségeit a' mesterség is fel emelte. 6) Dippoldiswalde, jól épült város egy lassú lejtön, egy völgyben, mellyet a' veres Weiseritz mos, ketsegtető fekvéssel; 250 épülettel, és 1500 lakossal. 7. Pirna, város az Elbe mellett az előbbi Sonnenstein hegyi vár Kastéllyal, 450 házban, 4500 lakossal, a' kik néhány fabrikákból, és az Elbe-hajózásából élnek. Közéleben találni ama nevezetes homok kő bányákat, mellyekből a' Pirnai homok-kövek jönnek. 8. Lauenstein; város a' Müglitz partyán, 95 házzal, és 350 lakossal, és Újj-tzinvald, helység, a' hol is valami 62 épület, és 200 lakos van, a' kik ón bányászok. 9. Neu-Geysing, város, a' Müglitz folytában egy lapon, mellyet hegyek vesznek körül, 105 házban 480 lakos lehet; a' kik is bányász művelettel foglalatoskodnak. 10. Königstein, erősség az Albis mellett, egy meredek, 1400 láb magas homokkő szíklán, mellynek tetején $\frac{1}{2}$ orrányi kerülete van, mellyen az épületeken, és bástyákon kívül egy kis erdőt is szemlélni. Egyetlen egy, jól meg őrizett, fel menetel vezet ezen várba, mellyet se alá ásni, se a' körül fekvő hegyekről meg lövöldözni; se könnyen nem lehet éhséggel bé venni; kis számú őrizete és nagy bővséggel történhető ellátása miatt, melly védelmére szükséges. Eszre vételt érdemelnek abban; a' mély kút, mellyen 40 esztendőig dolgoztak, 's a' melly egészen kő szíklába van vágva: és 586 könyöknyi mély; a' pintzében a' nagy hordó, melly

5709 akót tart, 's nagyságára a' Heidelbergit fellül halladja. A' kőszikla lábán fekszik Königsstein városotska, az Elbe bal partyán, egy mély völgyben 160 házban 1100 lakossal. Az Elbe jobb részén, emelkedik fel függő egyenben az 1436 láb magosságú Lilienstein, melyre egy igen veszedelmes ösvény vezet fel. 11) Berggieszhübel, város Savanyú vízzel, és ferdővel, 85 épületiben 500 lakos van, a' kik réz, ón, és vas bányászok. 12) Höhnstein, város 100 házzal, 600 emberrel a' Polentz patak mellett, a' hol is egy meredék, 3 felül rettenetes örvényekkel körül vett kő sziklán Hohnstein vára fekszik, mely hajdon Országi tömlőtül szolgált. Nem messze a' Vártól fekszik az előtti medvekert, (Bärengarten) irtoztató, kőszikla falakkal kerített hely. 13) Sebnitz, város egy völgyben, a' Sebnitz partyán; derek len, és fél-selyem fabrikákkal, 520 ház. 2500 lak. 14) Schandau, város az Elbe mellett, a' Szászi Sveitz szomszédságában, van jó fürdeje, 150 ház. 903 lak. 15) Stolpen, város, meredek lejtőjén egy Basalt hegynek, mellynek tsutstán ama híres hegyi vár volt hasonló név alatt, 145 $\frac{1}{2}$ könyöknyi mélységű, tsupa Basalt köveken által vágott kútakkal; 180 házaiban laknak mintegy 1100 emberek. A' vár alatti régi vadas kertben most egy Királyi birkás major találatik Spanyol juhokkal. 16) Bischofsverda, város a' Wessenitz partján, granit, és homok kő hegyek közt egy öbölben; van benne posztó, és len fabrika 530 házban 1400 lakossal. 17) Radeberg, város a' Röder partján, és ama nagy Dresdai-pusztán; van egy vára; pántlika, len, és gyapjú fabrikája, 258 háza, és 1560 lakosa. 18) Meiszen, város, a' hol a' Triebisch, és Meisza az Albisba folyik, mellyen által egy fedett, 1813 el pusztított, most pedig ismét helyre állított fedetlen híd vagyon; egy bájító völgyben, a' hol sok bor terem, van egy szőlő-mívelő társasága, egy Püspöki Temploma, melly a' gothi építő mesterségnek remek munkája, 550 háza, és 5000 lakosi vannak. A' hajdoni Sz.

Afra' Klastromában, egy magos kö szíklán, van egy mezei, vagy fejedelmi iskola, a' hol 118 tanulók nagyobb részint ingyen tartatnak. Az Albrechtsburg nevezetű régi várban van ama híres portzellán fabrika, mellyben az utolsó háború előt 600 személy dolgozott, és derék portzellán készül, melly erősségre, tartóságra, formájára, és izletes rajzolatjára tekintve, a' Chinait, és japánit fellül múlja. 19) Groszenhayn, jól épült város a' Röder mellett, igen tenyészes, és kellemetes vidéken, van karton, posztó, és harisnya-fabrikája, egy vára, 580 háza, és 3400 lakosa, a' kik izmos gyümölts; főzelék, és egy kis bor termesztésben fáradoznak. 20) Moritzburg, Királyi mulató, és vadász vár, egy vízzel körített kösziklásón a' Friedewalde partján fekszik. Egy szép kert van mellette. 21) Oschatz, város, posztó fabrikákkal 485 épületiben 3500 embert számlál. 22) Wilsdruf, város 1500 lakossal. Ezen város, és Kesselsdorf. falu közt vesztettek el a' Szászok 1745 egy ütközetet a' Burkusok ellen.

2. A' Lipsiai kerület, a' Wurtzen Megye, és a' Naumburgi, 's Merseburgi Megyék részei mellett.

Ez a' kerület, minek utánna abból egy rész a' Burkusnak által engedtetett, magába foglalja a' Naumburgi, és Merseburgi megyékből fenn' maradt részt is, melly mind öszve 66 □ mértföldre terjed, és mint egy 230,000 embert táplál. Jelesebb folyó vizek abban; az Elster, Parde, Pleisze, és Mulda, 's jobhára igen termékeny róna földje van. Nevezetesebb helyei:

1) Lipsia (Leiptzig) jól épült fő városa a' kerületnek, és Dresda után a' leg tekintetesebb város, egy termékeny rónán, az Elster, Pleisze, Parde, és Luppe folyók mentébe; több kül-városokkal; 1400 épületeiben 35,000 embert számlálhatni. A' belső város körül séta-fások ketsetetik a' szemet, és egy részén a' hajdoni töltéseknek angol kerteletek mosolganak azon kellemekhez, mel-

lyek a' bé menöket el lepik a' Péter kapúja előtt ama szép mulató helyen, mellyet a' Királynak márvány kép oszlopa díszesít. Jelesebb épületei: 1) a' Tamás temploma, melly 288 láb hosszú, és 115 láb széles. 2) A' Miklós temploma, tisztelet ihlölő, pompás, és Oeser rajzelmányival ékesített épület. 3) A' Paulinusok vagy is Üniversitás temploma, a' Paulinumi Collegiummal. 4) A' János temploma; emlékezetes Gellert márvány emlék oszlopáról, melly 1775. tétetett. Továbbá a' játék szin, a' pénz váltó, a' tanás-ház, a' ruha-tár, a' Pleiszenburg vár, az Auerbachi ház, és udvar; vásár üdején a' leg drágább, és betesebb portékák' gyülek piatza. é. a. t. Derék oskolai, és tanító intézeteket, és tanult társaságokat találni itt: az Üniversitás, melly 1409 - ben alkottatott, bír egy könyv-tárt, tsillag visgálló tornyot, fűvész kertet, és test-tag bontzó színt: számos fabrikák dolgoznak kerületében, mellyek közt a' selyem, fél selyem, bársony, bőr, szőnyeg, dohány, kártya, arany, és ezüst szer készítőik nevezetesebbek; a' festőkkel, és viasz fejrítőkkel egygyütt. Lipsia egy a' leg sikeresebb vásáros, és kereskedő városi közt német Országnak, mivel hogy nem tsak izmos váltó kereskedést gyakorol, hanem 5 nevezetes országos vásárain, hazai, és külföldi portékákkal is igen jeles kereskedést üz. Esztendönként általjában bé megy oda 260,000 má'sa jószág, 18 miliom tallér értékkel. Ehez járól a' nagy könyv-kereskedés, mellyet a' Lipsiai 52, és vásár üdején öszve gyült 500 idegen könyv-árrosok üznek. A' könyv-nyomatásban 500, a' sajtolásban 80 emberek fáradoznak. Külömbözteti magát a' többiek közt a' Breitkopf-Härteli könyv-nyomatás iromány-öntöivel. A' város mellett sok szép kertek láttatnak, 's éjszakra az Elster, és Preisze közt pipeskedik ama kellemetes Rosenthal (Rósa völgy) erdő; melly több orrányi meszszeségre terjed. 1813. Mindszent havának 16, 18, és 19 napjain történt Lipsia vidékin ama szörnyü nemzeti tsata; melly által az eddigi

Frantz hatalom le omlott, és német ország szabadsága ismét virágjára jutott. 2) Taucha, város, egy kastéllyal, és 150 lakossal a' Parde folytába, a' hol igen jó asztalosok vannak. 3) Grimma, város a' Mulda partján, mellyen egy kő-hid vezet által, egy termékeny, minden felöl hegyekkel körül-vett laposban, van egy fejedelmi, és falusi oskolája, a' hol 70 — 80 nevendékek jobbára ingyen tartatnak; vannak benne: posztó, tserép — pipa, és flanel-fabrikák, 480 ház, 3000 lakossal, a' kik nagy kereskedést űznek fával, vászonnal, és tzérnával. 4) Wurtzen, város a' Mulda vizén, mellyen által egy komp-jár; nagy kül városi, egy vára, 580, és 2000 lakosa vannak, a' kik tsínvat, vászon, és fél-gyapjú szerek készítésében foglalatoskodnak. 5) Mutzschen város 120 házzal, és 700 lakossal. Mellette látni egy várt a' hegyen, mellyben a' Mutzscheni gyémántok, vagy agát-gombok találtak. 6) Hubertsburg, mulató, és vadász vár, egy kellemetes tájjékon a' Culmberg hegy tetején, mellynél egy angol fél portzellán fabrika van. A' vár emlékezetes az 1763-ban ott kötött békességről, és mivel a' 7 esztendei háborúban el rongáltatott, nem lakhatni benne. 7) Döbeln, város egy szigeten, mellyet a' Freibergi Mulda képel; van benne gyapjú, pamut, és len fabrika, 560 épület, és 4000 lakos. 8) Leisznig, város egy hegyen, melly alatt a' Mulda folyik, 3 kül-várossal, posztó; és kaptza fabrikákkal, gyoltsfejérítőkkel, 500 házzal, és 3000 lakossal. Ejszakra a' várostól fekszik egy kő szíklán Mildenstein vára. 9) Rochlitz, vára a' Zwikau Muldánál, mellyen egy híd vezet által. Van len, gyapjú, és pamut fabrikája, egy a' város előtt egy kőszíklán álló vára, 450 háza, 2200 lakosa, és szomszédságában derék kő bányája, mellynek veres köve meszsze el vivődik. 10) Geringswalda, város, Len, és pamut fabrikákkal; 225 házzal, és 900 lakossal. 11) Geithayn, város parket szövőkkel, 380 h., 1700 lak. 12) Waldheim, város a' Zschopau mellett, mellyen által egy 74 könyökn. hosszú fedeles hidja van,

posztó, len, és ruha szer fabrikákkal, 260 házzal, 1700 lak. A városnál fekvő várban van birsák-szegény- és beteg ház, a' hol 800 személyek találtatnak, 's a' melly esztendőnként 25,000 tallérba kerül. 13) Colditz, város a' Tzwickaui Muldán, mellyen egy híd vezet által; van itt egy derék, és karton fabrika, egy vár a' hegyen, melly a' várossal egy híd által kaptsolódik. 250 házzal, 1650 lakossal. 14) Pegau, város egy igen termékeny, és kellemetes vidéken, az Elster partján, 385 épületiben 1700 ember lakik. 15) Groitzsch, város nem messze az Elstertől, 180 házzal, 1300 lakossal, kik közt sok varga van, a' kik nagy számú paputsot készítenek szattyánból. 16) Vorna, város a' Wyhra partyán, van gyapjú fabrikája, 2 kül-városa, 570 háza, 1400 lakosa. Ezek közt 90 varga. Itt derék fazékokat tsinálnak. 17) Frohburg, város egy igen kellemetes vidéken, a' Wyhra partyán, van egy vára, gyapjú fabrikája. 300 háza, és 1800 lakosa. 18) Zwenkau, város az Elster mellett, 2 kül várossal, 225 épülettel, 1250 lakossal. Közéleiben látni egy salétrom főzőt, és puskapormalmot, és a' szási részben fekszik a' Merseburg megye szélén.

5. Az Ertz hegyességi Kerület.

Ezen kerület egészen szász-nak maradt. Folyó vízei: a' Freibergi, és Zwickaui Mulda; a' Zschopau, melly a' Freibergi Muldába folyik; a' Flöhe, és Pleisze, mellyek mind a' tseh határ széleken fakadnak, 's délről éjszak felé úszkálnak által. 121 □ m. kerülete, mellyen 523,000 emberek élnek, jobbára az értzes hegyek, és fabrikák művelése által. A' felső hegyességben a' parasztság a' durva égj alj miatt híjányos, a' honnét ezen kerületben sok gabonát kell bé hordani. Jelesebb Lak-helyei:

1) Freiberg-fő, és jeles bánya város a' Freibergi Mulda partján; ebbe folyik a' Miltz-patak, melly a' várost keresztől mossa, Lak-helye a' fő bányatisztségnek, és van egy bányász akademiája egy jeles értz, és kís mássaszeri gyűjtemennyel, egy er-

tzi - raktárral, fő bányász oskolával. Püspöki tem-
 ploma emlékezetes régi épületi formája, és az ott
 található Választó fejedelmi temető hely végett: van
 benne 880 ház, 8800 lakossal, a' kik is a' jó forma
 serfőzés mellett leg inkább a' bányászatot, és bánya
 fabrikákat gyakorolják; 's azon kívül tsipkét, Leoni
 arany, és ezüst sodrásokat, sárga értz, réz, tze-
 ruza, gyapjú, pamut. é. a. t portékákat készítenek.
 A' városon kívül fekszik a' most pusztán álló Freu-
 denstein vár. A' Mulda - völgyében fekszenek a' Ki-
 rályi huták, és értz elegyítő műhelyek (a' kénesö-
 vel). A' Freibergi bányász - kerületben 4,800 em-
 ber dolgozik 175 bányákban, mellyekből ezüst,
 réz, és ólom értz váiatik. A' leg fizetőbb ezüst bá-
 nya a' Kimmelsfürst. 2) Brand, bánya város, 170
 házzal, és 1600 lakossal, a' kik közt 600 bányász.
 Itt tsipkét is készítenek. 3) Tharand, város a' vad
 Weiseritz partján, egy ragadó, szép mulató he-
 lyekkel ketsegtető vidéken, van egy omladozott hegy
 vára; sűrűen látogatott értz kútja, egy Királyi er-
 dei - intézete, 140 háza, és 770 lakosa. 4) Zscho-
 pau, város a' Zschopau mellett, gyapjú, és pamut.
 fabrikákkal, 560 házzal, és 3600 lakossal. Köze-
 lében találkozik egy kék festék készítő műhely. 5)
 Augustusburg, Királyi vár, egy hegyen, egy 298
 könyöknyi mély kúttal. 6) Oederan, város a' Höl-
 tzel - patakánál, van posztó, és gyolts - fabrikája, 300
 épülete, és 2600 lakosa. 7) Chemnitz, derék fabri-
 ka város termékeny rónán, a' Chemnitz patak mel-
 lett, kettős fallal körül véve, tekintetes kül - városi,
 és igen sikeres pamut fabrikái vagynak nagy fonyó
 erő - műekkel, mellyek esztendőnként 2 miliom
 tallért keresnek; harisnya, fél selyem, és posztó
 fabrikákkal; török fonál festőkkel, és fejerítőkkel;
 960 házban, 13,000 lakossal 8) Frankenberg, bá-
 nya város igen kellemetes vidéken, a' Zschopau mel-
 lett, van pamut, gyapjú, len, és bőr fabrikája, 400
 háza, és 3,100 lakosa. 9) Nossen, város a' Freibur-
 gi Muldának partján, találtak benne posztó fá-
 brikák, 150 ház, 1000 lak. 10) Roszwein, város

a' Freibergi Mulda folytába; 500 házban, 2700 iak. sok posztóssal, és szépen festővel. 11) Frauenstein, bányá város 150 épületiben 900 lak. Egy várral. A' régi nagy várból már tsak 2 torony van. 12) Altenberg, bányá város egy durva vidéken $\frac{1}{2}$ mértföldnyire a' tseh határtól; 190 házat, és 140 lakost számol. Az óa bányák adnak esztendőként 1000—1500 mását. 13) Glashütte (Üveg bányá) város, hegyek közt, a' Müglitz partyán, mellyen egy nagy kö híd visz által, 165 házzal, 605 bányáz lakosokkal. 14) Zöblitz, város egy hegyen, melly rész szerint kigyó-köböl all, és az ilyen köböl itt 24 — 40 láb magasságú sziklákat is lelni, 150 épületiben 1000 lakos tartózkodik, kik közt 34 kigyó kö esztergálos, a' kik is portékájokkal majd egész Európán által kereskednek. 15) Olbernhau, helység a' Flöhe partján, egy orányi hosszú, 250 házzal, és 1800 lak., kik közt igen sok herbentzés, és szövő székes van. 16) Wolkenstein, bányá város, a' Zschopau mellett, egy kö sziklán, 150 házzal, 1100 lakossal, a' kik pántlikákat, és tsipkéket készítenek. Közéleben van egy orvos ferdő. 17) Ehrenfriedersdorf, bányá város, egy széles völgytorokban, a' Rohrgraben mellett, 220 házzal, 2000 lakossal, kik tsipkéet sodornak, és paszományokat szönnnek. Ezen vidéken van Greifenstein, egy granitköszikla, melly 10 függösen álló, 160 lábra emelkedő magos tsútsokon fekszik. 18) Marienberg, bányá város egy hegyen, 1856 láb magasságon a' tenger színe felett; egyenes útszákkal; rendes vásárokkal, egy ferdővel, 370 házzal, és 2500 lakossal, a' kik tsipke készítésből, és bányászattal élnek. 19) Jöhstadt, bányá város, a' tseh határ szélen, 200 házzal, 1400 lakossal, a' kik tsipkével, szagos-szerekkel, fűvekkel, szegekkel, szegekkel, 's más vas portékákkal kereskednek. 20) Annaberg, jól épült bányá város, vannak pántlika fáabrikáji, 600 háza, 4500 lakosa. Az Ertz hegységi leg finomabb tsipkéek itt készülnek, és hetenként egy tsipke vásár tartatik. A' város éjszaki részén fekvő Schrecken hegyben híres bányák vagy-

nak, mellyek mind azon által nem régi fizetők. 21) Geyer, bánya város egy völgyben, a' Geyer hegy lejtőjén, 255 házzal, 2000 lakossal, a' kik tsipkét, gálitz követ, és kén követ szoktak készíteni. 22) Buchholz, vagy Sz. Katalin hegye Buchholtzban; bánya város, a' Schottenberg lejtőjén, 185 házzal, és 1500 lakossal, a' kik tsipkéket készítenek. 23) Grünhayn, bánya város, 160 épülettel, 1000 lakossal. Ezen tájjékon van a' Fürstenberg a' hol a' Kauffungeni kunztól el ragadtatott Királyi hertzeg egy szénégető által meg szabadított. 24) Zwönitz, bánya város, 195 házzal, 1250 lakossal, a' kik a' leg vékonyabb, és Brabant' ival vetélkedő tsipkéket tsnálják. 25) Stolberg, város, a' felső ertz-hegység lábán, egy termékeny völgyben, van posztó, parket, és kanavászon fábrikája, 515 háza, és 1850 lakosa. 26) Schneeberg, szépen épült bánya város, egy hegyen, nem meszsze a' Muldától, plebánia temploma egy a' leg szebbek közül az egész Országban; 600 épülete, 4500 lakosa van, a' kik tsipke, paszománt, és esztergálos szer készí-
tők. Nem sokára fel fedezése után az itteni ezüst bányáknak, itt ebédelt Albrecht hertzeg Tanátsosival egy bánya veremben egy tiszta érsz léptsön, mellyből 400 má'sa ezüst olvasztódott ki. 27) Johann Georgenstadt, 2228 lábbal magasabban Wittenbergnél, 570 házzal, és 2700 lakossal; a' kik tsipkével, gálitz kövel, kén-kövel, és egyéb hegyi szerekllel kereskednek. Az Itteni bányász kerület Schwartzenbergel, és Eybenstokkal a' leg sikeresebb ezüst bányák közé tartozik szászban. 28) Aue, bánya város egy völgyben, a' Fekete víz torkolatjánál a' Muldába, 150 épületiben 900 lakos találtatik, a' kik tsipkét, pléh kalánt, és gálitz kő olajt készítenek. Ezen vidékben találni egy bizonyos gödörben a' fehér földet, mellyből a' Meiszni portzellán készül. 29) Eybenstock, bánya város részint egy halmos lapon, részint két völgyön, 585 tsupa magán álló házakkal, és 5200 lak., a' kik tsipkét, és pléht készítnék. 30) Scheibenberg, bánya város a'

Scheibenberg, 160 házzal, és 1500 emberrel, a' kik jobbára tsipke kötésből élnek. 51) Oberwiesenthal, jó rendbe épült bánya város, közel a' tseh hátnál, és a' Fichtelberg lábánál, 2545 lábbal fekszik magasabban Wittenbergnél, 220 házzal, 1600 lak., a' kik közt sokan tsipke kötők, és kereskedők. 52) Zwickau, város egy leg szebb, és bájítóbb völgyében Saxoniának, a' Mulda partján, melly a' kül városokon által folyik, és a' mellyen két híd visz által, van benne posztó, bőr, és karton fabrika, egy fenyíték, és munka ház az Osterstein városban. 900 épületiben 5000 Lelket számlál. Készítenek itt gyapju-fésőket, v. gerebenyeket, és gyaratókat a' gyapjú, és pamut fésűkhez, 's nagy kereskedést üznek gabonával; és kő-szénnel. 53) Werdau, város a' Pleisze mellett, van gyapjú, és pamut fabrikája, 580, és 3000 lak. 54) Crimitschau, a' Pleisze partján, vannak e' városban gyapjú, és pamut szer-műhelyek, szép festők, 280 épületeiben 1700 embereket lelni. 55) Wildenfels, város egy Kastéllyal, 155 házzal, 1000 lak., fő helye a' hasonló nevű Uraságnak, melly a' Solms Wildenfels Grófhoz tartozik. A' mellette fekvő Fridrikthal falu tsak nem egy helyet tesz a' várossal.

Ezen Kerülethez tartoznak a' Schönburgi herczegek, és Grófok Uradalmai, mellyek a' szászai fő Kormány alatt állanak. Ezek ki terjednek a' Mulda-Völgy hosszába, és igen kellemetes tájjéket képeznek; Uraiknak esztendőnként 180,000 tallért hoznak, és 75,000 lakost táplálnak. A' Schönburgi Ház két fő Lineára osztódik, a' Schönburg-Waldenburgira, vagy Felsőre, melly 1790-fogva hertzegei, és Schönburg Penigire, vagy is alsó fő-lineára. Itt jelesebb városok, és helyek:

1) Glauchau, fő város nem messze a' Muldától, mellyen két híd visz által, fél hold formában 7 kis dombokon fekszik, 's két grófi lakvár van benne, mellyeknél szép kerti intézetek láttatnak; van egy vas, és réz hámora, gyapjú, pamut, és len fabrikája, 715 háza, 4050 lakosa. 2) Hohnstein, ma-

gossan fekvő bánya város, mellyről egy meszsze ki látás van egész az Egeri hegyig, és Lipsiáig 400 házzal, és 3600 Lakossal, a' kik bányászatból, Len, és gyapjú szer szövésből táplálódnak. 5) Ernstthal, város, melly igen közel van Hohsteinhoz a' Pfaffenberg hegy lábán, gyapjú, és pamut szereket készítenek 260 épületben lakó 2000 Lakosinak nagy része. 4) Waldenburg, város a' Mulda partján, van benne egy grófi lakvár, gyapjú, és pamut fabrika, 470 ház, és 3050 Lakos. 5) Lichtenstein, város egy grófi várral, gyapjú, szer, és gyolts szövő-székekkel, 360 ház, 2800 Lakos szemléltetik benne. Tsak egy patak által választatik attól Callenberg városa, mellyben 180 ház, és 1500 Lakos van, a' kik jobbara takátsok, és kaptzakötők. 6) Hartenstein, város, egy grófi várral, 175 házzal, 's 1000 Lakossal. Egy órrányira innét van a' Printzenüreg, v. barlang, a' hol az el ragadtatott Ernst Királyi Hertzeg 3 nap tartózkodni kéntelenítettett rablóival. 7) Löschnitz, bánya város tsupa hegyek közt, van posztó, karton parket, és kaptza fabrikája, 560 háza, 3800 Lak. 8) Penig, város a' Mulda partján, egy grófi várral, gyapjú szer, és Karton fabrikával; 456 házaiban 2200 embert lelni. 9) Rochsburg, grófi lakvár, egy magos kő szíklán, földhányatokkal, és fel vonó hidakkal.

4. A' Voigtlandi Kerület.

Ez a' Kerület, ki névén a' Reuszi tartományhoz Kaptsoltt helyeket, egészen Saxoniának maradt, annak jelesebb folyó vizei; a' Zwickaui Mulda, és az Elster, mellyek gyöngyházokat, 's a' Göltz, melly arany homokot visznek magokkal. A' Kerület hegyes, és erdős, és sok helyeken alkalmasabb réteknék, mint szántóföldeknek. Nagysága $32\frac{1}{4}$ □ m., 960,000 Lakossal. Itt nevezetre méltóbb helyek:

1) Plauen; fő város, az Elster partján, van egy vára egy jó formán meredek hegyen, egy gymnasiuma, 's 570 házban 6100 Lakosa, kik közt 160 pamut-szerrel kereskedik. Leg nagyobb része a'

Lakosoknak az igen sikeres pamut, és muselin fábrikákból él, melyekben a' leg vékonyabb muselin készül, és 1802 esztendőben 116,212 vég készült. A' Karton kézműhelyek is jelesek. 2) Neukirchen, város 260 házzal, és 1200 Lakossal, kiknek fő keresete a' musika szerszám, és hur készítés. 3) Adorf, város az Elster partján; van benne 290 ház, 1400 Lakossal, a' kik a' pamut fábrikákból, musika szerszám, 's hur tsinálásból élnek. 4) Oelsnitz, város egy völgyben, az Elster partján, van pamut, posztó, és len fábrikája, 580 épülete, 2500 Lakosa. Ezen város esméretes a' gyöngyház halászatról, melyet nyáran 10 — 18 hétig is üznek az Elsterben, és több más patakokban.

5) Schöneck, város egy hegyen, magassága 2142 láb a' tenger színe felett, hideg durva vidéken, erdőkkel körül véve, 140 házzal, és 1000 Lakossal; kik olly szabadsággal bírnak, hogy minden adóhelett Kormányas-Uroknak, éppen ha városokba jön, esztendőnként egyszer egy fa pohárban 5 font fillért adnak; 's azért a' házak számát nem szabad szaporítani. 6) Niederauerbach, falu, az egyetlen Szász Királyi sárga értz bányával, a' hol minden némű sárga értz, és tompak készítettik.

A' Következendő városok mind gyapjú, pamut és len fábrikákkal:

7) Elsterberg, az Elster mellett magas hegyek közt, egy omlott hegy várral, 255 házzal, 1500 Lakossal. 8) Reichenbach, 925 házzal, 3300 Lakossal. 9) Lengefeld, 320 házzal, 2200 Lakossal. 10) Mühlthorf, 175 házzal, 1200 Lakossal. — 11) Myhlau, a' Göltz mellett 250 házban 1650 Lakoss. 12) Pausa, 270 házzal, 1600 Lakossal.

5. Felső Lusatzia Kerület.

Az előbbeni Lusatiai grófságból, melly a' felső, és alsó Lusatiára osztatott, Saxonia tsak a' felső Lusatiának nagyobb felét tartotta meg. Ezen részen által folynak az Elster, a' Spree, és a' Neisze. Job-

bára hegyes, azomban termékeny, és magát Szorgalmatosság által különbözteti. Mint egy 55 □ m., 180,000 Lakossal. Jelesebb helyei:

1) Bautzen, vagy Budissin, jól épült város egy hegyen, mellynek allján a' völgyben a' Spree folyik, mellyen egy derék kő híd visz által; van benne gymnasium, oskola mester nevelő ház, derék posztó, parket, karton, kaptza, és bőr fábrika, 740 házban, 9200 Lakos van. A' leg jelesebb épületek közé tartoznak a' két Ország-házak; a' hol a' Rendek gyűléseiket tartják, az Esperesti, és plebánia fő templom Sz. Péternél; a' hol a' Katholikusok Isteni szolgálataikat tartják. A' granit kő Szíkla végén, mellyen a' város fekszik, áll Ortenburg vára. A' város mellett van egy dohány fabrika, és egy réz hámor. Itt esztendőnként 6 sikeres gyapjú vásárok tartatnak. Emlékezetes ezen vidék az 1813-ki ütközetről is.

2) Hochkirchen, falu, a' hol 1758 az Austria-béliek a' Burkusokat meg támadták. 3) Ramenz, város a' fekete Elster partján és a' Huthberg hegy allján, posztó, len, parket, harisnya, és bőr fábrikákkal, 540 házzal, és 5400 Lakossal. 4) Löbau, város egy basalthegyen, a' Löbauai víz mellett, van savanyú vize, 500 épülete, 2400 Lakosa, a' kik izmos kereskedést űznek len vászonnal. 5) Königsbrück, város a' Pulsznitz folytába, melly Lusatiát a' Meiszni kerülettől választja, egy dombon, nagy szép grófi vára, 210 háza, és 1100 Lakosa van, a' kik Kartont, posztót, és igen belses tserép edényt készítenek. Fő helye a' hasonló nevű Rendi Uráságnak, melly a' Hohenthal Grófnak tulajdona. 6) Marienstern, Ciszterci Rendű Apátza Klastrom, mellynek jó birtokai vannak 5,500 jobbágygyal. Ide tartozik Bernstadt város is a' Pleisznitz mellett posztó fábrikákkal, 300 házzal, és 1700 Lakossal. 7) Pulsznitz; város a' Pulsznitz partján, 215 házzal, és 1400 Lakossal, a' kik vászonnal, és pantlikával kereskednek.

8) Ó és Újj Eybau, két faluk, fő-helye a' Len Szövöknek, melly kézi munkába itt több 3000 székenél foglaltatik. Az elsőben találni 4,400 Lakost. 9) Ebersbach, falu, a' tseh határ szélen, 800 Lakossal, a' kik a' len vászon szövésben foglalatoskodnak. 10) Seifhennersdorf, falu, egészen a' tseh határon, 4050 Lakossal, a' kik közt sok takáts, és vászon fejéřítő van. 11) Neukirch, falu, egy völgyben, hossza egy méřtföld, 2600 Lakos van benne, a' kik közt sok kerék jářtő, nyereg jářtő; nádfonyó, pipafej fábrikálló, és kereskedő van.

12) Zittau, város az Altwasser (régı víz) vagy is Mandau partján, melly nem meszsze innét a' Neisze-be folyik, egy Kellemetes vidéken, egy a' leg izmosabb kereskedő városai közül az Országnak, jól épült, és sėta-fásokkal van körül véve, mellyekből a' leg szebb ki látások vagynak, leg inkább a' Tseh Országi hegyekre. Van benne 3 Szentegyház, mellyek közt az újjonnan, és szép izléssel épült S. János fő temploma leg szembe tőnőbb, gymnasium, posztó, Len, Karton, és bőr fabrika, több festők, és derék vászon fejéřítők, 1,109 ház (némellyek szerént 800), 8,000 Lakossal, a' kik fő képen gyoltsal, és posztóval jeles kereskedést űznek. A' gyolts, és Damast, mellyet ki hordanak, esztendőnként mint egy 3 Szász ezer tallért hoz. Egy méřtföldnyire a' várostól áll az Oybin, vagy Oyvin, egy pompa oszlopformájú, magányas kőszikla, mellyen egy várnak, és Klastromnak omladéki láttatnak, és a' mellyről igen gyönyörű ki látás van. A' tenger színén fellől 1597 lábnyira emelkedik. Az utazók alkalmára az Oybinon egy konyha, és fellyebb egy jól bé rendeltt nyári mulató ház taláttatik. — 12) Sahlendorf, falu 360 házzal, és 2000 Lakossal, a' kik derék pamut, tsinvat, és kanavászon fábrikákat tartanak.

14) Hirschfelda, város a' Neisze partján, Len fábrikákkal, 220 házzal, és 1400 Lakosokkal. 15) Groszschönau, falu, éppen a' tseh határnál, a' hol is 600 takátsok laknak. 16) Marienthal, Cziszercezi

Apátza - Klostrom, egy Kellemetes völgyben, a' Neisze partján, melly sok falukat, és Osztritz városotskát bírja a' Neisze mellett, 240 házzal, és 800 Lakossal. 17) Reichenau, falu a' tseh határ szélén, 3500 Lakossal, a' kik lenvászón szövással foglalatoskodnak. 18) Herrnhuth, falu, eredeti helye az úgy nevezett Herrnhuthi eretnek társaságnak; dombon fekszik a' Huthberg mellett, szépen épült, 4 fő, és mellék útszákból, 's 2 szabad piatzokból áll, 100 házzal, és 1200 Lakossal, kik közt birtokos kereskedőket, ügyes mester embereket, tudós mestereket, és fábrikásokat lelmi. Ezen eretnekség májd 40,000 embert meg lepett el szelvedve a' világ részein. 19) Markttennesdorf, mező város, a' Herrnhutherokhoz tartozik, a' kiknek itt 2 leánynevelő házak van.

T o l d a l é k.

A z U r a l k o d ó H á z. K a t h o l i k a.

Az iffjabbik, vagy is Albertini Linea.

Király: Fridrik Augustus, szül. 23. Detz. 1750. Attya után Következett, mint választó Fejedelem 17. Detz. 1763. Király lett 11 Detz. 1806, el jegyezt. 29. Jan. 1769 Maria, Amalia, Augustát Pfaltz - Zweybrücki Hertzeg Aszszonyt, szület. 10. Maj 1752. L e á n y a. Maria Augusta, szül. 21 Jun. 1782. T e s t v é r e i: 1) Antal, szül. 27 Detz. 1755, el jegyz. másodsor 18. Okt 1787 Maria Theresiat, Austriai H. A. 2) Maria Amalia, szül. 26. Sept. 1757, lásd Bavariát. 3) Maximilian, szül. 15. April 1759, el jegyz. másodsor. 7. Nov. 1825 Maria Luisa Carolinát Luccai H. A. Ennek gyermekei első házasságból. 1) Maria Amalia, szül. 10. Aug. 1794. 2) Maria Ferdinanda, szül. 27. April 1796;

lásd Toskánát. 5) Fridrik Augustus, szül. 18. Maj 1797, el jegyz. 7. Okt. 1819 Carolinát Austriai Hertzeg Aszszonyt. 4) Maria Anna Carolina, szül. 15 Nov. 1799, el jegyz. 16. Nov. 1817 Leopoldnak Toskanai örökös nagy Hertzegnek. 5) Nepomuk János, szül. 12. Detz. 1801; el jegyz. 21. Nov. 1822 Amalia Augustát Bajor Hertzeg Aszszonyt. *) — 6) Maria Josepha, szül. 6. Detz. 1805. el jegyz. 28. Aug. 1819, VII Ferdinándnak a' Spanyolok Királyának.

II. T o l d a l é k.

A' Pénz érték, és Mérték Nemei.

Pénz nemei Lipsiában, és egész Saxoniában egy formák, 's egy értékűek. A' Következendő pénz értékei a' mi pengő pénzünk aránya szerint:

Neme	Ertéke.		
	fl.	kr.	fill.
Új Schock	3	45	—
Species tallér	2	—	—
Imperialis tallér	1	30	—
Meiszni forint	1	18	3
Régi Schock	1	15	—
Imperialis forint	—	58	—
Jó Garas	—	3	3
Jó fillér	—	—	1 $\frac{1}{4}$

Valóságos tartományi pénz darabok:

Aranyban; arany 2 $\frac{5}{6}$ Imperialist ér. Dupla (10 Imp. tal.) egyes (5 Imp. tal.) fél (2 $\frac{1}{2}$ Imp. tal.) August d'or.

Ez üstben. Egész, fél, fertál Species tallér, 32, 16, és 8 jó gr. $\frac{1}{6}$, $\frac{1}{12}$, $\frac{1}{24}$ Imp. tallérdarab. 4, 2, 1 jó gr. 6, 3 és 1 fillér darabok.

*) Gyermekci: 1) Mar. Augusta, szül. 22. Jan. 1827. 2) Ferentz Aug., szül. 23. Apr. 1828. 3) Mar. Ersébet, szül. 4. Febr. 1830.

R é z p é n z : 3 fillér, 1 fillér, $\frac{1}{2}$ fillér vagy Heller. dar.

M é r t é k N e m e i.

A' Lipsiai Réf, 2 láb, $250\frac{3}{5}$ fr. lin. 100 Lipsiai réf = $72\frac{1}{2}$ bétsi réfhez.

A' Szászi Landruthe tart 8 réfet vagy 16 lábat, 10 láb tesz 8 láb, $11\frac{1}{2}$ hüvelk bétsit, innét a' lipsiai lábban csak $10\frac{3}{4}$ bétsi hüvelk van.

Az öl $1\frac{1}{2}$ páltza (Stab) 3 réf, 6 láb, 12 fertál, 60 Decimal, 72 Közönseges hüvek.

A' Szászi politziai mértföld 16000 könyök v. réf. 1229 megy egy Aequatori grádusra, 1 szászi mfd. = $4774\frac{3}{4}$ bétsi ölhöz, innét 5 szászi mértföld majd 6 al. Austriai posta mértföldet tesz.

A' Királyi Szász Bánya Lachter tart $3\frac{1}{2}$ Lipsiai könyöket.

F ö l d s z í n m é r t é k.

Az acker (hódföld) tart 300 □ Ruthet, vagy 1713 bétsi □ ölet, mint egy $1\frac{1}{10}$ al-austriai hódát mellybe $5\frac{3}{10}$ al-austr. mérő vettetik.

A' Sráglya (Schrägen) fa tart 3 □ ölet, mintegy $2\frac{3}{4}$ bétsi □ ölet; innét 3 Lips. sráglya fa = 19 bétsi ölhez.

G a b o n a m é r t é k:

1 Winspel, 2 Malter, 24 Schäfel, 96 Fertál, 384 Mérő (Metzen), 1556 Mäschen.

A' Dresdai Scheffel, melly most Közönseges mérő egész Saxoniában, tart $5361\frac{1}{4}$ fr. kotzka-hüvelket, és mint egy $1\frac{3}{4}$ al-austr. mérőt tesz; innét 48 scheff. = 85 aust. mer.

B o r m é r t é k.

1 Fuder, $2\frac{2}{5}$ hordó (fass), 12 akó, 756 Hána, 1512 Nöszel, 6043 Quatier Lips. mért. A' Lipsiai Ránna tart $5\frac{3}{8}$ aust. meszszeit, a' Dresdai Ránna $2\frac{5}{8}$ austr. meszszeit.

A' ser mérték Dresdában 24 hordó, 1 hordó 2 fertál; 1 fertál, 4 Tonna, 7 Schock Ránna, 280

Vizir, és 420 Dresdai Kánna. Lipsiában pedig 16 hordó 2 fertáljával, 4 tonna, 500 Lips. Kánna; 1 Kuse tart 2 hordót; 1 akó 72 Kánnát.

A' K e r e s k e d ö m é r t é k :

1 Ma'sa 5 kö, 22 fontjával; 110 keresk. font, 102 hús font, 114 bánya font, 118 atzél font; 100 font szászi = $83\frac{1}{5}$ bétsi fonthoz vagy 6 szászi font 5 bétsi font, a' szászi 110 fontos má'sa = $91\frac{2}{3}$ vagy 92 bétsi fonthoz.

Arany, és ezüst mérték a' Kolonai Márk, mellyitt különösen 4422 arany aszra osztatik, és 11 ilyen asz = 10 arany (Dukat) granhoz bétsi mértékben. A' meg mívelt ezüst 12 Lath finom, és két kéresztül tett Kardal van meg jelevle.

A' fonál Kereskedésben 1 darab pamut, vagy júhgyapjú fonál 4 kötetével, v. 4 réffjével szélességére tekintve, vagy 12 tzaspel (a' mi egy motollát fog) 20 kötésben, 20 szálával; 1 darab len-fonát 6 kötetével, 12 tzaspel, 240 kötés 4800 szál 19200 réf (15920 = 50 bétsi réf.)

A' Szászi pleh, hordotskálkban 450 lapokkal, garnitura (rakás) szerint számláltatik, 1 hordó kereszt, vagy két hordótska Voorder vagy Fuder pleh 1 garniturát tesz.

A' Nagy híres Lipsiai (Leiptzigi) három Országos vásárok, mellyeknek mindenike 14 napig tart:

1) Az újj esztendő napi, 1. Januariustól fogva, hatsak ünnep nints.

2) A' husvéti, vagy Jubilate, 3 hétre Husvét után.

3) A' Sz. Mihály napi, kezdete a' Sz. Mihályra következő vasárnap után.

V é g e S a x o n i á n a k.

II. O s z t á l y.

W ürtemberg Királyság.

I. S z a k a s z.

T u l a j d o n s á g a i.

Fekvése: a' 25° 5' — 28° 8' h., 47° 54' — 49° 34' szél. Foglal 560 □ m., 1,505,800 Lakossal.

F o l y ó v í z e i:

A' Neckar, az Enz, Nagold, Fils, Rems, Murr, Lauter, Kocher, Jaxt, a' Duna, Iller, és több kisebbek. A' leg nagyobb tó a' Fedi (Federsee) Buchaunál; ide tartozik a' Boden tónak is egy része.

Föld alapa részint hegyes, részint róna. Nyugotra, és délre fekszik a' Schwarzvald hegység, és a' durva, vagy is sváb Havas, melly 12 mértföld hosszú, és 2 — 4 m. széles; leg magasabb tsútsai: a' matska fej (Katzenkopf) 5605 láb; a' tsillaghegy (Sternberg) 2776 láb, a' Lóhegy, (Roszberg) 2689 láb, és kniebis hegy 2565 láb magas. Az égálja átaljában szelid, csak az erdős, és hegyes vidékeken durvább a' levegő, hosszú a' tél, és tsipősebb a' hideg.

T e r m é k e n y s é g e.

Átaljába véve Német Orzágnak a' leg termékenyebb tartományai közül való, 's majd minden szükséges dolgot meg terem az ember szükségére; gabonát, kerti veteményt, gyümöltsöt, bort, dohányt, lent, kendert, krappot, répát, fát, szeléd állatokat, vadat, halat; sót, salétrómot, kénkövet, kőszenet, agyagot, torfát, vasat, rezet, ólmot, kabáltot, értz - vizet. Németül beszélnek a' Lakosok, noha Vallonok is találatnak köztök, és 'Sidók. Majd $\frac{1}{3}$ része a' Népségnek Katholikus; a' Reformáltakat, és 9100 'Sidókat le számlálván. Az erköltsi miveletre ügyel a' Tübingeni Universitas több intézetek-

kel. Igen jó állapotban vannak a' szorgalom, mesterségi kézi művek, és fábrikák, leg inkább a' gyapjú, pamut, és len szövő székek; vas, és atzél műhelyek, a' fa orák fabrikáji. A' kereskedés sikeres a' Neckaron és Dunán. A' Királyi Kormányt most viseli Wilhelm Király, a' ki a' törvény szerzést az Ország Rendeivel, kik 5 esztendőnként két kamarákba gyűlnek öszve, közli. A' hadi erő 4906, háború üdején, 16824 főből áll. Würtemberg a' szövetségi gyűlésnél a' 6-ik Rangot tartja; a' tellyes gyűlésben 4 szava vagyon. A' szövetségi sereghez 13,955 embert ad. A' Korona tsak a' férfinyi ágbán örökös.

Az Országának 4 Érdem Rendje van: 1) Az arany sas nagy Rendje, erkölts, és barátság jutalmára. 2) Polgári érdem Rend, azok részére, kik az elsőből születésekre, vagy rangjokra nézve ki zárattatnak. 3) A' vitézi érdem Rend. 4) Az 1 Jan 1830, alkotott Fridrik (Vitézi) Rendje.

Van az országban 132 város, 183 mező város, 5655 falu, és szállás, 2335 udvar; 269 vár, vagy Kastély, 567,000 ház.

II. S z a k a s z.

F e l O s z t á s a.

Würtemberg Országáa 4 Kerületre osztatik:

- 1) A' Neckar, 2) a' Schvarzvald, 3) a' Jart,
- 4) a' Duna Kerülete.

1. Neckar Kerület. Itt jeles:

1) Stuttgart, fő városa az Országának, Királyi székek, a' Nesenbach mellett, 31,400 Lakossal. Jegyzésre méltók; a' régi, és új várak, felséges mesterségi, és termési gyűjteményekkel; a' Királyi könyvház, a' régiségek szállája, a' játék szín, az Invalidusok háza; gymnasium, kép-író- és faragó akademia, rajzoló oskola több mesterségi, és tudományi

intézetekkel; a' marha orvosi iskola, tsillag vizsgáló, fűvész kert többféle nemű fabrikákkal. 2) Ludwigsburg, 9420 Lak., második Lakhelye a' Királynak, és 3-ik fő város, itt egy felséges vár, képtár, és fegyver ház, 2 árvaház, tanuló intézet, ágyúöntő, és négyféle fabrika szemléltetik. 3) Cannstadt, város, a' hajós Neckar parton, 3250 lak. Van itt savanyú víz, dohányfabrika, karton-festő. Nem messze a' városhoz láthatni a' Bellevue Királyi mulató várt. 3) Eszlingen, a' Neckar mellett 5600 lak. mester nevelővel, szőlő míveléssel, 's két fabrikával. 4) Weil, a' Würm partján, többféle fabrikákkal. Keppler születése helye. 5) Marbach, Schiller hazája. 6) Heilbronn, a' Neckar mentébe, 6900 lak., szőlő míveléssel, papíros fabrikával, 's kereskedéssel. 7) Weinsberg, a' Sulm mellett, 8 Laufen a' Zaber torkolatjánál a' Neckárba. A' hajdoni Maulbronn Klastrom Királyi nevelő házra fordítva. — 9) A' Királyi mulató várak: Hohenheim, egy szép mulató erdővel, és Szolitüd, egy magos hegyen, és Monrepos. 10) Hohenasperg, hegyi erősség. 11) Friedrichshall, új só-műhely Jartfeldnél. 12) Spiegelberg falu, kő-szén szállás. 13) Ide tartoznak a' Rangi Uradalmak: Lövenstein, Lövenstein-Freundenberg hertzegé, a' hasonló nevű várossal, a' hol fürdő, és kő-szén bánya van. Abstatt, Lövenstein-Rosenberg hertzegé.

Neipperg, a' Neipperg grófé, Schwaigern várossal, és Neipperg eredeti várral.

2. Schwartzwald Kerületben jeles:

1) Reutlingen, fő város a' havas alján; és az Echatz folyó mellett, 8840 lak., a' Kormány, és Finántz-Kamara lakszéke, 3féle fabrikákkal, 's hasznos kereskedéssel. 2) Rottweil, város a' Neckar parton, 3150 lak., Lyceummal. 3) Bahlingen, az Eyachnál, kénköves fürdeji vannak. 4) Tuttlingen a' Duna parton, 3930 lak. fabrikával. 5) Rothenburg, a' Neckar által választatik Ehingentől, mely

is annak ó városa 5150 lak. Széke a' Katholikus Püspöknek; a' püspöki Helytartónak, papi nevelővel. 6) Tübingen, második fő városa az országnak, a' hol az Ammer, és Steinlach a' Neckárba folyik, 6550 lak. Jeles az Universitas, a' kis papok Seminariuma, könyvház, tsillag visgálló, test-iz-választó, kis mássa, termési, természetű, tsillag néző, pénzi, és érdem-pénzi ötlök gyűjteményei, 's tárai; van gyapjó fabrika is benne, 's mellette egy erős vár Hohentübingen névvel, és a' Bläsibad ferdő. 7) Sultz, a' Neckar mellett, só-műhely. 8) Carw, város a' Nagold mentébe 5820 lak. fabrikákkal, és kereskedéssel. 9) Freudenstadt, a' Schwarzvaldnak egy setét vidékén egy kösziklán, több fele mesteri műhelyekkel. 10) Nagold, a' Schwarzvaldnak egy mély völgyében, a' Nagold parton, sós kúttal. 11) Liebenzell, egy mély völgyben a' Schwarzvaldon 2 orvos kúttal: 1 Kálányossal, és atzél-hutával. 12) Wildbad az Enz folytába, meleg ferdőkkel, közelében van egyhegyen a' vadtó (wilder See). 13) Urach, a' Havas lábán, 's Ems partján, 2800 lak, a' kik len fabrikákban foglalatokodnak. 14) Nürtingen, 3500 lak. 14) Pfullingen, a' Havasalatt, és Echatz parton egy gyümölcsös, és szőlős vidéken 3200 lak. Közelében egy hegyen van a' Nebellock, tseppköves barlang. 15) Deinach falu, orvos kúttal, és ferdővel. Grabenstetten, falu, a' hol egy barlang van egy tóval. Végre a' régi Hohentwiel hegyvár.

3. Jart Kerület. Ebben nevezetesebb:

1) Ellwangen, fő város a' Virngrund járásban egy szép völgyön két domb között, mellynek egyikén egy derek vár, 's ennek által ellenébe egy szép bútsus szentegyház szemléltetik, széles útszáji vannak, egy gymnasiummal, és 2500 lak. Lak helye a' Kormányának, és Finantz - Kamarának. Ennek közelében a' Hütlingen, Dalkingen, és Pfalheim faluknál nyomai láttatnak az úgy nevezett ördög fa-

lainak (vallum Hadriani) római sír-halmokkal. 2) Giengen, város a' Brentz partján fabrikákkal, és a' Wild ferdővel. 3) Hall, a' Kocher mellett, oskolával, és só-műhellyel. 4) Aalen, a' Kocher partján 2400 lak. 5) Crailsheim, város 3200 lak., több fabrikákkal. 6) Mergentheim, a' Tauber mellett, 2400 lak. van gymnasiuma. 7) Schorndorf a' Rems mellett, 3550 lak. 8) Gmünd, vagy Schwäbisch Gemünd, a' felső Rems mellett, 5600 Lak. Siket néma intézettel, több féle fabrikákkal. 9) Bopfingen, város, szép vidéken 1700 lak. fabrikával. 10) Heidenheim a' Brentz parton, város 2000 Lak. közel hozzá van a' Hellenstein kő-szíkla vár. 11) Haubersbronn, falu, híres a' bé rendelései végett, a' község alkalmaira nézve.

Ide tartoznak a' Rangi Uradalmak:

1) Oehringen, Hohenlohe-Ingelfingen-Oehringen hertzegé, a' hol: Oehringen, város az Ohra parton, 3040 lak. Közelében a' Friedrichsruhe vár. 2) Künzelsau, uradalom, Hohenlohe-Jartberg hertzegé, Niederstetten várossal, és Haltenbergstetten lak várral. 3) Hohenlohe-Schillingsfürst hertzegé Waldenburg várossal. 4) Hohenlohe-Kirchberg hertzegé Kirchberg várossal. 5) Oettingen-Wallerstein hertzegé Neresheim várossal. 6) Salm-Krautheim hertzegé. 7) Thurn és Taxis hertzegé Dischingen mező vár, és lak várral. 8) Fugger Nordendorf grófé. 9) Bartenstein, Ingelfingen, és Langenburg városok, Hohenlohe hertzegi városokkal. — 10) Limpurg grófság, melly el van osztva: Würtemberg, Pücker, Lövenstein-Rosenberg, Colloredo, Solms-Braunfels, Waldeck-Bergheim, Isenburg-Meerholz, Lövenstein-Freudenberg Házak közt: Gaidorf várossal, a' Kocher folytába 1360 Lakoss.

4. A' Duna Kerület; a' hol nevezetesebb:

1) Ulm, fő város, az Iller, és Blau öszve folyásánál, a' Dunával, melly tsak a' város alatt lesz

hajózható, 24,000 lak. a' Kormány lak helye, szép termékeny rónán fekszik. Ki vannak 90 széles utszái bélelve, jeles épületei: a' nagy templom; régi gothi épület, leg nagyobb, és magosabb egész Német Országban; 416 láb hosszú 166 l. széles. 152 l. magos. Hat bé menettel. Orgonája 45 Registrumra, 2952 Sipra van; tornya 537 láb a' keresztel. A' tanáts ház. Gymnasium, több tanuló, 's jó tévő intézetekkel, és fábrikákkal. Az esméretes Ulmi tzukros-kenyérrel, és darakásával sikeres kereskedés üzödik. Mesterséges orrája is nevezetes a' város házának. Közéleben van a' Wilhelmsfeld, a' Langenau ki szárított ingoványos, melly 3500 hódat (Morgen) foglal, és torfa-szenetre használtatik.

2) Biberach, varos a' Rüszt mellett, 4500 lak. több féle fabrikákkal, és orvos kúttal. 3) Ehingen a' Duna mellett 2500 lak. 4) Munderkingen. 5) Riedlingen. 6) Blaubeuren, mellynek szomszédságában a' Blau egy nagy víz medentzéből (kék fázék, Blautopf) fakad. 7) Göppingen, a' Fils parton, 4440 lak. gyapjú fabr. és savanyú vize van. 8) Geislingen, 2020 lak. a' kik közt sok esztergálosok a' külső nemzeteknek is dolgoznak. Van Fördője. 9) Wiesensteig, a' durva Havas alján, a' Fils mellett. 10) Friedrichshafen, a' Bodentónál, gyapjú fabrikával; szabad rév - part. 11) Tettnang, a' Mühlenbach mellett. 12) Wangen, az Argen folyó partján, vas hutával, és fegyver tsizárokkal. 13) Ravensburg, a' Schussen folyó mellett; sok féle fabrikákkal, és ferdővel. 14) Leutkirch, pamut, és len szövökkel. 15) Mengen 16) Saulgau. 17) a' mező városok: Zwiefalten, egy várral Söflingen, a' Blau parton. Altdorf, a' hol a' Weingarten vár van. Ochsenhausen. Justingen, Oswald kúttal, a' hol a' víz 8000 láb messzeségről egy 300 lábnyi függő magosságra hajtatik fel vas tsévéken által. 18) Boll, falu, savanyú vízzel. Több számos városok, és helyek itt nem neveztetnek a' rövidség okáért.

Ide tartoznak végre a' Rangi Uradalmak: Buchau, Friedberg, Scheer, Schemmerberg, es Ober-

marchthal; Thurn, és Taxis hertzegé, Buchau várossal, a' Federtó mellett, egy várral:

2) Heggbach, Waldbott, Bassenheim grófé.

3) Baint, Aspermont. Linden grófé, hasonló nevű faluval.

4) Eglofs, Windischgrätz hertzegé, a' hasonló nevű faluval.

5) Iszny, Quadt grófé, Iszny varossal; len szövő; és kereskedő.

6) Neu-Ravensburg, Dietrichstéin hertzegé h. n. faluval.

7) Guttenzell, Törring grófé, hasonló nevű faluval.

8) Königsegg-Aulendorf, Königsegg grófé, Aulendorf mező várossal, és Königsegg Lakvarrával.

9) Roth, Wartenberg-Roth grófé, Roth faluval.

10) Schussenried, és Weizenau, Sternberg grófé Schussenried faluval, és Weizenau várral.

11) Thannheim, Schäsberg grófé hasonló nevű faluval.

12) Egy része a' Waldburgi hertzegi Uradalmaknak, mellyek a' Trauchburg, Waldsee, és Wurzach Lineák közt vannak elosztva; Walsee, és Wurzach városokkal az Aitrach parton.

13) Egy része a' Fugger-Kirchberg, és Fugger-Dielenheim-Brandenburg grófok birtokainak.

14) Sulmingen, Plettenberg grófé.

15) Haiingen, és Neufra Fürstenberg hertzegé.

16) Schwendi Oettingen, Oettingen hertzegé.

T o l d a l é k.

Az Uralkodó Királi Ház.

Király: I. Fridrik, Wilhelm, Károl, szül. 27 Sept. 1781. uralk. 30 Okt. 1816. harmadsz. el jegyz. 15 Apr. 1820. Paulinát, Würtembergi Hertzegassz. Gyermekei 2-ig házass: 1) Marie, szül. 50 Okt. 1816. 2) Sophia, szül. 17 Jun. 1818.

Gyermekei a' 3-ik házass. 1) Katalin, szül.

24 Aug. 1821. 2) Korona örökös, Károl, Fridrik, Sándor, szül. 6 Martz. 1823. 3) Augusta, szül. 4. Okt. 1826.

Testvérei: 1) Katalin, hűtv. Jeromnak, Montforti hertzegnek, hajdoni Westfaliai Királynak, szül. 21 Febr 1785. (emez 15 Nov. 1784). a) Gyerm. Jerom. 1814. b) N. leány 1820. 2) Pál. 1785. (hűtv. Karolina Sachsen-Hildburgshausen) gyermek. a) Carolina, 1807. b) Fridrik, 1808. c) Paulina, 1810. d) August, 1813.

Mostoha Anna, Mathilde (N. Britann.). Attya testv. † Lajos, özvegye Henriette Nassau Weilburgi H. A. Gyermekai: 1) ház: Adam, 1792. 2) ház: a) Marie 1797 (Austria). b) Amalia, 1799. c) Paulina, 1800 (Württembergi Királyné). d) Ersebet, 1802 e) Sándor, 1804. Attya testv. † Eugen özvegye: Luisa. Gyerm.: a) Eugen, 1788; ennek gyermek. aa) Marie, 1818. bb) Eugen, 1820. cc) Wilhelm, 1825. b) Friderika 1789. c) Pál. 1797 a). Attya testvér: Sophia, 1759 özvegy orosz Tsászárné. † 1829. 2) Wilhelm, 1761. Gyerm. a) Sándor, 1801. b) Fridr. 1817. 3) Ferdinand, 1765. 4) Sándor, 1771. Gyerm. a) Marie, 1799. b) Ernst, 1804.

Pénz értéke W ü r t e m b e r g b e n .

	fl.	kr.	fill.
Rhtaller	1	15	—
Rhfor	—	50	—
Pfund	—	55	2 $\frac{1}{7}$
Batzen	—	3	1 $\frac{1}{3}$
Garas	—	3	—
Schilling	—	1	1 $\frac{1}{7}$
Kraitzár	—	—	5 $\frac{1}{3}$
Pfennig	—	—	2 $\frac{1}{5}$

Arany (ducate) 5 fl. Caroline 11 fl.

---

a) El jegyz. 17. Apr. 1827. Sophiát Thurn, és Taxis hertz. Asz. Sz.

Mérték Nemei:

Láb: Würtemb. 10 = 9 bétsi láb. 100 Stuttg.
réf. = 78 $\frac{1}{2}$ bétsi 100 Ulmi. = 72 $\frac{1}{8}$ —

U l m i.

Gabona mérték: 1 Imi, 4 Mittlen, 24 mérő,
96 Vierthelen, 15 Mittle = 14 aust. mérőh.

W ü r t e m b e r g.

1 Scheffel 8 Simri 32 Unzen, v. Viertel, 128
Achtel, 2 Mászlein - jával. 10 Scheffel = 29 aust.
mérőh.

Föld szín mért.

1 nagy Morgen majd 1 aust. hód. A' kis Mor-
gen pedig 924 bétsi □ öl. 1 Jauchart 1 $\frac{1}{2}$ kis morgen.

B o r m é r t é k.

1 Fuder 6 Ohm vagy Eimer, 96 Imi, vagy Yu-
nen, 960 pint, 3840 Quart vagy Schoppen; 10 Aich,
vagy Visier pint tesz 11 mérőpintet.

N y o m ó m é r t é k.

100 Würtemb. font = 85 $\frac{1}{2}$ bétsih.

— Ulmi — = 85 $\frac{5}{8}$ —

1 Fász Golschen: 30 darab poszto, 1 golschen
72 réf.

Vége Würtembergnek.

H a n n o v e r a K i r á l y s á g.

Melly a' Német Szövetségben az 5-ik Rangot
tartja, az Angol Királykak tulajdona, 's annak let
írását fel találni sz Angol Birodalmak köz a II. Kö-
tetben 311, 's a' többi lapokon.

III. O s z t á l y.

Burkus Ország. Regnum Borussiae.

(Pruszia) Preuszen, Preuszischer Staat.

I. S z a k a s z.

R ö v i d T ö r t é n e t e.

Ez leg régiebb tartománya Német Országának éjszaki keletre, bizonytalan régiségiből tsak az valódik ki, hogy eredeti lakosi Vendek (Venedi) voltak, a' honnét a' szomszéd tenger Sinus Venedicus nevet vett. Tacitus üdejében Aestiek, (Ostrogothi) német nemzet, lakták a' tengerpartokat. Benne a' Galindok, Sudmok, Stavanok, Alanok, Scirok, Hirrok, v. Herulok, és Psinaiook tartózkodtak. Az utolsók német Sarmaták voltak, kik a' Gothokat, minek utánna ezek a' Vendeket dél tájra szorították, Liflandiába kergették: úgy hogy a' 10-ik században már, a' midőn a' Bruzzia (Burkus) név támadott, ott Német nem találtatott, a' Vendek pedig Lengyel Ország felé laktanak. És a' németek tsak a' 15-ik Század tájján jöttek oda a' német keresztes vitézekkel. Sok bajok volt a' szomszéd Lengyelekkel, 's magok Vezéreikkel is, a' kik jobbára a' Német Rend - Mestereiből voltak, kiket a' Rend választott. Utolja felé a' 16 Századnak 's végre 1510-ben Albrecht Brandenburgi Marchió alatt a' tartomány örökbe adott birtokjussá vált Wilhelm Fridrik továbbá arra a' Fejedelmi just meg nyerte a' Wolavi alkúk szerént. Végre III. Fridrik Választó hertzeg ezen Fejedelemséget 1701-ben Királyi Méltoságra emelte.

Hajdon a' pogányi vakságban különbféle költött isteneknek áldoztak; és isteni szolgálattokat nem tettek a' bálvány templomokban, mint egyéb Németek; hanem a' szabadon nagy terültt fák alatt. Nem tsak lovakat, hanem embereket is áldoztak azoknak, leg inkább a' hadban el fogott vezéreket. Az áldozat tűzének szüntelen lángallani kellett, egyébb ként a' Pap, a' ki azt elhagyta aludni, meg éget-

tetett. Egyébb vallási szokásaik részint nevetségesek, részint pedig olly szennyesek, és a' józan ész ellen vannak; hogy szégyen volna tsak el beszélni is, a' mi izmos bizonyosága az emberi tévelygésnek, ha tsak azt égi kegyelem nem világosítja, és vezérli. A' vitéz Rendek eleget iparkodtak azokat a' pogányság Setétségéből a' Hitnek világos úttjára által vezetni, de kevés sikere volt igyekezeteiknek. A' többi közt a' betegeket, a' kiknek gyógyulásáról reménség nem volt; leg közelebbi rokonaik, vagy a' papok is, meg ölték, 's bálványaiknak áldozták. Hallottaik felett jól doboztak, 's azokkal pereltek, miért holtak meg, holott mindenek elég volt. Azokkal meg égették tselédjeiket is, és asszonyaikat.

Ama boldogtalan pártos üdőkben 1522, Albrecht Nagy mester le mondván tisztségéről, és Hitéről, Luthert követte; 's a' Pomesani, és Samlandi Rend jószágai Kormányozását el nyerte. 1550 bé vitetett az Augustai vallás a' Római katholika Hit helyébe, mellyet az Apostoli Férfiak abban olly nagy fáradtsággal plántáltak, és terjesztettek volt. Tsak hamar ezután a' Mopostorokat, és istenes alkotmányokat egészen meg szüntették, azoknak birtokait oskolákra, és más világi tárgyokra fordítván 1569 uralkodó vallásnak tétetett a' Luther tanítása, és a' Püspökségek egészen ki irtattak Azomban 1611 a' Lengyelek kérésére meg engedtetett a' katholikusoknak, hogy egy szentegyházat építenének. 1614 pedig még Reformatus püspök is rendeltetett a' Lutheran püspökhöz a' Király koronázására. Utóbb azután, meg lankadván a' vak buzgóság tüze, szabad gyakorlat engedtetett a' katholikusoknak is.

II. Fridrik Király alatt nem kevés léptsökkel hágott fellebbre Burkus Ország; meg nagyobbította továbbá határait Austria engedelmeből az Orosz közben járás által 1795. 1796. Azomban sokat szenvedett egy tized után Napoleon izmos hatalma által; birtokai, jussai, és tehetsége szoros határok közé zárattak. Miglen 1815-ban Nagy Sándorral, az Oroszok hatalmas Tsászárvával öszve kaptolván

maradék erejét, a' szövetséges hatalmaknak egyik tagja lett, kiknek társaságában részt vett igen nagy kamattal, azon győzedelmes nyereségekből, melyeket az Eg Napoleon kezeiből Kiszabadítván, Vitéz hajdonossáiknak vissza térített.

Burkus Kiralyság.

Borussia. Preuszischer Staat.

II. S z a k a s z.

§. 1.

F e k v é s e.

A' Burkus Ország fekszik $25^{\circ} 55'$ tol $40^{\circ} 50'$ k. h. és $49^{\circ} 10'$ tol $56^{\circ} 5'$ é. Sz.

Határai: éjszak folé Mecklenburg, a' keleti tenger, és Orosz Ország; Keletre: Orosz, és Lengyel Ország; dél felé: Lengyel Ország, Austria, Saxonia, és Anhalt hertzogség; nyugotra: Frantzia, Belgium, és néhány német tartományok. — Foglal $5014\frac{1}{2}$ □ mértföldet.

Föld alapa: Átaljában tsak nem egy téres róna. Hegyei: Silesiában vannak a' Szudetek, két Osztályban, a' Morvaiak, és Oriás hegyek. Azután a' Karpatusok néhány ágakkal. A' leg magasabb hegy tsútsok: a' Schnee kuppe 4950 parisi láb a' keleti tenger felett. A' nagy Sturmhaube, 4722 láb. A' Reifträger 4280 láb. Az Eule, 3056 láb. Az Otterstein 5158 láb. A' Schneeberg 4500 l. é. a. t. A' Szászi tartományban van a' Hartz, mellynek ágai egy részen Westfalián által egész a' Rajnáig, a' másikon Weimáron által egész a' Thuringiai erdőségig terjednek, mellynek tsúttsai közül a' Dollmar ide tartozik. Westfaliában van: a' Westerwald, Haerstrang, Aardei, Teutoburgi erdő, és a' Weser hegységek a' porta westphalicával. Az al-rajnai nagy hertzogségben van: a' Hundsrück a' Hochwaldal, a' Vogesi hegyek folyattya; a' magos Veen, az Eifel, és a' Siebengebirge; a' Neuenburgi tarto-

mányon a' Jura húzódik által. — Ég alja mérsékeltt, és egészséges; tsak a' keleti tenger partosin hideg, változó, és nedves.

§. 2.

W í z e i.

A' keleti tenger a' keleti nyugoti Borussiát, és Pomeraniát mosogatja 100 mértföldnyi terjedésre, és itt a' pautzki Wieket képeli. Ezzel öszve vannak kötve a' nagy tavak: a' kuri Haß Memelnél, 15 m. hosszú, $4\frac{1}{2}$ m. széles, a' kuri Nehrunggal; a' fris Haß Pillaunál, 15 m. hosszú, $2\frac{1}{2}$ m. széles, a' fris Nehrunggal, és a' fris, vagy is Stettini Haß 7 m. hosszú, 6 m. széles, három ki folyással: Divenow, Swinemünde, Peenemünde; édes a' vizek, és ki folyások nagy. Ezen keleti tengerbe folynak a' következő folyó vizek: 1) a' Memmel (dengyelül Niemen) melly Tilsiten túl 2 mértföldnyire két részre osztódik Russe, és Gilge név alatt. 2) A' Pregel, az Allevel, és Deinevel. 3) A' Weichset (Vistula) a' Drewentzel, és Brahevel, Montaunál két felé osztódik, mellyeknek egyik része, a' Nogat, Elbingnél a' fris Haß tóba, és a' Weichsel Weichselmündenél a' keleti tengerbe szakad. 4) A' Stolpe, 6) A' Rega, 7) a' Persante, 8) a' Wipper, 9) az Odera, melly 30 folyót vesz magába: u. m. az Oppát, Neiszet, Ohlaut, Bartscht, Bobert a' Queiszet, a' Wartet a' Netzevel, a' Prosnat. é. a. t. A' Dammitót, mellybe az Ihna szakad, a' Papen vizet, és Stettini Haßt képeli, 10) a' Peene. Az éjszeki tengerbe folynak: 1) az Albis (Elbe) melly a' fekete Elstert, a' Saalet, (a' Bodevel, fehér Elsterrel, Unstruthal, Ohrevel, és Ilmel), a' Muldel, a' Havelt, (melly a' Spreevel, Rajnával. és Dossevel szaporodik) és az Alandot el fogadja; 2) a' Weser (a' Hennebergi, és Lippi Werraval, Postanevel, Diemellet, Schleuszel, Haselet. é. a. t.) 3) az Emsa, 4) a' Rajna (Ruhral), 5) a' Nahe, 6) a' Lippe, 7) a' Sieg, 8) a' Mosel (a' Saaral) 9) a' Lahn, 10) az Ahr, 11) a' Düssel, 12) az Erst, 13) a' Wipper. é.

a. t. A' Maasba Jülich mellett által folyik a' Ruhr, vagy Roer. A' víz tsatornákhöz, mellyek ezen folyókat öszve kaptsolják, tartoznak: 1) a' Nagy, és kis Fridrik gátja, melly a' Deinet a' Nemoninal, 's az által a' Gilgevel, a' Memelnek egy ágával, öszve kötik, a' haiózás veszedelmének el hárítására a' kuri Haffon. 2) a' Brombergi tsatorna, a' Netze folyóknak, a' Drahevel, 's az által a' Vistulával való kaptsolására. 3) A' Fridrik-Wilhelmé, vagy is Müllrosi tsatorna; a' Spree, és Odera egybe kötésére. 4) A' Finow tsatorna; az Odera, és Havel egybe kaptsolására. 5) A' Plaueni tsatorna, az Elbe, és Havel egybe kötésére, és hajókázás rövidítésére. Emlékezetet érdemlenek 6) a' Kraffuhl, melly az Elbinget a' Nogatal, öszve kaptsolja, és 7) a' Sikeres Klodnitz tsatorna Silesiában.

Tó nagy számmal vagon; mellyek közt nevezetesebbek: 1) a' Spirding tó Burkus Országban, 12 — 14 mértföld kerülete. 2) A' Gobler tó. 3) A' Brausen. 4) A' Jeserich. 5) A' Ruppini tó. 6) Az Uker. 7) A' Müggel. 8) Az Arend. 9) A' Schlaver. 10) A' Madue. 11) A' két Mansfeldi-tavak. 12) Az Angerburgi, vagy Mauer tó. 13) A' Leventin. 14) A' Neuwarp. 15) A' Cummero. 16) A' Lachi tó, és 17) a' Neuenburgi tó.

§. 3.

Termékenysége,

A' természet ezen sok vidékre szélyedett bírtokokba igen külömbbféle képpen mutatja mivességét, és némelly tájjékokon tsak közepszerűen közli ajándékot a' Lakosokkal; átaljába véve mind azonáltal azt meg termik, a' mi az emberek élelmére szükséges. u. m. Szarvas marha, ló, juh, sertvés, szamár, öszvér, ketske, szelíd, és vad szárnyas állat, patsirta, rigó, erdei vad, p. o. Jávör szarvas, medve, farkas, kásztor; méh, selyem bogár, hal, tok-ikra be sózva, Lazatz, tsuka, parti hering; tengeri borjú, tengeri disznó: a' Növények or-

szágából: minden nemű gabona, főzelék, pohánka, köles, manna, krumpli, többféle répa, mindenféle kerti, és konyha zöldség, gyümölcs, bor, leg inkább a' rajna, mosela, Aar, Saar, Nahe, és Saale partokon; fa, mellyből derék árbótz fák, deszkák, kalamász, és hamú 'sír készítettetik, 's ki vitetik. Jelles a' 12 mértföld hosszú Jánosvári puszta Borusziában, a' $4\frac{1}{2}$ □ m. Rominti puszta, a' Spree-erdőség; Terem továbbá ezen tartományokban Syriai Selyem planta, len, kender, dohány, komló, tzikoria, Anis, kapor; kömény, olajplanta, veres, és egyéb festő füvek, kardus, orvos, és takarmányi fű. Az ásványok országából: forrás só felesleg, salitrom, timsó gálitz kő, kő szén, barna szén, turfa, kénkö, borostyán kő, mellyet részint a' keleti tenger hány ki magából, részint, annak partosin ásnak a' homok halmokból; márvány, alabástrom, kigyó kő, malom — homok — négy szegletű — foszló — és mész kövek; portzellán, és pipa föld, fazékas agyag; petsétes agyag, gips, galamia, zink, réz, vás, ólom, ezüst, arany, kobalt, achat, kri-zopraz, 's más egyéb drága kövek; köszörű kő, Értz vizek. é. a. t.

§. 4.

L a k o s o k.

Száma az egész Burkus Országban találkozó Lakosoknak 12,255,000. A' nemzet, és nyelv, úgy a' vallás is sok, és különbféle: vannak Németek; Tótok, Lengyelek, Wendek, Cassubok, Lithuanok, Kurok, Görögök, Wallonok, Frantzok, 'Sidók. é. a. t. 1028 városokban, 281 mező városokban, 54,451 falnokban, és 3,081,521 épületekben, mellyek közt 1,570,805 lakó házak. A' katholika Hit több tartományokban az Uralkodó, többekbe elegendes; száma híveinek 4,050,000. Lutheranok vannak 7,194,600. Mennoniták 15,400. Morva-atyafiak, Hussiták, Unitáriusok nem olly számosak; Herrnhuterok 5,000. 'Sidó 150,600.

A' Nemzet pallérozására sokat segítenek a' tudományi intézetek; nevezetesen a' Berlieni, Breslauer, Königsbergi, Hallei, Greifswaldi, Bonni Universitások, több gymnasiumokkal.

A' nemzeti szorgalom izmos: a' fabrikák csak nem minden szükséges dolgokat meg szereznek a' Lakosok számára, és részint a' szomszéd tartományakat is el látják. Leg sikeresebbek a': len vászon, gyapjú, és vas fabrikák; dolgoznak ezenkívül pamutban, bőrben, selyemben, papírosban, és ezüstben; készítenek portzellánt, tükrot, és üveget, dohányt, tzukrot, kalapot, viaszkos vásznot, szőnyegget, fajánszt, órát, sárga rezet. e' a' t. Továbbá nem kevés ser, és etzet főzettelik, pálnka égettetik, viasz fejerítettik, hajó építettik. Innét a' sok hajós folyók, tsatornák, és keleti tenger által előmózdítatandó kereskedés nagy virágjában van; melly a' vízi, és tengeri kereskedeésre osztatik; a' vízi Dantzig, Königsberg, Elbing, Memel, Stettin, Stralsund, Colberg e' a' t. felé, a' száraz Berlinen, Frankfurton az Oderánál, Breslauon, Colonián, Aqvisgranumon, Bielefelden, Naumburgon, Erfurton, Posenen által. A' mit ki visznek, fő képen: árbótzfa, deszka, kalamász, hamú 'sír, nyers, és készített bőr, sertve, hús, faggyú, vaj, méz, viasz, gabona, liszt, dara, len, kender, len mag, és olaj, vitorla vászon, hal, be sózott ikra, és fabrika portékák: a' bé vivődő portékák leg inkább; bor, gyümölts, termési, és fabrika szerek.

§. 5.

K o r m á n y.

A' törvényes Országi Kormány magán-uralkodó, az Országi Rendekkel, mellyek 1824 állítottak fel. A' Király III. Fridrik Wilhelm. Az Ország költése 50 miliom tallér. A' hadi sereg az Országi véddel együtt 368,000 fő a' kik közt 118,800 a' Línea hadi sereghöz tartozik,

III. S z a k a s z.

Fel Osztása.

Az egyes tartományok kormányoztatnak: hadi, finantziái, és igasság szolgáltató Tisztsegek által.

A' hadi tekintetben 8 osztályokból áll az Ország u. m. Borussia, (Preuszen) Brandenburg, Pomerania, Silesia, Posen, Saxonia, alsó Rajna, Vestfalia, és ezeket a' tartományokat mind annyi General-Kommandó igazgatya, mellyeknek Elöl-ülője a' Kommandirozó Generalis. A' polgári igazgatásra nézve, 10 kerületekre osztatik; ezek: keleti Borussia, nyugoti Borussia, Brandenburg, Pomerania, Silesia, Posen, Saxonia, Vestfalia, Cleve-Berg, al-rajna. Mindenikben egy felső Elölülő (Ober Praesident) igazgatja a' közönséges Ország dolgait, a' vallási, tanítási, és orvosi ötlöket. Az egyes kormány székek (Regierungen) igazgatják a' kül-rendi, és pénzi dolgokat; és az országi fő törvény székek, az Igasság ki szolgáltatót.

A' Német szövetségi biródomlak: Brandenburg, Pomerania, Silesia, Saxonia, Vestfalia, Cleve-Berg, és Alrajna, foglalnak $5507\frac{1}{3}$ □ m. 8,640,100 Lakossal. Ezek miatt Prussiának második helye van szorossabb tanásában a' Német szövetségnek; és a' tellyben 4 szavazata van. Szövetségi hadi serege 79,234 fő, a' kik 3 kart képelnek a' szövetségi hadi seregben.

Polgár Kormányi fel Osztása.

1. Keleti Prussia tartománya. Magába foglalja az előbbeni keleti Prussiát egészlen, és Littaut, 703 □ m. 1,069,393 Lakossal. 'S a' Königsbergi, és Gumbinneri kormányi megyéket.

Határai: Russia, és Orosz Lengyel Ország, nyugoti Prussia, és a' keleti tenger. Folyói: a' Memel, Gilge, Russe, Pregel, Juster, Alle, Deine, és Passarge. Tava mintegy 300 van; jelesebb: a' Spirding, Maur, és Leventini tó. A' nagy, és kis Fridriksgraben tsatornák. Földje homokos, agyagos, részint

ingoványos róna, termékeny laposokkal, hegyekkel, és domb-sorokkal; jelesebb: a' Galtgarten, és Rombin hegy, derék erdők is találtnak. Leg bő-ter-
mőbb a' Tilsiti lapos, melly átaljában a' leg termé-
kenyebb megyének tartatik az egész Országban.

1. A' Königsbergi megye; 9 kerületet, vagy járást foglal magába: Braunsberg, Heilsberg, Tapi-
au, Brandenburg, Morungen, Schaaken, Neiden-
burg, Rastenburg, és egy része az Insterburgi vi-
déknek 405 □ m. 673,268 lakossal. Nevezetesebb városai:

1) Königsberg a' Pregel folyó mellett; melly a'
városon alól 1 mértföldnyire a' fris Haß tóba sza-
kad: három fő részből áll 4 kül-városokkal, 's né-
hány Freiheiten (szabadság) neyű kerületekkel; t. i.
az ó város, Löbenicht, két kül várossal; és kneip-
hof, (sziget) egy negyedik részét képeli a' Királyi
vár a' Freiheitenekkel, és egy ötödiket a' Fridriks-
burg vár-kastély, mellyet a' Király 1811 a' város-
nak által engedett, hogy abból kereskedő épületek
készíttessenek; szemlélni a' városban 269 útszákát,
és piatzokat, 4289 magán-lak házokatt, 622 fésze-
rekkel, és istállókkal. Lakosi száma 63,860. Oda
számolván a' 900 'Sidókat. Van benne 17 templom;
mellyek közt 1. a' Katholikusoké. Lakhelye a' Kö-
nigsbergi, és Gumbinneri megye fő Elölülőjének;
a' fő országi törvény szék kormányának, és a' Bur-
kus kereskedés, és hajós kormányáság kollegiumá-
nak e' a' t. Van itt egy Universitas, Királyi német
társaság, természeti, gazdasági, társaság: városi,
és Löbenichti gymnasium, Collegium Fridericianum,
hadi iskola, Kneiphofi, és reformált nagyobb pol-
gár, és leány iskola: Lengyel Seminarium, Királyi
árva ház egy Normalis intézettel az iskola meste-
rek képelletésére, országi-mesterségi, és építő os-
kola, néma siketi intézet, nyílt hönyvház, tsillag
visgálló, vakokat tanító intézet, Társaság a' szü-
kölködő gymnázisták segítségére, és árva leányok
nevelésére. Vannak toyábbá: gyapjú, pamut, len
vászon, pántlika, vitorla vászon, dohány, zöld

szappan, tzuksor, bőr, rum, égett bor, selyem, és fél selyem szer, értz, borostyán kü, gomb, és fajánsz fabrikák, viasz fejerítők. Festők e' a' t. A' kereskedés sikeres.

2) Pillau, város egy föld nyúlaton a' Gatt öböl-nél, egy erősséggel, és tengeri rév-partal. 4518 Lakos van benne. Van polgári oskolája, tokhalá-szatya, halikra sózója, tengeri kereskedése, és ha-jó építője. 3) Wehlau, város, a' hol az Alle a' Pregelbe folyik 3084 lakossal. 350 házban. A' nagy híd, és hollandi malom jeles benne. Lány irhás műhelye van, híres az 1657 alkúró. 4) Burkus Ey-lau, város 2176 lakossal; esmeretes a' két napos ütközetről 1807. Böjt elő havának 7. és 8. napj.

5) Friedland, az Alle parton város 6971 lak. itt véres hartz volt 14 Jun. 1807. 6) Braunsberg, város a' Passarge folytában 6971 lak. van 1 katho-lik. gymnasiuma, püspöki Seminariuma, 3 templo-ma; normalis intézete oskola mesterek képeltetésé-re, Damastpántlika, és tzerina fabrikája, izmos ke-reskedése. 5) Steilsberg, az Alle parton, város 3 templommal, egy várral, 3926 lak. Lakhelye az Ermelandi Püspöknek. A' Lakosok len vászonnal, és posztóval kereskednek. 8) Frauenburg, város a' Baude folyó torkolatjánál, a' fris Hoff-ban, 1897 lakossal. Egy nagy köszíkla bértzen fekszik az Er-melandi püspöki templom, mellyben az 1543 meg halálozott kopernik Miklosnak hamvai nyúgosznak. Még a' házat is meg mutatják, mellyben lakott. 9) Memel, a' leg éjszakiabh város Prussiában a' Dange torkolatyanál a' kuri Háff tóba. Van vár-kastélya, révpartya 8419 lakosa, nagyobb polgári oskolája, kereskedő, és hajós törvény széke, fegyver-háza, hajó építője, pálinka, és Szappan főzője, boros-tyán kö esztergája, kereskedése, és vásárja: 1 gym-nasiuma, 4 temploma, 1 pénzváltója. Rév - par-tyába esztendönként bé futnak 600 hajók. Igen jó len magot természet, és Lithau -ból sok fát hord ki; vásárit sok kurlandok, és Lengyel 'sidók látogatják; 's azokban 450,000 tallér értékű portéka is el kel.

10) Gerdauen. 12) Heiligenbeil 2347 lak. város a' Bahnau, és Jarst mellett, van társasága a' jég esső el hárítására. 12) Labiau a' Deine folyó partján 3071 lakossal. 13) Bartenstein, az Alle folytába, 3498 lak. város, 5 templommal. Lakosi lengyótsot, és jó tserép edényt készítenek. 14) Krantz (Krantzkuhren), halászak tanyáji ferdőkkel. 15) Crossen; Lakhelye az öreg ki szolgált katolikus Papoknak. 16) Lauck, nemesi lakása a' Dohna grófoknak. 17) Rischinen, egészség visgálló hely a' podoli ökrökre nézve. 18) Palmniken, a' tenger partján, borostyán kö halászattal. 19) Grossjägerndorf, az Anhalt Dessau hertzegé, híres az 1757, 30 Aug. ütközetről. 20) Heilige Linde, klastrom, és bútsú járási hely. 21) Fischhausen, város a' fris Haff partján 150 ház. 1200 lak. 22) Trutenau, papíros, és sajtó fabrikával, irás öntése is van. 23) Tapiai város a' Deine bé folytánál a' Pregelbe; van egy vára, mellyet a' Német Rendi Vitézek építettek, egy ki szolgált katona, és szegény háza. 1700 lakosa. 24) Tilsit, város a' Tilsit folyó torkolatján a' Memelbe; van egy tartományi oskolája, 4 tبلوما, 810 háza; 9100 lakosa, a' kik derék kereskedést üznek. Nevezetes lett az 1807 kötött békesség által. 1 Órányira Tilsittől kezdődik a' Tilsiti laposság, ez egy 4 mértföldnyi hosszú, igen termékeny vidék a' Memel két ágai (Gilge, és Russe) közt, egész a' kuri Haffig (tóig). Stein a' Gumbinneri kerületbe teszi. 25) Ragnit város a' Memel parton 200 ház. 2100 lak. 26) Gutstadt, város az Alle mellett, van bór, vászon, és posztó fabrikája, 420 házban 2700 lakosa. 28) Roessel, város 2 templommal, 1 gymnasiummal, fenyíték, és bódoltak házával, 400 házban, 3400 lakossal, a' kik erőssen kereskednek fonállal. 28) Allenstein, város az Alle partján, 310 házban, 2200 lak., a' kik fejrítének, fonalat, vásznót, és üveget készítenek. 29) Morungen, város a' Morung, es Scherting tó mellett; van 2 tبلوما, 1 gazdasági társasága, 270 háza, 2000 lakosa. 30) Burkus Holland, város a' Weeske partján egy dom-

bon, jól épült; van 1 gymnasiuma, 3 temploma, bőr, és gyapjú szer fabrikája, 380 háza, 5000 lak.

31) Hansdorf falu a' Drausen tó-nál a' leg nagyobb gyümölcsös kerttel Prussiában. 32) Neidenburg város a' Neide mellett, egy várral, 550 házzal, 1800 lak. 33) Soldau, város a' Soldau folytába egy orvos kúttal, 280 házzal, 2000 lak. 34) Wilenberg, város a' Schefta mentébe, gyapjú szer fabrikákkal, vas hámorokkal, 190 házban, 1500 lak.

35) Rastenburg, város a' Guber partyán, van 1 vára, 1 gymnasiuma, 3 temploma, 560 háza, 2500 lak. 36) Schippenpeil, város 500 házzal, 2200 lak. a' hol a' Guber az Alle-be folyik. 37) Ortelsburg, város a' Welbusch folyónál 140 házzal, 2200 lak.

2. A' Gumbinneri Kormányi kerület, vagy is.

Lithavia; keleti részét a' tartománynak, az az: nagyobb részét az Insterburgi kerületnek, 's a' Sehesteni, és Oletzko kerületeket foglalja magába, 294 □ m. 478,640 lak. Itt jelesebb:

1) Gumbinnen, fő város, a kormány Lakhelye, egy lapos vidéken, a' Pissa folyó mellett, rendszeren épült, van 1 gymnasiuma, 3 temploma, 5758 lak.; nyílt könyv-háza, posztó, és harisnya fabrikája.

2) Insterburg, város az Angerapp, és Inster öszve szakadásánál, mellyekből azután a' hajókázható Pregel támad, van egy vára, gymnasiuma, 4 temploma, 500 házban 6950 lakosa. Lakhelye a' fő tartományi Kormányának-serfezője, és kereskedése van. 3) Tilsit város, mellyet Kanabich a' Königsbergi kerületbe tesz: Stein pedig a' Gumbinneribe 11668 Lakossal. 4) Goldapp város a' hasonló nevű folyónál, mártz főzője, marha kereskedése, 550 háza, 3010 Lakosa van. 5) Trakehmen, Királyi ménes, ló, és öszvér nevelő. 6) Angerburg város, a' hol az Angerapp a' nagy Maurtóból ki folyik, 270 házzal, 2820 Lakossal, a' kik gyapjú szert, lenvásznót, kaptzát, posztót, és szőr-szert készítenek; (Prahlsacht), 's kereskednek. 7) Nikoläiken, város 160 házzal, 1400 Lakossal, nem meszsze a'

Spirdingtótól, mellybe a' Teufelswerder szigeten a' le romlott Lykivár fekszik. 8) Stallupönen, 2714 Lakossal. 9) Lyk, a' hasonló nevű tó partján 3248 lakossal, a' kik közt több lágyirhások vannak. Pápiros malma is van. 10) Joannisburg, város, a' Pische folyó mellett, 2003 emberrel, itt kezdődik a' 12 mértföldi hosszű Joannisburgi puszta. 11) Andreaswalde, falu, mellyben Unitarok, és Soci-nianok laknak. 12) Norkittet, fő helye egy Anhalt-Dessaui hertzegei Uraságnak.

II. Nyúgoti Prussia Megye.

A' tulajdon nyúgoti Prussián kívül magába foglalja a' Dantzig, és Thorni kerületet, és a' Netz járásnak egy részét. Földje homok dombos, termékeny laposokkal, és sűrű erdőkkel, legtermékenyebbek a' folyó belüli szigetek Marienburgnál, a' Stargardi vidék, 's a' Dantzig, és Elbingi járás. Terjedése 466 □ m. 675,257 Lakossal. A' Dántzig, és Marienwerderi Kerületre osztatik.

1. Dantzig Kormányi Kerület, a' megye éjszaki részén, 150 □ m., 517,066 Lakossal. Jelesebb helyei:

1) Dantzig, a' Radaunak, és Motlaunak a' Visztulába való be folyásánál 55,595 Lakossal. Erösség, Lakhelye a' megye fő-elölülőjének, és a' Kerületi Kormányának. Az 1813-ki Ostromban sokat szenvedett; volt ez előtt 21 temploma, mellyek közt több szerzetes házak, és 5300 épülete; egy részét víz alá tehetni. Találni itt 2 gymnasiumot, több tudós társaságakat; egy nagy termési tárt, nyílt-könyv-házat, jó szegények házait, hajó építőket, tzukor főzőket, pálinka, és égett bor készítőket; posztó, bőr, arany, és ezüst paszomány-fabrikákat. Dantzig igen nagy kereskedést üz, és első tengeri kereskedő város az országban. Gabona, pálinka, és épületi fa leg sikeresebb tárgya a' ki vitelnek. Esztendőnként 1800 hajók fordulnak meg révpartjában. Kül városai: Altschottland, St. Aibrecht,

Schidlitz, Stoltzenberg, egy részént porba döntetek az utolsó háborúban.

2) Münde, vagy Weichselmünde, erős vár, a Wisztula nyúgoti ága ki folyásánál, a keletitengerbe. 3) Neufahrwasser, helység a hasonló nevű tsatorna partján, a Wisztula révpartja, 50 háza van 450 Lakossal; a Münde által ellenébe. 4) Elbing, város, a hasonló nevű hajós folyó partján, melly a Kraffuhl tsatorna által a Nogátba, és fris Haffba folyik; van 2200 épületiben 20700 lakos: 6 templom, 1 gymnasium, több dohány, vitorla vászony, szappan, és keményítő fabrika. Nagy kereskedést üz Burkus, és Lengyel portékákkal. Esztendőnként 500 hajó fut be és ki vidékében. 5) Marienburg, város a Nogat parton, 840 házzal, 5578 lakossal, vidéke termékeny, van 5 temploma, 1 gymnasiuma, többféle fabrikája, és jó kereskedése. Látni érdemes omladékot a Német vitézi Rend fő - mestere várának. A Nogat, és Visztula közt van a termékeny Marienburgi sziget; a mellyen fekszik. 6) Neuteich, város a Schwente folyónál, 180 házzal 1500 lak. 7) Stargard, város, a Ferse véze mellett, 250 házzal, 3110 Lakossal. 8) Tollemik, a fris - Haff tó partján, 1656 lakossal. 9) Hela, város, a Hela fél szigeten, melly a Pautzki Wiek tengeri öblöt képeli. Van egy világító tornya, és 1178 lak. 10) Oliva, egy fertál mértföldnyire a tengertől, 1120 Lakossal; a hol valaha egy derék Csiszterczi Apáturság volt: Itt sok mulató házakat tartanak a Dantzigiak. Vannak itt atzél, vas, és réz hámorok, papíros malmokkal. Nevezetes az 1660 frigy - kötésről. 11) Dirschau, város a Wisztula mellett, 250 házzal, 2000 lakossal, a kik kereskedésbe foglalatoskodnak.

2. Marienwerder Kormányi Kerület, a megyének déli részén, 315 □ m., 427,117 Lakosokkal. Itten jelesebb:

1) Marienwerder, város, a Liebe, és kis Nogat mellett, $\frac{1}{2}$ m. a Wisztulától, 5078 Lakossal,

Lakhelye a' megyés Kormánynak, és tartományi törvényszéknek, van gymnasiuma, építőtudományi oskolája, könyvnyomtató intézete, több féle jó tévő társasága, pálinka égetője, paraszti gazdasága. Közéleiben látni egy 2700 láb hosszú, és 16 láb széles hajó hidat. 2) Graudentz, város a' Thincke torkolatján a' Wisztulába, mellyen egy hajó híd vezet által, van 1 gymnasiuma, 6 temploma, 540 épülete, 8500 lakosa; 1 oskola mester nevelő háza; jobbitó intézete; dohány, és szekér fabrikája $\frac{1}{4}$ mértföldnyire áll egy hegyen a' Graudentzizmos erőssége. 3) Culm, város, $\frac{1}{4}$ mértföldnyire a' Wisztulától, gymnasiummal, 400 házzal, 5280 lakossal, a' kik bőrt, harisnyát, és posztót készítenek. Püspöki szék; a' ki a' Pelplini Apátságban lakik, van egy Katona nevendék háza. 4) Culmsee, egy tó parton 791 lakossal. 5) Thorn a' Wisztulánál, mellyen híd van által, város, az ó, és új városból áll; van híres gymnasiuma, 5 temploma, 1120 háza, 11,000 Lakosa. Itt született 1473, 19 Febr. ama híres Kopernikus, kinek sírírását olvashatni a' János-templomban. A' thorn Szappan, tökerépa, és pogátsa híres, a' gabona kereskedés sikeres. 6) Ronitz, város a' Brahe parton, vászon, és posztó fabrikákkal, festőkkel, 1 kath. gymnasiummal, 330 házzal, 3000 lakossal, jó kereskedése van. 7) Camin, 760 lak. 8) Märkisch-Friedland, 2280 Lak. 9) Mewe a' Wisztulán, 2190 lakossal.

10) Riesenburg, város egy dombon a' Liebe folyónál; 320 házzal, 2800 lakossal. Valaha lakó helye volt a' Pontesani Püspököknek. 11) Strasburg, a' Dreventz folyó partján, 2670 lakoss. 12) Schwetz, város a' Wisztula partján; vannak selyem szer fabrikái, 260 háza, 2500 lakosa. 13) Jastrow, 2570 lakossal. 14) Tuchel, város 200 házzal 1450 lakossal a' Brahe mellett. Itt kezdődik, a' 9 mértföldnyi hosszú Tucheli erdőség. 15) Flatow, város, a' Glumen tó szélén, van 2 temploma, 320 háza, 2200 lakosa. 16) Zempelburg, város a' Zempollno patakon, 2 templommal, 250 házb, 2400 Lak. 17)

Krone, v. Deutsch Krone, város a' Radun tó mellett, 310 házzal, 2500 lakossal. 18) Gollup, város 1200 lakossal, a' kik fával, és gabocával kereskednek. 19) Löbau, város a' Jasienka, és Sandulla mellett 270 házzal, 1600 lakossal, lennel, és vászonnal kereskedik.

III. Brandenburg Kormányi Megye,

magába foglalja a' Brandenburgi kerületből a' közép kerületet, uker kerületet, (Marchiát) Priegnitzet, és nagyobb részét Neumarknak, al-Lusatziat, és egyéb részeit a' Szász hertzogségnek. Terjedése $749 \frac{1}{4}$ □ m. 1,365,858 lakossal. Folyói: az Odera, Bober, Neisze, Wartha, Albis, Havel, Spree, Ucker, és fekete Elster. Tavai: a' Ruppini, Söldini, Templini, és Uckertó. Földje homokos, lapos, több dombokkal, és általában csak közepszerű termékenységű. A' Wartha, és Odera partján sok parrag fekszik, mellyeket Nagy Fridrik művelhetővé tett. Jeles a' Spreewald, egy 6 m. hosszú, $1 \frac{1}{2}$ m. széles erdő; ingoványos, és posványos alapon, mellyben 7 falu van. Számatalan ágai metszik azt által a' Spree folyónak, úgy hogy nyáran abba csak tsónakon, télen pedig csak a' jégen mehetni. Ez a' megye 3 Kormányi Kerületre osztatik, mellynek elsője egyedül Berlin városát foglalja magába kör vidékével. Terjedése $3 \frac{1}{2}$ □ m. 2 várossal, 21 faluval; a' második a' Potsdami, 3-ik a' Frankfurti Kerület.

1. Berlin városa és Kerülete.

Berlin, fő városa egész Burkus Országnak a' Spree folyónak két részén; kerülete 4 órra, öt városból áll, mellyek; a' tulajdoni Berlin, Colonia a' Spree mellett, Fridriksverder, új vagy Dorothea város; 's a' nagy: Königs, Spandauer, Stralauer, Oranienburger, és Luisen-Külvárosok: van benne 6540 ház, 51 templom (12 lutheran, 2 német, és 6 frantz reformált, 10 elegy) mellyek közt egyet bír-

nak a' Katholikusok: 133 útsza, 91 kis útsza, 22 nyílt piatz; mellyek közt jelesebbek: a' párisi, Lipsiai, Sándor, Belle - alliansz, Gens'd'armerie piatzok, 15 kapú, 37 híd, 220,000 lakos, a' katona sággal együt, 3400 'sidót is oda számolván. Fő lak városa a' Királynak, lak helye a' leg főbb ország tisztségeinek, a' Brandenburgi kormány Elölülőjének, és a' Kamara ítélő székeknek a' Berlieni, és Potsdami Kormánysház részére, és a' Rajnai tartományok letételi-ítélő székeknek, e' a' t. Emlékezetre méltók ezen városban: A' Királyi lak-vár, sok képes, tudományos, termési, drágakövi, és emlék-pénzes gyűjteményekkel; a' fegyverház, az öntőház, énekház, a' 2 játék-szín, pénzház, az Universitas épületei, a' Királyi könyvház, a' Királyi istálló, a' tsil-lag vizsgáló, a' Királyi katona nevendékház, a' Fridrik ispotály, a' Charité, az Invalidusok háza, a' pénz váltó, a' Wilhelm piatza, 5 burkus Generalisok kép Oszlopával, (Schverin, Winterfeld, Zie-then, Seidlitz, és Keith) a' mulató kert Leopoldnak az Anhalt Dessau hertzegnek kép oszlopával, a' hosszú híd, NagyFridrik Wilhelm választó hertzeg kép oszlopával, a' Királyi ör-ház a' Király-piatzán a' Colossal nagyságú kép-oszlopival Scharnhorst, és Bülow Generalisoknak; a' pattyantús, és föld-mérő iskola épületei, a' 26 templomok Katholikusok, és Lutheranok számára, nevezetesen a' Püspöki-katonai- és új-városi templom emlék-jelekkel, a' szép Katholika szentegyház, a' templomok a' Gens-d'armerie piatzon szép tornyokkal; 's a' 'sidók 'sinagogája. A' Királyi tudományi akademia, a' művelő mesterségek, és erő mívi tudományok Királyi akademiaja, az építő mesterségi akademia, az Universitas egy erdészi akademiai intézettel, fűvész kerttel, testtag bontoló színnel, testtag bontoló, állati, és ásványi museummal, a' 6 gymnasium. 250 iskola, több katonai iskola, orvosi, seborvosi akademia a' katonaság részére, erdészi intézet, a' némasiketi, és vaki intézetek, az állat orvosi mesterségi, és rajzó, a' kézi mesterségi, és építői iskolák,

a' tsillag vizsgáló, a' természet vizsgáló társaság, az ének-akademia; a' több egyesült társaságok a' közjónak elő mozdítására minden ágra nézve. Selyem, pamut, gyapjú, vászon, virág, arany, ezüst, dohány, tzukor, portzellán; 's egyéb tserép edény, gyertya, bőr, tzeruza, hal tsont, szőnyeg, föld-abrosz, erő-mív, papiros, mu'sika szerszám, szalamia, szekér, és más több féle fabrikák. A' vas öntő, könyv-nyomtatók, és ársosok; réz, és kő nyomtatók; a' Királyi Bankó, a' tengeri kereskedő társaság, a' szegényekre, és betegekre gondoskodó intézetek, a' polgárok segídjére való intézet, az árva házak, a' Luiseni intézetek nevelésre tekintve, a' Fridrik alkotmánya szegény katona gyermekek nevelésére, az 1820-ban meg holt Wadzeck Professor fundátziója árvák számára e' a' t. A' szép Brandenburi kapú előtt a' vadas kert, egy a' német országi híresebb nép kertek közül; a' Cottbusi kapú előtt az erdős domb, Hasenhaide (nyúlpuszta) és a' hallei kapú előtt a' Kreutzberg (Kereszthegy) az 1813-ki háború emlék jeleivel.

2) Charlottenburg, város a' Spree mellett, van egy Királyi mulató vára, 2 temploma, 445 háza, 5600 lakosa.

2. A' Potsdami Kormányos Kerület; a' megye nyúgoti tájjékán, $376\frac{1}{3}$ □ m., 570,500 lakos.
Jelesebb helyei:

1) Potsdam, fő város, és lakhelye a' kerületi kormányoknak, széles; egyenes útszákkal, és ropant épületekkel, a' Nuthenek a' Havelbe való folyásánál, egy 4 mértföld kerületi szigeten, melly a' Havel folyó, néhány tavak, és egy tsatorna által formáltatik; az ó, új, és 4 kül városokból áll, van benne 6 templom, 1200 ház és 29,700 lakos; a' városon, melly éjjel meg világosítottatik; egy tsatorna folyik által, melly a' Havelből jön; és a' mellyen 7 híd viszen által. Jegyzésre méltók: a' Királyi vár, a' tanáts ház, melly az Amsterdami szerint van épít-

ve; 's a' melly előtt egy márvany torony oszlop áll, a' katonai templom, szép harang játékkal; az 1772 alapított fegyverfabrika; és a' négy emeletű nagy katonai árva-ház. A' fabrikák készítenek pamut, vászon, selyem és gyapjú-szereket; bőrt, hamú sírt, és dohányt. A' városon kívül 3 Királyi mulató vár található: u. m. a' Sans-souci, a' Nagy Fridrik kedves mulató helye; egy kép-gyűjteménnyel, csak egy emeletű; az új vár: egy különös szépségű épület; pompás és jó izlésű; egy kerttel, mellyet Nagy Fridrik alkotott; és a' Heiligen seei vár, vagy is a' márvány-palota, egy kerttel, mellyet II Wilhelm készített. Van itt gazdasági, 's egyéb jó tévő társaságok; 's egy só forrás.

Stein ezen kerületbe számlálja Charlottenburgot is 4715 lakossal, Luise Királyné temető helyével, és vas ferdővel, mellyet Kanabich a' Berlinibe tesz. 2) Neustadt Eberswalde; a' Finow folyó, és tsatorna mellett, város 3270 lakossal. A' Finow tsatorna 11 órrányi hosszú, és az útát Berlin. és Stettin közt felére meg rövidíti. Vannak itt vas, sárga réz, és atzél fabrikák, mellyeket jobbára Ruhlai fabrikások állítottak, 's a' kik számára egy különös kül-város építettett. 3) Freyenwalde, város az Odera mellett 310 házzal, 2728 lakossal. Van itt egy savanyú víz, 's egy $\frac{1}{2}$ órrányira egy timsó műhely, a' honnét esztendőnként 8500 má'sa timsó jön. 4) Neu ruppín, szépen, és rendesen épült város a' Ruppínitó parton, mellyen a' Rhin által folyik; melly néhány tavakon, és tsatornákan által hajós-kapcsolatban áll a' Havellel. Vannak posztó, és dohány fabrikái; 1 gymnasiuma, 1 tébolodottak háza, 2 temploma, 770 háza, 6700 lakosa. Közelide. 5) Altruppin, város 250 házzal, és 1000 lakossal. 6) Neustadt an der Dosse, város, 90 házzal, 900 lak. Közelében van egy tükör fabrika, a' Királyé, melly esztendőnként 60,000 tallér árrú portékát készít. 7) Rheinsberg, város egy tó mellett a' Rhin parton, egy fájánsz, és üveg fabrikával, 200 házzal, 1500 lakos-

sal, 's egy Királyi várral egy kert mellett, a' hol Burkus vitézeknek emlékeit szemlélni.

8) Brandenburg, város a' Havel parton, az ó, és új városból áll, mellyeket a' Havel választ; ide tartozik az egy szigeten fekvő vár a' Püspöki templommal: van 8 temploma, egy nemes akadémiaja, egy szegények háza, és gyapjú szer műhelyei, mellyek esztendőnként 500000 tallért érő portékát készítenek; parket, bőr, és Kaptza fábrikáji; 1500 háza és 12770 lakosa. Továbbá van fenyíték háza, szőlő művelése és hajós kereskedése. 9) Spandau, város a' Spreebé folyása mellett a' Havelbe: van egy fenyíték háza, 3 temploma, 520 háza, 6970 lakosa. egy vár kastélya, serfözője, és fegyver fabrikája. 10) Rathenau, város, a' Havel parton, mellyen egy kő híd van által; vannak parket, gyapjú, és pamut fabrikáji; 610 háza, 500 lakosa. Nagy Fridrik Wilhelm választó fejedelemnek, a' ki 1675 itt a' Schvedeket meg verte, egy kép-oszlop van állítva. 11) Fehrbellin, város, 140 házzal, 1215 lakossal, a' hol tulajdon képpen az említett ütközet történt. — 12) Oranienburg, város a' Havel parton, van 2 temploma; 220 háza, 2074 lakosa, a' kik tzitzet, 's kartont, készítenek, és hajókáznak. A' régi Királyi várban kénkö-savanyú készítő fabrika áll — 13) Teltow, város a' Teltow mellett, repáiról híres; van benne 120 ház, 900 lakos.

14) Treuenbriezen, város a' Nieplitz partján, van posztó, és vászon fabrikája, 580 háza, 3845 lakosa. 15) Jüterbog; az Auerbachnál, 3258 lak. gyapjú és len vásárral; 1644 ütközetről híres: mellette van: 16) Dennevitze, falu, nevezetes a' tsatáról 1815, 6 Sept. 27) Dahme; 2854 lakossal, a' hasonló nevű folyó mellett. 18) Beltzig, 2825 lak. 19) Köpenik, egy várral, a' Spreeben álló szigeten; van a' városban selyem, fátyol, és gyapjú fabrika; a' folyón által vivő híd 624 láb. hosszú 140 épületiben 1500 lakos van. 20) Nauen, 2880 lak. 21) Bernau a' Pankow mellett 2260 lak. 22) Wriezen, város a' régi oderánál; 450 házaiban, 4680

lakos számláltatik; a' kik nagy halászatot, és hal kereskedést üznek. 23) Strausberg, város a' Straus-tónál, van Invalidus és szegény háza, gyapjú fabrikája, 500 háza, 2927 lak. 24) Luckenvalde, város a' Nuthe mellett, vászon, és gyapju fabrikákkal; és a' kis, vagy új Gera nevű gyarmattal, 520 házában 5713 lakos van. 25) Wusterhausen a' Dosse parton, város, gyolts, és posztó fabrikákkal 560 házában 2140 (2400) lak. van. 26) Gransee, város 2187 lakossal. 27) Plaue, mező város egy tó parton mellyen a' Havel által megy, és a' Plauei tsatorna kezdődik, 800 lak. 28) Königswusterhausen, helység a' szühne mellett Királyi vadász-várral, 60 házzal, 400 lakossal. 29) Schönhausen, falu Berlin mellett, Királyi várral és kerttel. 30) Mögelin, falu egy földművelési tanító intézet. 31) Hohenfinow, öntött atzél fabrika. 32) Rüdersdorf; mészföld törésekkel. 33) Sperenberg: gyps bánya. 34) Parez, Királyi majorság és kert.

35) Hegersmühle, sárga réz műhely, réz, és vas hámor. 36) Grosbeeren, emléke a' 13 Aug. 1813 ütközetnek, egy 1820 gothi izletben épített templommal. 37) Kleinglienike, a' Havel mellett; Burkus Károl hertzeg vára. 38) Perleberg, város a' Perle torkolatjánál, a' hol az a' Stepenitzbe ömlik; 5006 lak. tzikoria fabrikával és len vásárral. 39) Wittstok város, a' hol a' Glintz a' Dossebe folyik, 4622 lakossal, van benne szegény, és Invalidus ház, 's egy posztó fabrika. 40) Havelberg, város, mellyet a' Havel körül foly, 2500 lakossal; van benne püspöki templom, szegény ház, kaptzakötő fabrika, gabona, gyümölts, fa kereskedés, és hajó építés. 41) Pritzwalck, a' Dömnitz parton, 2606 lak. 42) Lentzen, az Albis parton 2470 lak. vámházzal. 43) Prentzlow, az Uker folyó, és tó mellett, jó kora város, 9450 lak. Deák oskolával, gyapjú szövessel, gabona, kereskedéssel. Itt született Hackert Fülöp kép rajzoló. 44) Zehdenik, a' Havel folytában 2522 lak. kir. vas műhely.

45) Joachimsthal, 1155 lakossal; itt állott fel elsőben a' Berlini gymnasium, melly most is ennek nevét viseli. 46) Schwedt, az Odera mentében, 4453 lakossal. Van itt egy Királyi város, és kert, és dohány fabrika. Ennek szomszédságában szemlélni a' Monplaisirvárt. 47) Strasburg 3015 lakossal. 48) Templin, a' Dolgen tó parton, 2665 lakossal. 49) Angermünde, a' Münde partján 2860 lak. dohánytermesztő. 50) Oderberg, az Odera mellett, 2181 lakossal.

A' Baruth nevű gróf Solms-Laubachi Uraság a' hasonló nevű várossal a' Geile parton, 1177 lak.

3. A' Frankfurti Kerület, melly a' megye keleti részén fekszik, foglal $371\frac{1}{2}$ □ m. 635,825 lak.

Jelesebb városok és helyek abban:

1) Frankfurt az Oderánál, fő város, 16,055 lakossal. Lak helye a' Kormányának, fő-kerületi törvénytörvényeknek, a' Fridriksgymnasiumnak, és gazdasági társaságnak. Van abban szegények segítségére ügyellő társaság, selyem, tzuksor, viasz, fayencefabrika; kereskedés, és 3 derék vásár, látni érdemes Braunsveigi Leopold hertzegnek emlék-kövét is. 2) Soldin, a' hasonló nevű tó parton, 3335 lakossal, harisnya, és posztó fabrikák találtak benne. 3) Küstrin, város a' hol a' Warte az Oderába folyik; 6000 lakossal, van erős vára, gymnasiuma, rása és ruha szer fabrikája. 4) Königsberg a' Nörike parton, 4670 lak. és gymnasiummal. 5) Landsberg a' Warte mellett, 8751 lakossal; van posztó-fabrikája, pálinka főzője, büntetés háza, egy gyapjú fabrikával, kereskedik gabonával, és gyapjuval. 6) Crossen, a' Bober be folyásánál az Oderába, 3655 lakossal, van serfőzője, pálinka égetője, posztó szövője, szőlő művelete és hajókázatja. 7) Züllichau, 5255 lakossal, van egy vára, árvaháza, Királyi nevelő oskolája, posztó szövője, pálinka főzője, szőlő művelése, és kereskedése.

8) Schwiebus, a' Schwemme parton, 3278 lak. posztóf. 9) Lackau a' Berste mellett, 3030 lakossal, gymnasiummal, posztó, vászon, keményítő, hajpor fabrikákkal; nevezetes az 1813. 4 Jun. tsatáról. — 10) Guben, a' Lubst torkolatyánál. a' hol a' hajós Neiszebe szakad, 7527 lakossal, gymnasiummal, gyümölts művelő társasággal, posztó fabrikával, szálló műveléssel; van benne 3 templom; közelében van Neuenzella, hajdon Czisterczi Rendű Apáturság, most iskola mester nevelő ház. 11) Sorau, 4000 lakossal, gymnasiummal, fenyíték; bódoltak, és szegények házával, karton, posztó és len vászon fabrikával. 12) Lübben, a' Spree és Berste partján 3940 lakossal, Lyceummal, posztó és len szövövel. 13) Beeskow a' Spree mellett, 3054 lak. posztó, és vászon szövő székekkel. 14) Seftenberg, szomszéd-ságában a' Friedensthal üveg, és tükör huta. 15) Finstervalda, 16) Calan, a' Dober partján 1510 lak. Len és gyapjú kereskedéssel. 17) Cottbus a' Spree mellett, 5680 lak, Van benne Gymnasium, posztó és vászon fabrika, 's fejer ser-főző.

18) Fürstenvalde a' Spree mentébe, 3320 lak. posztó és gyapjú szer fabrikával. 19) Bärvalde 2147 lak. 20) Berlinchen 2170 lak. posztó szövökkel. 21) Arensvalde 2883 lakossal. 22) Friedeberg 3120 lak. 23) Driesen a' Netze mellett, 2850 lak. posztó szövő székekkel, és lágy irhásokkal. 24) Zielenzig 3120 lak. 25) Drossen a' Lentze parton, 3154 lak. posztó, kaptza fabrikával, lágy irhásokkal. 26) Reppen az Eylang mellett 2283 lakossal, posztószöv. — 27) Sommerfeld a' Lupa parton 3035 lakossal. 28) Sonnenburg a' Lentzen folyó mellett 2041 lakoss. valaha fő helye volt egy Joanniták Rende községének. 29) Neudamm, 2265 lak. gyapjú szövökkel. 30) Zorndorf, falu, a' hol 1758, 26 és 27 Aug. ütközet volt. 31) Runersdorf, híres az ütközetről, 1759 12. Aug. 32) Az Uradalmak: Sonnenvald, a' Solms grófoké, Lübbenau, a' Lynar grófoké (a' hasonló nevű várossal a' Spree parton, nem mesz-

sze a' sok vizekkel által metszett Spruce-erdőtől, a' hol nevezetes a' kerti zöldséggel, és veteménnyel üzött kereskedés; Frost és Pforten a' Brühli grófoké. Amtitz, Lieberose, Straupitz, Leuthen, Drehna, Neuhardenberg, a' hardenbergi grófi uradalom.

IV. Pomerania, megye, v. tartomány, vagy hertzegegség. 566 □ m. 768,203 lakossal; kik közt 165,000 Cassubok, vagy is Wendek, és 2976 'sidók; hajdon az Odera által el osztódott az elő, és hátúlsó Pomeriániára, most 3 Kormányi Kerületet foglal magába: a' Stettinit, Stralsundit és Cöslinit. Brandenburgnak éjszakára esik, a' keleti tenger partja hosszába. Ki vévén néhány tsekély halmokat, egészen róna és lapos. A' levegő durvább és az üdö változóbb, mint a' Marchiában, a' föld részint köves, és homokos; részint kövér, és termékeny.

1. Stettin Kormányi Kerület (jobbára nyugoti részén az Oderának; 's egy része keleti partján a' folyónak) 245 □ m. 389,412 lakoss. Nevezetesebb városai ezen kerületnek:

1) Stettin, vagy Altstettin, az Odera parton, 27020 lakossal; erősség, Lakhelye a' Pommeri Kormány székekeknek, 's azok Elöl ülőjinek, van benne Királyi vár, fegyver-ház, gymnasium; iskola mester nevelő, rajzoló iskola, II. Fridrik kép oszlopa, tengeri batorsági társaság, polgármentő egyeség, hajó építő; dohány, bőr, szappan, gyapjú, pamut, égett bor, paszománt, fetskendező és víz öntő, vagy tűz oltó vödör fabrika; vas matska műhely; hering halászat, tzukor főző és kereskedés.

2) Anklam város a' Peene folyó partján, 6238 lak. len vászon és bőr fabrikával, 's kereskedéssel.

3) Demmin, a' Peene mellett, mellyet itt a' Trebbel, és Trollel tó el fogad 3942 lak. halász, és kereskedik. 4) Pasewalk, az itt hajókázható Uker, és Randow, folyók mentébe 4854 lak., vagyon ten-

geri kereskedések. 5) Ukermünde, az Uker partján 2530 lak. jó halászattal. 6) Altdamm a' Plöne víz mellett, 2155 lak. 7) Gartz az Odera folyó mentébe 3120 lak. 8) Golnow az Ihna folytába 3000 lak. réz hámmal. 9) Treptow, a' Tollentó partján 2386 lak. 10) Stargard, v új Stargard, az itt hajózható Ihna mellett, 3410 lak., Királyi, és grönningi gymnasiummal, Real oskolával, a' földmérésre készülők kedviért, len, kalap, és gyapjú fabrikákkal; 's pálinka égetővel. 11) Camin, a' Dipenow mentébe 2040 lak. vann itt püspöki templom, rá'sa fabrika, pálinka főző, halászat, kereskedés. 12) Treptow, új Treptow, a' Rega véze mellett, 4070 lak. a' hol egy homokkal öntött rév-part, és halászat van. 13) Naugard, büntető intézet. 14) Greifenberg, a' Rega mellett 2450 lak. 15) Piritz, 5420 lak. 's Otto küljával. 16) Greifenhagen, a' Reglitznél, melly az odera ága 8720 lak. 17) A' szigetek: Usedom (a' hol Swienemünde város a' Swine ki folyásánál 3460 lak. Stettin tengeri rév-partya, hering halászattal, tengeri ferdővel; és a' Peene münde falu; a' Peene ki folyásánál, és Wollin, a' hol a' hasonló nevű város a' Divenow mellett 2970 lak. halászzal, kereskedéssel. És Pritter, falu, esméretes angolna halairól, a' Svine parton.

2. Stralsundi kormány kerület, melly a' hajdoni Schwedi Pomerániát foglalja magába; Terjedése 75 □ m. 127,360 lak. Jelesebb helyei:

1) Stralsund, a' Gelleni tenger szükénél, melly Rügen szigetét a' száraztól választja, 15,870 lak., a' kerületi kormány Lakhelye, rév-partal, gyapjú, vászon, szappan, dohány, Amidom, tükör, 's más egyéb fabrikákkal. Van hajó építője, tengeri keresete, gőz hajója, melly Ysstadtba, Svetziába jár posta gyanánt. 2) Greifswalde város, közel a' hajózható Ryk véze mellett, 7750 lak.; Lakhelye a' fő folyam itéllő széknék, egy Universitásnak, könyvtárral, test tag bontzó, természeti, és termési tárokkal, fűvész kertel e' a' t. egy városi, és oskola

mestereket nevelő oskolának; van dohány fabrikája, és só főzője. 3) Wolgast, a' Peene torkolatjánál 4520 lak., egy rév-partal, kereskedéssel, és hajó építéssel. 4) Barth egy kis tenger öblön 3840 lak., 's rév-partal.

A' Rügen szigete 1á □ m. 28,150 lakossal, melyen áll:

5) Bergen, város 2200 lak. a' magas Nugardal. 6) Putbus vár, tengeri ferdökkel. 7) A' híres Stubbenkammer kréta-hegy a' Fridrik Wilhelm Király székével, (hegy neve) melly 345 láb magas. 8) A' Stubbenitz bükkfa erdő a' Herthas várral, és fekete toval. 9) Arkona, melly leg éjszakiabb tsütsa Német országnak, azon gát töltés maradékival, melly hajdon a' tót Arkona erősségét kerítette, mellyben Svantevits temploma állott. 10) A' Hiddenső sziget, borostyánkő halászáttal.

3. Cöslin Kormányi Kerület, az Odera keleti részén, $252\frac{1}{2}$ □ m. 298,120 lak. Jelesebb városi, és helyei ezen kerületnek:

1) Cöslin, fő város, a' Gollenberg hegynél, melly 500 láb magasra emelkedik, 5960 lak. Lak helye a' kormányinak, és fő tisztségnek; van benne gymnasium, gazdasági társaság; dohány, szappan, és bőr fabrika; festő, több papiros malom; jeles kép oszlopa I. Fridrik Wilhelm Királynak. 2) Colberg, város $\frac{1}{4}$ mértf- a' Persante folyó torkolatjától, 7520 lak., erős várral, rév-partal, só főzővel, a' hol esztendőnként 52,400 má'sa készül, rá'sa fabrikával, derék kereskedéssel, és gyapjú vásárokkal.

3) Rügenvalde, a' Wipper folyó partján, 3800 lak. van rév-partya, vitorla vászon, és gyolts fabrikája, hajó építője; derék kereskedése, és tengeri ferdője. 4) Stolpe, a' Stolpe víz mellett, mellynek torkolatjánál a' Stolpe-münde nevű rév part, és helység láttatik, 5974 lak.; tanács házzal, borostyán kő esztergállal, és tengeri kereskedéssel.

5) Neustettin, két tó közt, a' Persante forrásá-

nál, 2390 lak., gymnasiummal, és szegények házával. 6) Lauenburg, a' Leba mellett, 1685 lak.

7) Bütow. 8) Bramburg. 9) Schievelbein.

10) Belgard, a' Persante mentébe 2390 lakos.; derék ló vásárokkal. 11) Falkenburg, a' Draga partján 2025 lak. Rá'sa szövással. 12) Tempelburg, a' Dratzig tó mellett, 2395 lak. posztó ezövökkel.

13) Schlawe, a' Wippe folyó közelében 2520 lakossal.

V. Silesia tartomány, vagy hertzezség.

Magába foglalja a' Burkus Silesiát a' Glatzi grófsággal, és azon részével felső Lusátziának, melyet Saxonia Prussiának által engedett. Kerülete 750 □ m. 2,223,226 lak. Az előtt hertzezségekre, fő, és kisebb rendi Uraságokra volt osztva, a' mellyek közbe vetetlenek, vagy közbe vettek; az az: az Országhoz, vagy más birtokosokhoz tartoznak; most három Kormányi kerületet foglal magába u. m. a' Breslavit, Liegnitzit, és Oppolnit. Határai: keletre Tseh, Morva, és Lengyel Ország; éjszakra Posen Nagy hertzezsége.

Hegyei, Tseh, Morva, és Magyar Országtól a' Szudeti hegyesség által választatik, melly egy a' Német Orzági leg nagyobb hegyek közül, mellynek leg magasabb tsüttsai a' Riesen hegyességen Silesiához tartoznak. Az egész hegyességnek leg magasabb tsüttsa a' Schneekoppe, mellynek lábán fakad az Elbe. Nem meszsze a' határ széltől Magyar Ország felé, a' hová az Austriai Silesiából egyetlen út vezet. Jablunkán által, kezdődnek a' Karpath hegyek Lusatzia, Marchia, Posen, és Lengyel Ország felé róna, és nyílt vidékű. Folyó vizei: az Odera, melly Morvában fakad, mellybe az Oppa, Neitze, és Kätzbach folynak. A' Bober, melly a' Riesen (Oriás) hegységben ered, 's az Oderába szakad a' Queissel együtt. A' Wisztula, melly a' karpathokban fakad. A' tartománynak hegyesebb részében hideg, de igen egészséges levegő van, a' róna, és lapos része sokkal melegebb; a' hol, leg in-

kább az Odera jobb partján ingoványokat, és pusztákat találni. Leg nagyobb része a' megyének vagy kerületnek igen termékeny, jól miveltetett, és népes.

Termése: leg sikeresebb a' len, és kender. Van gabona, legellő, festő füvek, dohány, komló, bor, makk, és egyéb erdei termések, nagy juh nevelés, melly igen jó gyapjút ad, és több féle szép ásvány.

Kézi miveleti közt különös jelességgel érdemel emlékezetet a' len vászon, posztó, a' gyapjú szer, a' gyolts festés, és fejeítés, a' kanavászon, parket, fátyol, bőr, üveg, és vas fabrikák, 's a' mesterséges fa - munkák. És ezen szorgalomon, mellyet fő képen a' hegyességben vehetni észre, alapológdik Silesiának jeles kereskedése.

1. A' Bresloui Kormányi Kerület.

Megye $247\frac{1}{8}$ □ m. 890,900 lakossal. Jelesebb helyei:

1) Breslau, fő város az Odera, és Ohlau partján; az ó, új, és 5 kül városból áll 3700 házzal, és 82,284 lak. kik közt 4750 'Sidó van. 26 katholika szentegy ház, 7 lutherán, 1 reformáltt, 1 egyesült atyafiak, 1 görög, és Orosz imádság ház, és 1 Sinagoga van: Lakszéke a' Kormányi tisztségeknek. Püspöki szék káptalannal, és Seminariummal. Vannak benne: egy Universitas tsillagnézővel, fűvész kerttel, több féle orvosi intézetekkel; 6 gymnasium; musika, katona, építő, Sidó iskola; különbbféle jó tévő eggyeségek, és intézetek: sok féle tudományi, mesterségi, és a' köz jóra különbbféle eszkozletek által ügyellő társaságok: 14 nyilt könyvtár, 5 nyilt pénz, és 5 mesterségi gyűjtemény, az irgalmas Barátokon, és Apátzákon kívül 25 Ispotály, Szegény ház, és egy különös 1820 képeltt egyeség a' jó, 's el öregült tselédek ápolgatására. Többi sok kéz műhelyei, 's minden féle portékát készítő fabrikáji közt jelesebbek gyapjú, pamut, selyem, vas, és atzél fabrikáji. Hires pénz váltó Bankja. Közép pontya az egész Silesiai kereskedésnek, 's

innét egy a' leg sikeresebb kereskedő helyei közül Német országnak. Itt kötöttet 11. Jun. 1742 Prussia, és Austria közt a' békesség, melly által Silesia Prussiának jutott, Két híres vásárja van. Híres az 1757 ütközetről is. Itt született Wolf Kristof Mathematikus, és Garve filosofus. 2) Namslau, város a' Weyda mellett 2960 lak. len szövökkel, és fa pipa fejekkel. 3) Neumarkt, 2700 lak. 4) Brieg, az Oderánál, 10,550 lak. gymnasiummal, több fabrikákkal, és jó tévő intézetekkel, 's híres vásárokkal.

5) Trebnitz, 5172 lak. Több Len, és gyapjú szer műhelyekkel. 6) Wohlau, 1715 lak. fabrikákkal. 7) Ohlau, 3080 lak. 8) Strehlen, az olau parton, 5072 lak. 9) Grubau, a' Bartsch mellett, 5162 lak. 10) Steinau az Oderánál, 2025 lak.

11) Strigau a' Cziska mellett 5110 lak. ütközetről jeles 1745. 12) Reichenbach, a' Peil patakon, 5865 lak. több féle fabrikákkal; híres az 1762 ütközetről, és az 1790 egygyezésről, közclében van Gnadenfrei 800 Herrenhuterok gyarmata.

13) Schweidnitz, a' Weiseritz partyán 9920 lak. erősség, van gymnasiuma, több fabrikája, árva háza, több kisebb oskolája, és fonál vásárja.

14) Waldenburg, 1850 lak. fabr. portzellan fab. vas öntővel. 15) Zopten, 1260 lak.; a' majd teke forma 2518 láb magos Zopten hegy tsútstsán sereges bútsús hely van. 16) Münsterberg, az Ohlau parton, 2615 lak. fabrikákkal. 17) Frankenstein, a' Pause-pataknál, 5376 lak. Sok féle fabrikákkal, és leány nevelő intézettel. 18) Reichenstein, 1590 lak. a' hol bányász tisztség, egér méreg bánya választó víz finító, és viasz fejerítő van. 19) Gottesberg 1880 lak. Raptza, kesztyű, gyolts fabrik.

20) Silberberg, 1575 láb magos, 1675 lakos.; ó'om bányával, Silberberg várával, melly tsupa kősziklába van vágva. 21) Glatz, a' dühösködő Neisze parton, 8240 lak. van gymnasiuma; Plüs, Damast, Olvasó, bőr fabrik. és gyolts festője.

22) Landeck a' Biele parton, 1164 lak. meleg ferdővel, üveg metszővel. 23) Reinertz, 1510 lak.

savanyú zízzel, több fabrikákkal, 24) Habelschwerdt, a' Neisze mellett, 5275 lak. posztó műhelyekkel; viasz fejeítőkkel; ütközet volt itt 1779.

25) Neurode a' Walditz mellett, 3816 lak. Sós kútakkal. Szomszédságában van a' Seefeldi völgy, melly 2000 láb magasságú hegy falakkal van bé kerítve. 26) Scharlottenbrunn, Savanyú víz, mező város. 27) A' következő faluk: Altwasser, sós kút, kő szén bánya. 28) Langenbielau, leg nagyobb falu Silesiában, 6725 lak. 29) Petersvaldau, 2890 lak. mind a' kétfőben több fabrikákat találni. 30) Altbendorf, bútsús hely 94 kápolnákkal. 31) Cudova, orvos kút. 32) Leuthen, és Lissa, a' hol 1757 ütközet volt. 33) Molvitz, az 174-i tsatáról esméretes. 34) Saltzbrunnen, orvos kútak; közelében van a' szép gróf hochbergi Fürstenstein vára. 35) Altwilmsdorf, és Geilnau, orvos kútakkal. 36) Wölfelsdorf, egy 60 láb magas víz rohanattal. Cantról Criblovitzra menvén, az úton meg tekinteted Blücher sirkövét 3 hársfa alatt, egy házzal 2 Invalidus számára.

Ide tartoznak; a' közbe vetetlen Oelsi hertzezség melly a' Braunschweigi Wilhelm hertzegé; a' hol nevezetes Oels városa, a' hasonló nevű folyó parton, 5510 lak. Van benne egy vár, gymnasium, könyv-tár, és jó tévő intézet.

2. Bernstadt 2655 lak. 's a' Wilhelmineort, és Sibillenort mulató várok.

A' Trachenbergi hertzezség, melly a' Hatzfeldi hertzegé, a' hol jeles: Trachenberg városa, a' Bartsch mellett 1790 lak. A' Nagyobb Rendi Úraságok; Wartenberg, Militsch; (Carlstadt gyarmattal, a' hol a' Sz. Anna képéhez nagy bútsús seregek járnak kivált a' Lengyel tartományokból). Goschütz Úraság, Festenberg városával 2500 lak. És a' kisebb Rendi Úraságok: Neuschlosz, Freyhau, Sulau, Münsterberg - Frankenstein.

2. Liegnitz Kormányi.

Megye, melly a' nyugoti alsó-Silesiát, és Lu-satzianak egy részét foglalja magába, tesz 256 □ m. 705,470 lakossal.

Jelesebb városok ezen megyében:

1) Liegnitz, a' fekete víz, és matska-patak elegyetenél, 9620 lak. Helyes vára van. Lakhelye a' kormánynak: látni benne egy nemes- akademiát, gymnásiumot; nevezetes számas fabrikájiról, selyem természetéről, jó kertészségiről, és az 1760 hartz-ról. 2) Goldberg, a' Katzbachnál 5700 lakossal, több fabrikákkal, és jó hasznot szerző gyümölts kereskedéssel. 3) Lüben, az Oberai víz mellett 2450 lak. flanel fabrik. 4) Hainau a' Deichsel parton, 2700 lak posztó fabr. 5) Lövenberg, a' Bober folytába, 4315 lak. viasz fejerít. 6) Greifenberg, a' Queis mentébe 1910 lak. vászon keresk. 7) Lieben-thal (Löventhal) Benedeki - Apátza Klastrommal.

8) Buntzlau, a' Bober mellett 5000 lak. Királyi árva, és oskolai intézet; fabrikákkal; születése helye az Opitz, és Tserning vers szerző költőknek.

9) Groszlgogau, az Odera partyán 11,183 lak., a' kik közt 1283 'Sidó; jegyzésre méltó erős vára, püspöki temploma; Lakhelye a' tartományi itéllő széknék; szemlélni abban 1 kath. és 1 luthr gymnásiumot, több féle fabrikákat, jó kereskedéssel. Születése helye boldogult kasche Miklósnak, hajdoni Sz. Kereszti, (Austriában) és Sz. Gotthardi (Magyarországban) Apátturnak, a' ki sok Magyar Tanulónak nagy jó-tévője vala, 's a' Magyar Nemzetet tisztelettel kedvelte. 10) Grünberg, 8815 lak. polgári oskolákkal, több féle fabrikákkal, szöllő, és gyümölts művelettel; talköldje van. 11) Sprottau, a' hol a' hasonló nevű víz a' Boberbe folyik, 2590 lak. 12) Freistadt, fabrikás város 300 lakossal.

13) Neusaltz az Oderánál 2100 lak. 14) Gör-litz a' Neisze mellett, 9900 lak. Van itt egy tudományos társaság könyvházzal; föld abroszi; réz

mészeti, 's egyéb más természeti, mesterségi, tudományos gyűjteményekkel, egy gymnasium, több fabrikák, műhelyek, és len kereskedés. 1 órányira látni az 1504 láb magas Landskronet, szép ki látással. 15) Laubau, a' Queis parton 4400 lak. egy Lyceummal; Czisterezi Apátza Klastrommal; posztó, és gyolts szövökkel; és egy szép temető hellyel.

16) Rothenbur a' Neisze mellett 765 lakossal.

17) Landshut, a' Ziederbach bé folyásánál a' Boberbe, 3055 lak. gyolts, és karton festőkkel; híres az; 1745—57—60 tsatáról. 18) Jauer, az Oriás hegyek lábán a' Neisze parton, 5270 lak. oskolával, hazai gazdasági társasággal, több féle fabrikával.

19) Hirschberg, a' hol a' Zacken a' Boberbe szakad, 6240 lak. gymnasiummal; több fabrikákkal.

20) Schmiedeberg, a' Schneekuppe hegy alatt, az Eglitz pataknál 3960 lak. sok féle fabrikával, és kereskedéssel. 21) Kupferberg, egy hegyen, mellyet a' Bober mos, 722 lak. Van mellette réz bányá, ólom, és gálitz kő. 22) Rudelstadt, a' Bober parton 1230 lak. ezüst bányá, esztendönként ad 1008 márkot; réz bányá, (287 mását) és egér mérreg bányá van kerületében. 23) Warmbrunn, az Oriás, és Zaken hegyek alatt, 1890 lak. találni mellette meleg ferdöket; szegény betegek szállását; üveg, és kő faragókat. 24) Hopersverda, a' fekete Elster mellett; méhes társasága van. 25) Spremberg, egy Spree-Szigeten 2570 lak. kerti mívelet.

26) Niesky, helység a' Herrenhutereké, a' kiknek itt oskolája, és Seminariumja taláztatik 651 lak.

27) A' falúk: Flinsberg, sós kút. 28) Wahlstatt, nevezetes az ütközetekről 8. Apr. 1241 a' Mongolokkal, és 26. Aug. 1813, a' Katz pataknál Eichhóf mellett, mellyről a' Blücher Marsal Wahlstatti hertzegnek hívattatott. 19) Altgebhardsdorf 2100 lak. szarv, és fa portékákkal. 30) Wehrau, vashuta. 31) Meffersdorf 2250 lak. van egy vára, több fabrikája. Közelében a' Tafelfichte 3379 láb magas. 32) Hohndorf, és Buchvald, szép kerti intézetekkel. 33) Schreibershau 1880 lak. gálitz kő

műhely. 34) Krummhübel a' Schneekuppe alatt, a' hol a' hegyi füvekből sok orvosságok készítettnek.

55) Fischbach, szép vára, és Kertye Wilhelm Prussiai Királyi hertzegnek. 56) Hohenfriedberg, 582 lak. 1745 itt tsata volt. 57) Hermsdorf, 1500 lak. gróf Schafgoti várral, kö, és üveg pallérozása van. 58) Ide tartoznak a' közbe vetett hertzegségek: Sagan, Curlandi hertzegasszony jószága, Sagan városával a' Bober parton: 1 kath. gymnasiummal, polgári Oskolákkal, több féle fabrikákkal.

2. Carolath hertzegség, Beuthen, v. Niederbeuthen városával az Odera mellett, 2650 lak. szalma kalap fabrikával; fazéka's műhelyekkel, hajó építéssel, szőlő művelettel; hajókázással, és Ispotállal.

3. Carolath, falu, 600 lak. és hertzegi várral.

Továbbá a' Rendi Uradalmak: Seidenberg, az Eisedeli grófé; és Muskau a' Pückler-Muskau hertzegé; a' Muskau várossal a' Neitze parton 1240 lak.

3. Az Oppelni Kormányi megye, melly nagyobb részét magába foglalja felső Silesiának 248 $\frac{1}{2}$ □ m. 647,400 lak. Itt nevezetesebb helyek:

1) Oppeln, fő város az Oderánál, 5980 lakos. Lakhelye a' Kormány széknak; deák oskoláknak, több fábrákáknak, és gazdaságas társaságoknak.

2) Kosel, város a' Klodnitz torkolatjánál az Oderába, 1610 lak. Vagyon erőssége. 3) Ratibor, az itten hajózható Odera mellett - 5520 lak. van itt lakhelye a' Kormányi itéllő széknak, gymnasium; gyüleke a' gazdasági társaságnak, és több fabrikák mív-helye. 4) Gleivitz, a' Klodnitz folyó, és Klodnitz tsatorna mellett, 4781 lak. van fő bányásztisztsége, vas-öntője, kö szén bányája. 5) Kreutzburg a' Stoberau parton, 2925 lak. szegény házzal.

6) Rosenberg, 2074 lak. 7) Neustadt a' Prudnik mellett, 4580 lak. tsipke, 's egyéb más féle fabrikákkal. 8) Oberglogau, 2150 lak. 9) Zulz, 2462 lak. (1109 'Sidó). 10) Sorau, 2234 lak. 11) Carlsruhe, mező város, szép mulató várával, és erdejével a' Würtembergi Eugen hertzegnek. 12) Pros-

kau: Fajánsz fabrika. 13) Slavenzitz az Ingelfingen Hohenlohe hertzegé a' Klodnitz parton, 500 lak. szép várral, és kerttel bánya hámor, mellynek kálán fabrikája esztendőnként 60,000 duszatot készít, és sárga réz-huta van mellette. 14) A' falúk: Malapane, Fridrichsthal (vashuták) Kraseov, Jedlitze, és Dembihammer. 15) Tillovitz, fél portzellán fabrika. 16) Zborovszki, vas huta, gyps pipa fabrika.

17) Glinitz, portzellán föld fabrika. 18) Ramnig, réz víz főző. 19) Ide tartoznak 1) a' Neisze, vagy Grottkau hertzsegség, mellynek $\frac{1}{3}$ része Austriai Silesiában fekszik, a' Bresloui Püspöké, Neisze fő városával, és erősségével, nem meszsze a' Bielau torkolatjától a' Neiszebe, 11,900 lak. kath. gymnasiummal, több féle fabrikákkal; pálinka főzővel, kereskedéssel, (deszkával, fonállal, és gabonával) és puska por malommal. Ziegenhals a' Biele parton 2410 lak. fonál fejezővel. Patsckau a' Neisze mellett 2500 lak. a' püspöki Biztos Lakhelye. Ottmachau, a' Neisze parton, 2180 lak. 2) Troppau, és Jägendorf hertzsegség, mellyekből néhány részek Austriai Silesiában fekszenek, és Lichtenstein hertzgehez tartoznak: Leobschütz, vagy is Lübschütz várossal 4570 lak. Kathol. gymnasiummal, több féle fabrikákkal.

3) Ratibor hertzsegség, 1822 előtt a' Ratibor-Raudten jószágai a' Hessen-Rothenburg Landgrafnak. Továbbá, a' Katschi kerület, vagyis Burkus Morva Ország, melly az Olomútzai Ersekhez tartozik; Katscher városával, 1550 lak. A' Rendi Uraságak: Plesz, Anhalt Köthen Plesz Henrik hertzegé, Plesz városával 2070 lak. és Nicolai várossal 2170 lakossal.

2) Beuthen Uradalom Henkel - Donnersmark grófé, Beuthen városával, 2650 lak. Galamia égetővel. 2) Tarnovitz, 2570 lak. vas, galamia, ezüst és ólom bányákkal. 3) A' Szabad kis Uradalom Loslau. 4) A' kis Uradalom Oderberg, mellynek egy része az Austriai Silesiában fekszik.

VI. Posen megye, vagy is Nagy hertzezség: az előbbeni Warsoviai hertzezség részeiből áll; 538 $\frac{1}{2}$ □ m. foglal 952,590 lakossal, és két Kormányi megyére Osztatik, u. m. a' Posenire, és Brombergire. Földje majd tsupa homok róna hegy nélkül, tsak ednéhány dombokkal sok motsáros, és erdős tájjé-kain. Leg termékenyebb éjszaki része, fő képpen a' hol a' Netze által folyik.

1. A' Poseni Kormányi kerület 327 $\frac{1}{2}$ □ m. 660,600 lak; jelesebb helyei:

1) Posen, a' Warte parton 24,600 lak. (4025 'Sidó) egy várral, 24 templommal, 3 klastrommal; Lak helye a' kormányinak, a' Kormányi itéllő-széknek, és egy Püspöknek. Van benne Seminarium, gymnasium, több kis Oskola; irgalmas apátzák klastroma és ispotálya; dohány fabrika, derék vásár és kereskedés. 2) Meseritz, város a' Pachtitz torkolatjánál az Obra folyóba 3860 lak.; posztó, és lágy irha műhellel. 3) Schverin a' Warte mellett 5570 lak. posztó szövökkel. 4) Bombst (Babimost) az Obra víznél 1870 lak. gyümölts és szöllő művelettel. 5) Fraustadt, 5800 lak. gymnasiummal, több fabrikákkal; kereskedéssel (marhával, gabonával é. t. m.). 6) Birnbaum a' Warte parton: posztósokkal. 7) Lissa, v. Lengyel-Lissa, (lengyelül Leszno) 7700 lak. (3645 'Sidó). Van benne gymnasium, Sulkovszky hertzeg vára, több fabrika, és kereskedés. 8) Ravicz, 1725 lak. több fabrikával; fenyíték házzal. 9) Bojanowo, 2860 lak. posztó fabrikával, gyapjú fony. 10) Krotoschin, fő városa a' Thurn és Taxisi hertzezségnek, melly hasonló nevet visel, 5000 lak. és több nemű fabrikákkal. 11) Samter Ország véd fegyver tár.

12) Schversentz 2635 lak. több fabrikákkal.

13) Wreschen, 2550 lak. fabrikákkal.

14) Ostrowo, 3820 lak. 15) Pleschen, 2825 lak. 16) Kempen, 4780 lak. fabrikákkal és ló vásárral. 17) Zduny, 3420 lak. fabrik. 18) Schrimm, a' Warte mellett, 2005 lak. 19) Kurnik, 2254 lak.

20) Schmiegel, 2250 lak. 21) Neiszen, 1240 lak. a' Sulkovszky hertzeg Lak városa. 22) Gracz 3015 lak. Sert főz. 23) Rogasen a' Welna parton 3850 lak. fábrikákkal és vásárokkal díszes.

2. A' Brombergi kerület 206 □ m. 325,530 lak. Nevezetesebb helyei:

1) Bromberg, fő város a' Brahe parton, 7560 lak. Lakhelye a' kormányának, és megyei ítélő széknek; egy gymnasiumnak, 's több jó tévő taraságoknak. Sok féle fabrikája; hajózása és kereskedése van. 2) Gnezen, (dengyel: Gniezno) 5690 lak. Lakhelye egy Erseknek; fő Tisztségnek, papnevelő háza; több fabrikája és derek marha, 's ló vásárja van. 3) Fordon, a' Wisztula parton, 2070 lak. kereskedik. 4) Inowraclaw, vagy kis Breslau, a' Montneg mellett 4070 lakossal és posztó kereskedéssel. 5) Erin, 2020 lak. 6) Kruschwitz a' Gobló tó partján, 232 lak. a' Piastok eredeti helye.

7) Lobsentz, a' Lobsonka folytába, 2280 lak. posztó, tsipke műhelyel. 8) Nakel, a' Brombergi tsatorna bé folytánál a' Netzebe, 2000 lak.

9) Chodziesen, egy tó parton 2570 lak.

10) Schneidemühl, a' Küddow mentébe 3060 lak. 11) Filehne, a' Netze mellett 3180 lak.

12) Schönlanke, a' Bückaw parton 3760 lak. mind ezen városokban posztó szövő székekben foglalatoskodik nagy része a' lakosoknak.

VII. Szász Megye. (Saxonia, Sachsen) 453 □ m. 1,275,350 lak. három: Merseburg, Magdeburg, és Erfurt megyékből áll. Föld alapa éjszakra róna, dél felé jobbára hegyes. Egyébként jóságra, termésre, míveletre, népességre és mesterségi szorgalomra nézve leg jobb hírtokai közé tartozik Burkus Országnek.

1. A' Merseburgi kerület, melly magába foglalja a' Saal járást, Mansfeldi grófságot, 's a' Szászi hertzsegből a' Vittenbergi kerületet; egy részét a' Meiszeni, Lipsiai és Thuringiai ke-

rületnek, a' Naumburgi, Zeitzi és Merseburgi egy házi Uradalmakat, Querfurtot, Stolberget. é. a. t. 187 □ m. terjed 558,590 lak. Jelesebb helyei:

1) Merseburg, a' Saale parton, fő város 8850 lakossal. Lakszéke a' Kormányi itéllő széknak, és general Commandónak a' Kerületben, van gymnasiuma. Igen felséges épület a' püspöki templom, 4 szép magos toronnyal, és a' leg szebb orgonával egész Német országban; több van benne 4 ezer sipnál. 2) Lützen, város 1550 lak. nevezetes azon ütközetről, 1632; mellyben Gustav Adolf el esett. 3) Grosz Görschen, falu, a' hol 2 Maj 1815, a' tsata piatzon el esett Leopold Viktor Fridrik Hessen-Homburgi hertzeg, a' kinek is ott emlék oszlop áll. 4) Lauchstädt, a' Lauch partján 950 lak értzferdő. 5) A' Só Részítő helyek: Dürrenberg, Teuditz, és Rötschau. 6) Halle, város, a' Saale mellett: Glauchával és Neumarktal van 25,880 lakosa; híres universitása, fűvész kerttel, museummal, tsillagvisgálóval, könyvtárral, mellyben 20,000 kötet olvastatik. Jeles a' B. Aszszony temploma egy könyvtárral. Ugy a' veres torony, melly 268 lábnyi magos; a' só műhelyek, mellyekben a' Hallorok (Wendek maradéki) dolgoznak; a' kik szokásaikat, nyelveket és ruházatjokat most se váltóztatják. Van továbbá Halleben: bányászti intézet, természet visgálló társaság; a' régiség fen tartására ügyellő egység; több tudományi, és mesterségi, 's oskolai intézetek árva ház; külömbféle fabrikák; ferdők és a' vidéken nagy zöldség és kömény mívelet.

7) Wettin, a' Saale parton, 5550 lak. Köszénbányav. 8) Mansfeld, egy régi várral 1215 lak. réz hutával. 9) Eisleben, 6450 lak. Kormányi itéllő székkal, tudós társasággal. Itt született Luther Márton 1483. 10) Hättstädt, a' Wipper partján 5510 lak. réz hutákkal, és bányászattal. 11) Könnern, 2150 lak. 12) Ermsleben a' Selke víznél 1500 lakossal. 13) A' faluk: Rothenburg, réz huta; hajó építő, salétrom finító. Giebichenstein, vár-omladékok; Dölau, Köszénbányák, Litzkendorf, értz

forrás. 14) Querfurt, város a' Quernbach mellett 3080 lak. 15) Naumburg; fallal, és sántzal kerített város igen kellemetes vidéken a' Saale parton; különös szép épület a' püspöki templom 5 toronnyal, 9020 lakost számlálnak benne, a' kik sokféle fabrikákat tartanak, és szőlőket művelnek. Lakhelye a' Meseburgi és Erfurti Kormányi törvény székeknek, és kereskedői törvény székeknek, 2 híres vásárja is esik. Közeliében van a' Schulpforta nevű Királyi iskola.

16) Zeitz, a' fehér Elster mellett, 9000 lak. Van egy vára, többféle fabrikája. 17) Weiszenfels a' Saale parton, 5630 lak. Mester nevelője, homok kő bányája, ezüst és arany szer. fabrikája, 's egy hegyvára van, melly 1820-fogva Fridrik Wilhelm Kaszárnája. 18) Bibra, orvos kút. 19) Kollada, a' Losse mellett 2040 lak. 20) Eckartsberga a' Finne allján, 1035 lak, többféle fabrikákkal. — 21) Freyburg; az Unstrut partján 1680 lak. szőlőkkel, mész kő bányával, 's posztó fabrikával. Itt kezdődik az arany Liget (Aue) az Unstruht és Helme folyó vizek mentébe. 22) Artern; az Unstruht parton, 2400 lak. só készítővel. 23) Sangerhausen, 4180 lak. bánya, és hutás helyekkel. 24) A' faluk: Altranstädt; az 1700-i békességről, Roszbach, az 1757-i ütközetről, Auerstädt az 1806-i ütközetről esméretesek. 25) Kösen, a' Saale parton, só készítő. 26) Droyszig és Mannsdorf, jeles homok kő bányákkal, mellyek jóságra tekintve a' pirnaihoz hasonlók. 27) Rosleben, Klastrom, most nevelő intézet. 28) Torgau város, az Albis partján, 7150 lak. Van erős vára, Lyceuma, kerületi ítélő széke, fenyíték, szegény, árvaháza; lágy irhása, gyapjú fabrikája, fonál kereskedése. 29) Hartenfels, vár, nevezetes az 1760-ki ütközetről, melly tulajdonképen szüptitz falú körül volt. 30) Wittenberg, az Albis mellett 6723 lakossal; erős várral, lyceummal, megyei törvény székekkel, predikátor nevelő házzal; több fabrikákkal. Itt kezdette Luther Márton, Sz. Agoston rendéből való szerze-

tes Pap ama szerentsétlen meg hasonlást tulajdon maga édes Anyja ellen, melly véres könyekre méltó következéseket vonzott maga után mind a' jelen való üdökig; 's ez történt 1517 esztendőben, kinek is tiszteletére követőji ritka szépségű szalamia kép oszlopot állítottak egy 7 láb magasságú granit alapon. Ez a' város sokat szenvedett ágyús Ostrom által 1760, 1813 és 1814, 's ebben nagyon meg rongáltatott a' vár-templom is, mellybe sír emlékei vannak Luthernek és Melanchtonnak, de azt ki jobbították Luther követőji 1817, a' midőn annak tiszteletére századot ünnepeltek. 31) Annaburg 1672 lak. nevelő intézettel a' katona gyermekek számára; közelében van az Annaburgi, vagy Lochauai puszta, a' hol János Fridrik Szászi választó fejedelem a' Mühlbergi tsata után (melly város az Albis mellett 2650 lak) meg fogattatott 1547-ben. — 32) Eilenburg, a' Mulde parton 5070 lak. fábrikákkal. 33) Kemberg 2150.

34) Belgern az Albis mellett 2050 lak. — 35) Schilda 2010 lak. 36) Bitterfeld, a' Löder mellett 2500 lak. 37) Düben a' Muldenél 2500 lak. 38) Zörbig 2160 lak. 39) Hertzberg az Elsternél 2220 lak. posztófabr. — 40) Delitsch a' Löber parton, 3010 lakossal. 41) A' Következő faluk: Moschvig, gálitzkő olaj, festék, tzukor-szék, és szirup-készítőekkel. Wartenburg az Albis partján, a' hol Blücher és York 5. Oktob. 1813 a' Frantzok ellen győzedelmeskedtek, a' honnét York Wartenburgi gróf nevét is viseli. Mückenbergről vas hámmal, 's öntővel. Schwemsal, timsót készítő mőhelyel.

A' Burkus fő Kormányi Uradalom alatt áll a' Stolbergi grófság is, a' hol Stolberg városa a' Hartz mellett 2150 lakossal, ezüst, és réz bányával. 2) Stolberg Roszla, a' hol Roszla falú, a' Helme vizénél az arany ligetben 1170 lakoss. Ez az Uradalom a' Stolberg grófok közt van el osztva. Ugy ezen megyébe tartozik Heringen és Kelbra járás Tidella faluval, és a' jeles Kuffhäuserbergel.

2. Magdeburg Kormányi Megye;

magába foglalja a' Magdeburgi Hertzegséget, a' ziesari kerülettel, az Altmarkot az abba zárt klötze járással; Halberstadtot Derenburg, és Hasserode Uraságokkal; Quedlinburgot, a' Wernigerode, Barby és Gommern grofságokkal, és Schauen Uraságot. Kerülete $204\frac{3}{4}$ □ m. 486,000 lakossal. Jelesbb helyei:

1) Magdeburg, fő város, Kormányi, és itéllő széki Lakhely; leg izmosabb erősség Burkus Országban, róna vidéken az Albis mellett, melly itt két ágra szakad. Az ó városból, új marktból, és Toronysántzból, vagy is Fridrik városából áll. A' Suderburg, és Neustadt Magdeburg kül városi elégettek 1814. Van benne 14 templom, 2860 épület, 36,660 lakossal, a' kik közt sok pfaltz, frantz, és Walloni gyarmatos találkozik. A' város éjjel 1100 Lámpással világosittatik. Átaljába régi módra épült, azomban szép épületei vannak. Leg szebb útsza a' széles út. A' püspöki templom piatza szép, és derék épületekkel. Az ó piatzon áll Nagy Otto Tsászárnah kö kép - oszlopa. Emlékezetet érdemel a' püspöki templom, felséges gothi épület, 2 toronnyal, 4 szegű kövekből, mellyben a' nagy harang 266 má'sát nyom, nagy oltára Jaspis köből van; a' kis oltárok száma 45; a' prédikálló szék fehér márvány, 's a' keresztelő kö egy darab porfir kö. A' fegyver ház a' püspöki templom piatzán, a' hertzegi sántz az Elbe mellett szép kilátással, a' vár Kastély az Elbe Szigetén, és a' tsillagsántz a' Sudenburgi kapú előtt sok kin - álló - ival, és mináival a' föld alatt. — Van itt egy Lyceum, és számos külömbbféle fábrika, mellyekből több jön be esztendőnként 1,500,000 tallérnál. Hasznos kereskedését igen elő mozdityák fekvése az Elbe mellett, és több szabadságai. Rak - kereskedése is nagy sikerbe van. A' városhoz közel lévő Kloster Berge 1814 egészlen el pusztúlt.

2) Schönebeck, város az Albis parton 4860 lak. só, és ferdő. 3) Groszseltze, sósferdő. 4) Strassfurt a' Bode parton, 1700 lak. 5) Calbe a' Saale mellett 4100 lak. flanelfabr. 6) Burg az Ihle mellett 10,000 lak. több fábrikákkal. 7) Ziesar, 1760 lak. posztó, és vászon fabrikával. 8) Aken, az Elbe parton, 3140 lak. 9) Wolmirstedt az Ohre mellett 2420 lak. 10) Neuahaldensleben, az Ohre parton, 3550 lak. tzuikor főzővel. 11) Oebisfelde a' Hessenhomburgi hasonló nevű járásban, az Aller mellett. 12) Seehausen, az Aland mellett, 2310 lak. ló vásárral. 13) Osterburg, az Uchte, és Biese parton, 1715 lak; közelében van az Arendtó. 14) Stendal, az Uchte mellett, 5560 lak. több fábrikákkal. 15) Tangermünde, a' Tanger torkolatján az Albisba 3200 lak. Hajó építése, és kereskedése van. 16) Gardelegen, a' Milde partján, 4300 lak. Sert főz. 17) Saltzvedel, a' hajós Jetze mellett, 5750 lak. több fábr.

18) Haberstadt, a' Holtzemme parton 14,720 lak. Lakhelye a' tartományi itéllő széknek: van benne egy püspöki templom, és gymnasium; több oskolák, és tudományos társaságok: Sok nemű fábrikák: a' Spiegelberg szép kerttel a' város mellett. 19) Aschersleben, az Eine, és Wipper parton 8550 lakossal. Rö bányával, és fábrikák. — 20) Quedlinburg, a' Bode parton, 12,030 lak. gymnasiummal, fábrikákkal; Klopstock születése helye. — 21) Balby az Elbe parton, 2830 lak. — 22) Gommern, 1370 lak. 23) Ostervick, az Ilse folytába 2950 lak. posztó szövökkel. 24) Hornburg az Ilse mellett, 2370 lak. Komlót termeszt. 25) Derenburg, a' Holzemme partján 2340 lakossal. 26) Gröningen, a' Bode mellett 2140 lak. 27) Oschersleben, a' Bodenél 3090 lak. 28) Wegeleben, a' Bodenél, 2070 lak. Közelében van Huisekurg. 29) Gnadenau, Weferlingen, Walbek, Dittfurt (1800 lak.) tsekely helységek. 30) Ströbeck, Hendeber, Thale, (1210 lak. mellette a' Rosztrappe leg durvább kő sziklása a' Hartzhegyességnek) Althaldensleben;

Rohrsheim, Altenveddingen, Hohendodeleben, (Matthisson születése helye) faluk. 51) Harbke vár, és mulató erdő, pipa fábrikával. 52) Sommerschenburg a' régi szász pfaltzgrófok eredeti helye. 53) Westerhausen 1522 lak. Kerteménnyel, és a' Regenstein lepusztult erősséggel.

Ezen megyébe tartozik Wernigerode grófság, melly a' Wernigerodei Stolberg grófé, Wernigerode városával, a' Brocken hegy alatt, a' hol a' Ziller patak a' Holzemmébe folyik 3782 lak. Könyv-nyomatóval, és több fabrikákkal. 2) Ilsenburg helység az Ilse mellett, a' szép Ilse völgye ki menetelén 1550 lak. grófi kastélyal, és vas hámmal, az Ilsenstein szomszédságában fekszik.

A' Schauen Uradalom, Báró Grotehez tartozik.

3. Erfurt Kormány Megye,

magába tartja: az Erfurti várost, és járást, a' Hennebergi részt, a' Thuringiai Weiszensee, és Langensalze járásokat a' Tennstädt megyével, Eichsfeldet, Hohsteint, Nordhausent, és Mühlhausent; a' Neustadti kerületben fekvő burkus részt, a' Vogtlandi záratokkal a' Neuszi vidéken, ki terjed 67 □ m. 263,240 lakossal. Jelesebb helyei:

1) Erfurt, fő város a' Gera folyó mellett, 21540 lakoss. jól meg van erősítve Pétervár, és Cyriáxvár vár kastélokkal. Régi formára épült; van benne 2 gymnasium, 8 catholica szentegyház, és 8 luthr. templom, 5 Klastrom, 320 útsza; mellyek közt az Anger legszebb, és a' piatzok közt a' Gradenmarkt, mellyből a' Collegiata B. Aszszony templomához menni, ez egy pompás gothi épület, mellynek tornyában függ ama híres nagy harang; melly $\frac{1}{4}$ könyöknyi (ref) vastag, 5 könyök, magos, 15 köny. Kerülete és 275 má'sát nyom. A' lutheran árva házban, melly hajdon Agostoni szerzetesek Klastroma volt, mutattatik a' tzella (szerzetes szoba) mellyben Luther Márton lakott mint Barát. A' lakosok szorgalmatos eleség, és tsülleng természetéből, és több

féle fábrikákból élnek. 2) Langensalze, város, a' Salza parton, 5960 lakoss. Van benne Lyceum, gazdasági társaság, és több féle fabrika; kereskedése meg lehetsé; itt született Hufeland. 5) Weiszensee, a' Helbe mellett 1870 lak. 4) Sömmerda az Unstruth parton 1950 lak. vasszerfabr.

5) Tennstädt a' Schambach parton, 2540 lak. lenszövökkel, kénköves vízzel, és tófavál. (Tuffstein). 6) Heiligenstadt, a' Gieslede torkolatjánál, a' hol ez a' Leinébe folyik, 3760 lak. Van benne gymnasium. 7) Mühlhausen, az Unstruth parton, és Schvemmottenél, 5000 lak. több féle fábrikákkal, és gabona, ánis, vad sáfrány kereskedéssel. — 8) Nordhausen, a' Hartz déli részén, az arany liget szélén, a' Zorge mellett, 10,400 lak. gymnasiummal, több fabrikával, és búza kérekeskedéssel; 's olaj ütéssel. Nem messze a' kis Kleinverter faluban só forrást találni. 9) Ellrich, a' Zorge parton, 2500 lak. Közel ide van ama híres Kelle nevű alabástrom barlang. 10) Schleusingen, a' Schleuse mellett, melly itt az Erlaut; és Nahet magába veszi, 2120 lak. van gymnasiuma, réz, és vas műhelye, papíros malma, len, és tzerúza fabrikája. 11) Suhl, az Ane, vagy Lauter parton, 5540 lek. több fabrik. 12) Ziegenrück, a' Saale folytába 585 lak. papíros malommal.

15) Benneckenstein a' Hartz alatt, 2600 lak. szeg kovátsokkal. 14) Bleicheroda 1920 lak. 15) Worbis, a' Wippernél 1415 lak. 16) Treffurt, a' hajós Werta parton, 1560 lak. 17) A' mező városok: Benshausen, Heinrichs, Schwarza, fábrikákk. 18) Dingelstedt az Unstrut mellett 2030 lak. 19) A' faluk: Wachstedt, Groszbartlo, fábrikákkal. — 20) Sorge, vas hutákkal.

VIII. Westfaliai Kerület:

foglalja magába éjszaki keleti részét nyugoti kisebb felének a' Burkus birodalmaknak Németországban, 567 □ m. 1,118,950 lakossal. Föld alapa nem egy forma, keletre hegyes, és termékeny, délre egy

része róna, és tenyészes, más része jobb marha tartásra, mint szántás-vetésre; éjszaki vidéke homokróna, pusztákkal, és közép termékenységgel. Három megyére osztatik: Münster, Minden és Arnsbergire.

1. Münster Kormányi Megye

áll részeiből a' Münsteri püspökségnek, mellyek a' burkus birtokhoz tartoznak, a' Salm - Salm, és Horstmár hertzegek birtokaikból; a' Croy, és Loos-Corswaren hertzegekéből, a' mennyire az utolsók Hannoveriak, a' Steinfurt, Tecklenburg és Necklinghausen grófságokból, a' Lingeni felső grófságból, a' Gehmen, Anholt és Gronau Uradalmakból: foglal $128 \frac{3}{5}$ □ m. 568,372 lakossal. Jelesebb helyek:

1) Münster (Monasterium) fő város, a' Kormányinak lak helye; töltés bástyái a' leg szebb sétáló helyekre váltóztattak, szép rónán fekszik az Aa folyó két partján, melly nem messze onnét az Emsbe szakad; jól épült; van benne 3 gymnasium, 1 seminarium, 10 templom; 1600 ház, és mintegy 18,000 ember. Püspöki és Ráptalani szék. Lakosi jobbára kereskedésből és külömbféle fabrikákból élnek. Épületei közt jelesebbek: a' püspöki templom a' Galenus kápolnával; a' Lambert templom, és a' vár, melly megett fűvész kert láttatik, 1648 itt a' Westfaliai békesség tétetett.

2) A' Következendő városok jobbára több fabrikákkal: Warendorf, az Emsnél 4200 lak. Ibbenbühren, a' Plasne mellett 1410 lak. Teklenburg 1000 lak. Telgte az Ems parton 1780 l. bútsús hely B. Aszszony képével. Lengerich 1080 l. Bevergem 812 l. Ahlen a' Wersenél 2525 l. Beckum a' Wersenél 1786 lák.

Ide tartoznak a' következő, burkus Kormány alatt lévő, tartományi az úgy nevezett medias-tini Hertzegeknek, és Grófoknak, a' kik is ezen okból Ország Nagygyainak (Standesherrn des Reichs) neveztetnek.

1) A' Salm - Salm hertzeg birtokai, (mivel azokat Salm - Kirburg hertzeg 1826, Bátjának, Salm-Salm hertzegnek, bizonyos jövedelem fejébe, által engedte), mellyekben jelesebbek a' városok: Bocholt, az Aa víz mellett 2145 l. több fábrikákkal. 2) Aa-haus, az Aanál, 1560 lakossal. 3) Vreden, a' Berkel parton, 2145 lak gymnasiummal, fábrikákkal. — 4) Borken, az Aa folytába 2250 lak. 5) Anholt, az Ó - Ysselnél 1740 lak. 6) Stadtlohn, a' Berkel közelében, 1890 lakossal.

2) A' Salm - Horstmar hertzeg birtokai, 3 várossal: Horstmar 940 lak. Metelen 1380 lak. Coesfeld 5540 lak. 3) A' Croy hertzeg birtokai Dülmen városával, 2150 lak. 4) Egy része a' Loos - Corovaren hertzeg birtokainak, a' hol; Rheine, város, a' hajós Ems partján, 2440 lak. gymnasiummal, sós - forrásokkal, több fabrikákkal, és kézi mesterséges műhelyekkel. A' másik része Hannover Kormányába tartozik.

5) A' Steinfurti Rendi Uradalom; Steinfurt várával az Aa parton 2210 lak. gymnasiummal, több fábrikával, és jó kereskedéssel.

6) Gronau Uraság, (Bentheim - Tecklénburg hertzegé) Gronau városával a' Dinkel folytába 860 lak. Gehmen Uraság, (Bömelberg Bátoré, Gehmen helységgel, az Aa parton). 7) Recklinghausen grófság, (Aremberg hertzegé) a' 2 városokkal, u. m. Recklinghausen, 5590 lak. erősített várral, Dorsten a' Lippe viznél 2850 lak. Sz. Orsola Apátság Klaustrumával; több fábrikákkal, és hajó építéssel.

2. Minden Kormányi Kerület,

melly magába foglalja Minden, Paderborn, és Corvey hertzsegeket, a' Ravensberg, és Rittberg grófságokat, a' Rheda, és Gütersloh Uraságokat, a' Reckebergi járást, ki terjed $94\frac{3}{4}$ □ mértföldre, 556,880 lakossal. Jelesebb városai:

1) Minden, fő város a' Weser folyó mellett 9000 lak; erős várral; Lakhelye a' Kormánynak, és tör-

vényszéknek; van egy 600 láb hosszú, 14 l. széles kő hídja, föld-töltéssel körül véve, mellyen szép séta-helyek vagynak, vidéke gyönyörű. Van benne 7 templom, mellyek közt tekintetre méltó a' káptalan temploma. Sok fabrikáji vannak jó hajós kereskedése mellett: van gymnasiuma is több alsó-oskolákkal; szomszédságában az úgy nevezett Westphalia Porta, a' Weserhegyesség fő nyílata. Nem messze innét a' Todtenhausen falunál volt az ütközet 1 Aug. 1759; és a' Rehme falunál só műhely van. 2) Bielefeld a' Luterbachnál 6620 lak. 4 templommal, 's gymnasiummal; több féle ruha szerű fábricákkal. 3) Enger, 1240 lak. emlék-helye Engen Witerkind szász hertzegnek. 4) Herford, vagy Hervorden, a' Werra, és Aa parton, 6440 lak. 6 templommal, gymnasiummal, museummal, fábricák 's keresk.

5) Paderborn, 6700 lak. Lak helye a' törvényszékneki, Püspöki szék; derék szentegyházzal, melly alatt fakad 3 forrásban a' Pader vize (a' honnét a' város nevét veszi) olly erővel, hogy 20 lépésnyire már malmokat hajt. Van gymnasiumma, és kisebb iskolája 1 Ispotállal. 6) Warburg, a' Diemelnél, 2220 lak. Van itt egy kápolna Sz. Erasmus tiszteletére, mellyhez sok bútsúsok járnak. 7) Driburg, 1610 lak. Savanyú vízzel, és üveg fábricával. 8) Hörter a' Weser mellett, 2690 lak, több fábricákkal, 4 templom van benne.

A' Corvey vár közelében, a' Weser partján, Lakhelye a' Corvey hely-tartó Püspöknek. Hajdon Benedeki Apátság volt.

9) Hausberge. 10) Petershagen. 11) Schlüsselburg. 12) Lübbecke 2180 lak. 13) Bünde az Else mellett 980 lak. 14) Vlotho, a' Weser folytába, 1520 lak. több fábricákkal, hajókázással; kereskedéssel, és savanyú vízzel nevezetes. — 15) Lippspring, a' Lippe forrásánál. 16) Halle 1050 lak. 17) Wiedenbrück, az Emsnél 2050 lak. 18) Brakel, a' Bracht szélén 2540 lak. 19) Lügde, tsipkét készít. Közeliében van Arminiusburg, régi Germaniai kör-gát-

töltés. 20) Beverungen, a' Weser mellett 1582 lak. 21) Borgentreich. 22) Peckelshelm. 25) Borgholz. 24) Dringenberg. 25) Bören, az Alme, és Alfte öszve folyásánál, 1285 lak. — 26) Lichtenau. 27) Salzkotten 1555 lak. só - készíttéssel. 28) Wünnenberg. 29) A' mező városok. Schildesche az Aa parton. Delbrück. Neuhaus. (fenyíték házzal, posztó fabrikával). Bredenborn. Vörden. Willebadessen. Gehrden. Kleinenberg.

30) A' faluk: Fürstenberg, (üveg huta) Brackvede, Isselborst, Elsen, Westerloh, Bülhorst, (kőszén bányákkal.) Altenbecken; közel van ide a' Bullerborn forrás; üveg - hutával. Itt van az Arminius hegy; és Nagy Károl Heristalluma.

Ide tartoznak: 1) Rittberg grófság (Kaunitz herczegé, Rittberg városával az Ems mellett, 1590 lak. több fábrikkal. Szomszédtságában van az Eden nevű vár. 2) Rheda és Gütersloh Uradalmak, (Bentheim-Tecklenburg grófé) Rheda városával, mellyben 1630 ember lakik. — 3) Corvey Uradalom (a' Hessen-Rothenburg Landgrafé) melly 1822. Corvey herczegsége emeltett.

5. Arnsberg Kormányi Megye:

melly magába foglalja Mark grófságot, Dortmund és Hohenlimburgal; Lippstadt városát, Westphalia hertzegeget, Witgenstein, és Siegen hertzegeget; terjedése $143\frac{3}{4}$ □ m. 406,530 lakossal. Jelesebb városok benne ;

1) Arnsberg, fő város a' Ruhr parton; Lakszéke a' Kormánynak és Kormányi törvényszéknek 5000 lakossal; van gymnasiuma, műveleti társasága; régi várából még némelly omladékokat láthatni. — 2) Hamm, az Ahse, és Lippe öszve folytánál, 5050 lak. törvényszék lakhelye Mark grófság részére, 1 gymnasiummal, gazdaságas társasággal, és len kereskedéssel, 5 templommal, és több fábrikkal. — 3) Unna, a' Kottelbecke folyónál 5480 lak. Só - műhellel. 4) Kamen, 1950 lakosokkal.

5) Soest (Sohst) a' Soest - patak mellett, 6960 lak. Fő gymnasiummal, mester - nevelővel; 9 templommal; több fábrikákkal, és kereskedéssel. A vidék Soesti Börde nevet visel, és igen termékeny mindenre nézve. 6) Hagen, a' Volme, és Empe parton 2610 lak. fabrik. Innét Gevelsbergig van az Emperi és Ennepi út, egy völgyiség, mellyen az Empe által foly; Sok vas műhelyekkel, mellyek számtalan vas szert készítenek. 7) Siegen, a' Sieg mellett, 5815 lak. bányákkal, és hutákkal. 8) Iserlohn, a' Baaren parton, 5310 lak. hegyes durva vidéken, sok kereskedővel; atzél, vas, sárga réz fábrikákkal, mellyek minden ki gondolható szert készítenek. — Vannak posztó fábrikák, papíros, és dróth malmok. — 9) Lüdenscheid 2950 lak. galamia bányákkal, több fábr. — 10) Altena, a' Lenne mellett, 3406 lak. több vas, értz fabrik. 11) Schwelm, a' Schwelm parton, 2950 lak. 3 templommal, 1 gymnasiummal, 's több féle fábrikákkal vasból, 's értzből.

12) Dortmund, az Emscher parton, 4455 lak. Lakhelye a' Weser és Rajna közti törvényszéknek; fő gymnasiummal, 5 templommal; sok fabrikákkal, 's erősséggel. 13) Brilon, 1766 lak. 14) Stadtberg, vagy Marsbeg (felső és alsó) a' Diemel mellett 2440 lak. tébolodottak és betegek házával. Itt állott a' szászi erős var Ehresburg. 15) Wínterberg, az Orke mellett, vassal kereskedik. 16) Werl, Helmegeben 2440 lak. só műhelyekkel. 17) Olpe, a' Bigge parton, 1630 lak. réz hámorral. 18) Lippstadt (közös a' Lippe - Detmold hertzeggel) a' Lippe mellett, 5274 lak. erős vára és pálinka főzője vagyon. 19) Meschede, 1520 lak. 20) Medebach, 2050 lak. 21) Gereke, 3000 lak. 22) Bochum, 2125 lak. 22) Hattingen, nem meszsze a' Ruhrtól 1640 lak. több fabrikával. 24) Herdike, 2590 lak. posztó, vas, atzél fabrikákkal. 25) A' falúk: Müsen, ezüst, ólom, réz bányákkal. Neuenrode, 1685 lak. Plattenberg, 1374 lak. Westernkotten, só - műhely. Beninghausen, szegény és munkás ház-

zal. Sundwich, a' köszikla tengerrel, a' vidék tsupa köből áll, fákkal, ligetekkel és fűvel be növe és néhány tsepp' kő barlangokkal, mellyek közt a' leg nagyobb 1500 lépés, és térsége 80 láb hosszú és 50 láb széles.

Ide tartoznak. 1) Witgenstein grófság, a' Westervalde tájjékon, a' Sayn, Witgenstein, Berleburg hertzegek (Berleburg várossal 1846 lak.) és a' Sayn-Witgenstein hertzegek közt (Witgenstein hegy várral, mellynek allján fekszik Laasphe városa a' Lahn parton 1500 lak.) fel van osztva.

2) A' Hohenlimburg grófság, Limburg, vagy Hohenlimburg várával, és helységével a' Lenne parton.

IX. Cleve-Berg kerülete $158\frac{1}{2}$ □ m.
983,090 lak.

Magába foglalja a' Düsseldorf, és Coloniai (Cöln) megyét. Földje átaljába igen termékeny, kivált a' Rajna mentébe. Többnyire róna, tsak keleti vidékein húzódnak által a' hegyek, mellyek a' Sauerlandiakkal egybe kötelezkednek.

1. A' Düsseldorf megye magába foglalja egy részét a' Berg és Jülich hertzegegeknek Broichal; Styrumot, Essent és Werdent, 97 □ m. 652,880 lak. Jelesebb városai:

1) Düsseldorf, fő város, a' Düssel és Rajna parton, 26,400 lak. a' Kormány és törvény székek lakhelye; egy a' leg szebb városok közül a' Rajna szép róna vidékén. Az ó, új és Károl városból áll. Az új városban szép házak vannak; a' széles útsza hársfákkal van bé ültetve; a' Károl városa igen meg nevelkedett, és nagy szép szabad piatzot zárnak négy szeglet rendű épületei az ó város mellett. Találkozik benne 1 gymnasium, 1 Seminarium, 1 tudós társaság, 5 templom; ékes a' Collegiata, v. fő templom, több sír emlékeivel a' hajdoni Jülich és Bergi hertzegeknek; a' Jesuiták temploma; a' nagy kaszárna; János Wilhelm vá-

lasztó fejedelem lovas kép oszlopa a' vásáros pia-
tazon értzből; ugyan annak márvány kép oszlopa
a' hajdoni szép vár udvaron, mellynek most csak
omladékot szemlélni; a' tsillag visgálló, és a' szép
természeti szerszámok gyűjteménye. Látni itt több
külömbbféle fabrikákat. Sikeres a' Rajnai kereske-
dés; révpartya igen számason látogatattik. Köze-
lében az Udvari kert szép intézetekkel kellemetes
kedik. Szomszédságában pompáskodnak a' Királyi
mulató várak: Jägerhof, Benrath és Bensberg, és
a' hajdoni Düsselthali Apátság; mellyben a' Czi-
sterczi Rendü szoros fenytékü (mint a' Trapisták)
szerzetes Barátok éltek; most pedig szegény gyer-
mekek nevelő intézete.

2) Elberfeld, a' Wipper parton, kör vidékével
26,520 Lakost táplál, van gymnasiuma, gazdasági,
és kereskedési társasága, nagy vásárja, pénz váltó-
ja, külbömbb fele sok fabrikája, azomban távol sem
olly nagy és izmos már míveleti-szorgalma sikere,
mint volt a' Zivatar előtt. 3) Kaisersverth a' Raj-
na 1575 lak., 2 templ. 4) Solingen, egy hegyen
a' Wippnernél, 3520 lak. több fabrik. 5) Ratingen
3272 lak. közelében a' Cromford pamut fabrik.

6) A' mező városok: Keltwig a' Ruhr parton,
1620 lak. Burg, több fabrikákkal 1440 lak. Hü-
kesvagen a' Wippnernél, 4800 lak. több fabrikával.
Itt van a' 2 órányi hosszú völgy, és Barmen vá-
ros a' Wippnernél, (mellynek folytába ezer meg
ezer fabrikák terjednek ki) 19,472 lak., pénzválto-
val és több fabrikákkal. 7) Rhemscheid, falu 1175
lak. atzél, és vas hámorral, vas fonál malmokkal,
44 köszörülő malommal, 97 Rekhámorral.

8) Mettmann, a' Neander barlangjával, melly-
be egy tornyos templom el fér; a' keskeny kő szik-
la völgyel, mellyen a' Düssel vize 300 láb magos
köszíklával körül véve, által haboz, és egy víz ro-
hanással. 9) Schlebusch, Gezulinus pásztor kápol-
nájával, a' ki 1150-ban élt, az oltár alatt egy forrás
van, mellynek különös gyógyító erejét tapasztal-
ják a' betegek. 10) A' városok: Essen, a' Berne

parton, 4750 lak. főbb iskolákkal; több féle fabrikával, és gőz mív-erőkkel. 11) Werden, a' Ruhr parton, 2500 lak. fabrikákkal, hámorokkal, kö szén bányákkal; fenyíték házzal. 12) Erefel, az ingoványosban 15,915 lak. Kereskedői törvény székkel; több mint 12 féle fabrikákkal. 4 templ.

13) Reusz a' hajós Erft mellett, 6450 lak. sok fabrikával. 3 templommal; mellyek közt pompás régi német formában épült a' Sz. Quirinusé. Van gymnasiuma is. 14) Lennep, 5350 lak. több fabrikája és kereskedése van. 15) Stadt-Uerdingen a' Rajna mellett 2030 lak.; bársonyf. 16) Gladbach a' Nierse folytába 1590 lak. pamutszövők.

17) Dahlen, 4575 lak. 18) Rade vor dem Walde 4675 lak. 18) Ronsdorf, a' Morsbachnál 4115 lak. fabrikákkal. 19) A' mező városok: Odenkirchen és Rheidt. 20) A' fabrika falúk: Piersen, Kerscenbroich, Holthausen. 21) Cleve, város, Kormányi törvény szék lakhelye, egy kellemetes vidéken; rétek, Séta-fások és termékeny völgyek közt a' kermisdal mellett, 1 órrányira a' Rajnától, mellyel egy tsatorna által van egybe kötve; van benne 1 gymnasium, 5 templom, több féle fabrika, 6925 lak.; orvos kút, és egy vár találtatik közelében, séta fásokkal, ugró kúttal, és víz rohanatokkal egy vadas kertben. 22) Wesel, v. a' Lipppa bé folyásánál a' Rajnába, 12,110 lak., van erős vára, rév partya, több fabrikája: 5 Templ. kereskedése, és hajókázása egész Amsterdamiig. 23) Xanten, vagy Santen, nem messze a' Rajnától, 2655 lak.

24) Kempen, v. 3120 lak. születése helye kempis Tamásnak. 25) Goch, a' Nierse mellett v. 5000 lak. néhány fabrik. 26) Emmerich, v. a' Rajna parton 4410 lak. gymnasiuma, mesteri műhelyei, és kereskedése vannak. 27) Duisburg, közel a' Ruhr és Rajnához, 4600 lak. van gymnasiuma, 's több fabrikája, 5 temploma. A' Ruhrthalban a' hajdoni szép Saarn klastrom, most fegyver fabr.

28) Holten, a' Rajna parton, van rév partya a' teletésre. 29) Mörs, 1905 lak. van vár kastélya.

30) Geldern, a' Nierse mellett, 3275 lak. 2 templommal, és egy erősséggel. 31) Ruhrort, a' hol a' Ruhr a' Rajnába szakad 1550 lak. pamut fabrik., hajó építője és kereskedése van. 32) Calcar, a' Leye parton, az itteni templomokban szemlélhetni az itt született Calcar János képét. 33) Rees, a' Rajna mellett: 2650 lak. 34) Dinslacken, a' Minnepartján 1290 lak. 34) Rheinbergen 2090 lak.

Ide tartozik a' Hessi nagy hertzegei Rendi Uraság Broick Mühlheim várossal a' Ruhr mellett 5460 lak. kik hajókázásból, és kereskedésből élnek.

2. Coloniai Kormányi kerület, mely magába foglalja a' többi részét Jülich és Berg hertzegeinek, fő városát, és leg nagyobb részét a' hajdoni Coloniai Ersekségnek, 61 $\frac{2}{3}$ m. f. 355,500 lak. Jelesebb helyei:

1. Cöln, Colonia Agrippina, meg erősített fő város a' Rajna mellett, egy fél abronts formára, Lakhelye a' Kormány székeknek, és Erseknek. A' Rajna tulsó részén igen gyönyörűen tűnik a' szembe számtalan tornyai, és nagy épületei miatt. Hosszasága egy órrányi, átaljába nem nagyon szépen épült; van benne 1 gymnasium, 21 Templom, 1600 ház, 59,160 Lélek. Az új, és szena piatz séta fásokkal ékesítve, leg szebbek. A' köz épületek közt említésre méltók 1) az Érseki templom, mely a' leg nagyobb, és felségesebb gothi épület lenne, ha el készült volna. Hajózatját a' belső templomnak 100 oszlop tartya, mellynek négy középsője 40 láb vastagságú. Tornya egyik 250 láb, a' másik 22 láb; holott 500 lábnyira volt az intézet. Az öreg oltár megett van a' 3 Királyok kápolnája márványból; az Olmáriom, mellyben feküsznek, jeles a' drágaságok, és különösen a' rajtok tsudálkozásra méltó mesterséggel faragott ábrázatok végett. A' nagy oltár bal részén láttatik az úgy nevezett arany kamara, a' hol a' templomnak drága kintse tartatik. 2) A' hajdoni Sz. Ursula klastro-

ma, érdemes emlékezetre Sz. Ursula, és 11,000 szűz társai történetéről. Az egész templom telye van ezen szentek ereklyéivel, és egy mellette lévő Kamarában azok fejei rendbe vannak el rakva.

3) Sz. Péter Plebánia temploma, mellyben ama kérés Rubens kép író kereszteltetett; jeles egy szép kép-írásával ezen mesternek, (Sz. Péter Apostol halála a' keresztben) mellyet ő ezen templomnak ajándékozott. 4) A' tanáts ház szép kapujával, mellyet kettős sor márvány oszlop ékesít.

5) A' hajdoni Jesuiták Collegiuma. Van itt egy szabad rév-part, több féle fabrikák, (15 fabrikában készül a' Coloniai szagos víz) több tudományos, és mesterségi gyűjtemények; az érseki, és közép ponti oskolai könyv-tárok, mathematicai és természet tudományi szerszámok gyűjteményivel. A' kereskedés jeles, kivált Hollandiával, és a' Menusi Frankfural. A' Rajnai hajók 3000 másánál többet it fel raknak. Innét egy repülő híd megy a' Rajnán által az által ellenbe fekvő Deutz városba: mellyben hajdon egy Benedeki Apátság volt, 5052 lakossal; mellytől 3 órrányira fekszik a' pfalzti mulató vár Bensberg, bájító kilátással.

2. Bonn; (arx Ubiorum) helyesen épült város kellemetes, és termékeny vidéken a' Rajna mellett, van benne egy fő bányász-tiztség, 4 templom, 1200 ház, 10,565 lak. Jeles épületek: a' hajdoni választó fejedelmi vár, most Lyceum, egy része elpusztult; a' püspöki, és új plebániai templom; az új izletre épült tanáts ház, 's a' valahái Franciscanusok klastroma, a' hol most fabrika van. A' sok féle fabrikák száma nagy. Van benne egy Univerzitás is tsillag vizsgálóval, és fűvész kertel, minden nemű tudományos, orvosi, és természeti tapasztalási eszközök gyűjteményeivel. Külömbféle gazdasági, és tudós társaságokkal. 3) Brühl 1550 lak. szép várral, és vadas kerttel. 4) Mühlheim, a' Rajna parton; 5840 lak. fabrikákkal. 5) Siegburg, v. a' Sieg partyán egy szőlős hegy alatt, mellyen egy hajdoni Apátság áll szép templomával, 1700

lak. 6) Wipperfurt, a' Wipper mellett, 1220 lak. több nemű fabrikákkal, és vas hámorral.

7) Neustadt, v. 2790 lak. 8) A' falúk Frechen, fazékasokkal. Poppelsdorf, szőnyeg fabr.

9) Ide tartozik a' Hornburg Rendi Uradalom, a' Sayn, Witgenstein, Berleburg hertzegé.

X. Az alsó Rainai Nagy Hertzegség, 288
□ m. 1,018,700 lakossal, három kormányi megyére osztatik: a' Coblenti, Aacheni, és Trierire.

1. A' Koblenti Kormányi megye foglalja magába nagy részét a' hajdoni frantz Rajnai, és Moseli departementnek; a' Nassautól és Oraniától nyertt tartományokat, Wetzlár városával. Térsége $92\frac{1}{2}$ □ m. 379,770 lak. Jelesebb városok ezen megyében:

1) Coblenti (Convenientia) fő, és erős város, a' Mosela be folytánál a' Rainába, mellyen által egy 1136 láb hosszú, 24 láb széles, és 36 hajón álló híd vezet Ehrenbreitstein felé. Lakhelye a' Kormányi, és törvény széknék. 14,900 lakos számláltatik benne 1 gymnasiummal. Kereskedése jó forma borral, malom, 's tó fakövel, 's fényesen festett pléhvel. Jeles a' Mosela hidján túl álló B. Asszony kápolnája, a' hová sok bútsúsok járnak; közel a' városhoz fekszik a' hajdoni Karthusia, szép ki látással.

2) Andernach, város, a' Rajna parton, 2640 lak. szép vidéken. Itt Trasz-kő (tűz okádó hegyi szer) sok ásattatik. Sok kő korsókat tsinálnak a' lakosok. Közel ide van Tönestein értz forrás; innét $\frac{1}{2}$ orrányira Heilbrunn, mellynek vize téj színű. Ezen tájjékon van a' Laachi tó, ki égett torkolatja egy tűz-okádó hegynek: 8694 láb hosszú, 7890 láb széles, 24 láb mély, 40 forrása van, és soha be nem fagy. Nevezetes a' trasza, és Lava malomkö. 3) Goar, város a' Raina-parton 1255 lak. a' kik hajókázásból, bor kereskedésből; lazatz fogásból élnek. Nem meszsze van ide Reinfelsz,

el pusztult hegy vár. 4) Bacharach, a' Rajna mellett, a' hol egy kőszikla oldalon a' rége Pfaltz vár (vám torony) fekszik, 1340 lak., a' kik szorgalmas szőlő művelők. 5) Breutzna, a' Nahe parton, 7670 lak. Só- műhelyekkel, mellyeket a' Hesseni Nagy hertzeg bír; kereskednek borral, pálinkával, ló her maggal. 6) Trarbach, a' Mosela parton, 1226 lak. szőlőkkel, foszló kő, réz, és ólom bányákkal vesződnek. 7) Altenkirchen, 910 lak.

8) Wetzlar, a' Wetzbach torkolatjánál, és Dllénél a' Lahn' ba 4720 lak. 1 gymnasiummal.

9) Thal-Ehrenbreitstein, egy 800 láb magasságú hegy lábán 2300 lak. dohány fabrikával, bor, búza kereskedéssel. 10) Engers, vagy Lunostein-Engers, a' Rajna partyán. 11) Rense, 1560 lak.

12) Linz a' Rajnánál 2240 lak. 13) Ahrweiler, az Ahr parton 2235 lak. bort termeszt. 14) Mayen, a' Nette mellett 3015 lak. a' termékeny Mayenfelddel. 15) Boppard a' Rajna parton 3146 lak.

16) Oberwesel, a' Rajnánál 2565 lak. 17) Sobernheim, a' Nahe mellett, 2090 lak. szőlő- művelése van, fő képpen az Engelhölli helységetskénél a' leg jobb bor terem egész Burkus részben a' Rajna körül. Közéleben van a' Münster só készítő műhely. 17) Simmern, a' Hundsrückön 1305 lak.

18) Rocheim, a' Mosel- partyán, 2120 lak.

19) A' falúk: Salzig, a' Rajnánál, sok tserenyével. Bertrig, értz forrással: közleében van egy felséges víz rohanás a' ká'se (sajt) barlangal, mellynek be meneteli boltozatja, nagy lapos kerék, a' hollandi sajthoz hasonló basalt kövekből képelletett, mellytől az által ellenbe fekvő kősziklához a' Wilhelm hídja visz.

Ide tartoznak a' Rangos Uradalmak bírtokai:

1) A' Neuviédi grófság, Wied hertzegé, annak lak. városával, Neuviédde, a' Rajna parton, 4770 lak. kik közt 450 Herrnhuther, 215 'Sido. 14 féle fabrikája; több római régisége, és jó kereskedése van. Dierdorf, város, a' Wiedbach mellett 1300 lak. 2) A' hertzegi, Sayn- Witgenstein Rangi Ura-

dälom Vallendar; a' hasonló nevü mezö várossal 2570 lak. 3) A' Tisztartóságok: Braunfels, Greifenstein, és Höhensolms a' Solms hertzegeké, és grófoké, Braunfels városával 1400 lak. Greifenstein, város. Höhensolms, város 450 lak. 4) A' Wilderburg Uraság a' Hatzfeld hertzegé.

2. A z A a c h e n i K o r m á n y m e g y e ,

egy része a' hajdoni frantz: Roer, Niedermaas, és Ourthe Departementoknak; foglal 73 □ m. 356,450 lak. Jelesebb helyei:

1) Aachen (Aqvisgranum) fő város, a' Kormány-nak, és itellő székek lakhelye, egyenetlen alapon, jó formán épült, van benne 1 gymnasium, 5 templom, 3300 ház, 35,428 lak. Jelességeihez tartoznak 1) a' gothi izlésre épült tanátház; 2) a' szép Ugró kút a' vásár piatzon, Nagy Károl aranyos értz kép oszlopával. Ertz medentzéje a' kútnak 24 láb kerületében, és 120 mását nyom; 3) a' káptalani templom, mellyben külömbféle országi drágaságok, és szent ereklek tartatnak fenn', 's a' Német Tsászárok koronáztattak; 4) a' nevezetes meleg ferdők, mellyek közt leg jobbak: a' Cornelius, Károl, Rósa, és új ferdő. Innét annak üdejében sok idegen gyülekezik ide, és a' város igen eleven. Az iteni posztó, kazimir, és tö fabrikák sikeresek, és a' szépségre, 's jóságra nézve nem enged portékájok az Angolnak; ezek 4600 személyt foglalatoskodtatnak. Emlékezetes Aachen az 1748-ki békeség kötésről, és a' Congressusról 1818-ban. Vanak itt még 7 külömbféle szert készítő fabrikák, Kellemetes a' város mellett a' Lousberg domb, bájító ki látással, angol kertetelettel, és a' Frantzoktól állíttatott torony oszloppal. 2) Jülich, város a' Ruhr parton, 5920 lak. és erősséggel. 3) Burtscheid, 4630 lak. meleg ferdökkel; több fabrikával.

4) Düren, a' Ruhr mellett, 5000 lak. gymnas. több fabr. 5) Eupen, a' Wese folytába, 10,184 lak. posztó fabrikákkal. 6) Malmedy, a' Warge parton, 5400 lak. fabrikákkal. 7) Montjoie, a' Roer mellett,

3170 lak. posztó fabrik. 8) Herzogenrade, 1930 l. kő szén bányákkal. 9) A' mező városok; Eschweiler, a' Jade, és Dente parton, 2070 lak. galamia, és kő szén bányákkal. Stolberg, 2660 lak. többféle fabrikákkal. Cornelius münster, a' Dente mellett, 720 lak. fabrikákkal. Altenhoven, Kesterich, a' magos Veen.

10) A' falúk: Bardenberg, szép völgyben. Roggendorf, ólom bánya. Dürrveis, szeg kovácsokkal, galamia, és kő szén bányákkal. Imgenbruch 2000 lak. posztó fabrikákkal, mint Rötgen is, és Höven. Heilstein, az Eifelek Heilingsthal völgyében, értz forrással, mellyet már a' Rómaiak is használtak; a' mint azt egy 1825-ben talált torony oszlopforma emlék kő mutatya. Altenberg, galamia műhely.

3. A' Trieri Kormányi Megye;

magába foglalja nagyobb részét a' hajdoni frantz Saar departementnak; 's részeit a' Rajnai, és Moseli, Wäldi, és Roeri, Departementoknak. 129 □ m, 314,850 lak. Jelesebb helyei:

1) Trier (Augusta Trevirorum) fő város a' Mosel partyán, 15,520 lak. Lakhelye a' Kormány, és törvény széknak; Püspöknek, és több ágú tanult társaságnak: bájító völgyben fekszik két szőlő töves hegyek közt; van egy kő hídja 8 bolthajtásra; fél órra a' hossza, és sok kerteket zár magába; van benne 1 gymnasium is 70,000 kötettel; 1 Museum régiségekkel, 8 templom; mellyek közt leg szebb a' B. Aszszonyé, és a' Püspöki: 's a' sok régiségekkel díszes Sz. Simeoné. Számosok Római régiségei. A' városon kívül 4 Apátságok voltak. Sz. Márton, Mátyás, MártYROK, Maximiné. Vannak benne sokféle fabrikák, és mesteri műhelyek.

2) Saarbrück, város, a' hajós Saar mellett, össze kaptoltatik egy híd által Sz. Jánossal. 6470 lak. Van gymnasiuma, és több fabrikája. 3) Bernkastel, a' Mosel partyán, 1575 lak. 4) Saarlouis (Saarlibre) a' Saar mellett 7000 lak. Van erős vára, gym-

nasiuma, sok féle fabrikája. 5) Saarburg, a' Saar parton, 1520 lak. 6) Wittlich, a' Liesernél, 2070 lak.; római ferdők maradványival. 7) Mertzig, a' Saar parton, 2500 lak. 8) Ottweiler, a' Blies mellett, 2450 lak. 9) Geislautern; bányáskolával, és vas hutákkal. 10) Buttweiler, vas, és timsó huták. Rölching, só mûhely. 11) Zeltingen, mező város, a' Mosel partján; szőlő műveléssel foglalatoskodnak lak. 12) Sz. Mátyás, falu, iskola mester nevének házzal.

N e u e n b u r g H e r t z e g s é g.

Neuenburg, vagy Neuschatel hertzség; melly egy a' 22 Helvetziai kantonok közt; 's a' mellyről ott emlékezetet tettünk bővebben; itt arról, az ötöl-kapcsolata végett, rövideden ismét rajzolatot adunk.

A' hasonló nevű tó parton fekszik, és a' Valengin grófság is véle a' Prussus Királyhoz tartozik. $15\frac{1}{5}$ □ m. 52,200 lak. Sok tsipkések, és órrá sok laknak benne több féle fabrikákkal. Hegyei a' Jura hegység, melly által vonódik a' tartományon; termése közt a' bor, és marha sikeres. Jelesebb helyei a' Hertzségnek: 1) Neuenburg, vagy Neuschatel fő város, a' Jura hegy alatt, és a' vad erdei Sevon folyónak a' Neuschateli tóba való befollyásánál, 4720 lak.; van benne 1 gymnasium, 1 Ispotály, melly 1 milliom frankba került; több orra, tzitz, karton fabrika, vas, és réz hámor. Reskedése hasznos. 2) Valengin, város. 3) Locle falu, 4300 lak. 4) Chaur de Fonds falu 4920 lak., mellyekben jobbára orrák, arany művesek, tsipkések, e' a' t. laknak.

V í t é z - R e n d e i B u r k u s O r s z á g n a k.

A' Királyi szék fényét több vitézi Rendek, és Tisztességi jelek emelik fel, mellyek két fő Rangra osztódnak, Az első jutalmazza általjában a' jelesebb érdemeket a' Hazá iránt: t. i. a' fekete Sas

Rend. A' veres Sas-Rend, az arany, és ezüst érdem-péNZ, a' veres Sas-Rend pántlikájával.

A' második osztály jutalmazza, és serkenti az Ellenség ellen a' hartzban gyűjtött érdemet; t. i. a' pour le mérite (érdemért) Rend, és az arany, és ezüst érdem péNZ; a' Királyi burkus Sz. János Rendje; a' vas kereszt, tsak az 1815. hadra (s ezután folytattakra) ki terjesztve; végre a' Luisen-Rend, mellyet a' Király azon Aszszonyok számára alkotott, a' kik a' hadi üdőkben a' Haza javára ségédül voltak.

T o l d a l é k.

A z U r a l k o d ó H á z.

Király III. Fridrik Wilhelm, szül. 3. Aug. 1770 uralkodni kezdett. 16. Nov. 1797. — Attya (II. Fridrik Wilhelm) halála után. Gyermekai Louisától, Mecklenburgi Strelitz hertzeg aszszonytól, feleségétől, a' ki meg holt 19. Jul. 1810.

1) Korona hertzeg: Fridrik Wilhelm, szül. 15 Oktob. 1795. el jegy. Ersébet hertzeg aszszonyt 29. Nov. 1825. 2) Wilhelm, szül. 22. Martz. 1797 3) Karolina, szül. 15. Jul, 1798. (Russia). 4) Károly, szül. 19. Jun. 1801 a). 5) Alexandrina, szül. 25. Febr. 1805. (Mecklenburg-Schwerin). 6) Louise, szül. 1. Febr. 1808. (Belgium). 7) Albert, szül. 4. Okt. 1809 b). Testvérci: 1) Wilhelmina, szül. 28. Nov. 1774. (Belgium). 2) Augusta, szül. 1. May. 1780. (Hessen). 3) Henrik, szül. 30. Detz. 1781. 4) Wilhelm, szül. 3. Jul. 2785. el jegy Amaliát a' Hessen-Homburgi hertzeg aszszonyt 12. Jan. 1804. Gyermekai: 1) Adalbert, szül. 29. Okt. 1811. 1) Ersébet, szül. 18. Jun. 1815. 5) Woldemar, szül. 2. Aug. 1817.

a) El jegyz. 25. Maj. 1827. Mariát Lachs. Weimar Hertzeg Aszz.

Fija: Fridrik, szül. 20. Martz. 1828.

b) El jegyz. 7. Nov. 1829. Mariánát Belga Hertzeg Aszz.

4) Friderika, szül. 15. Oktob. 1825. Lajos testvére gyermekei: a) Fridrik, szül. 30. Okt. 1794. el jegy. Luisát-Anhalt Bernburgi hertzegassz. 21. Nov. 1817. Ennek gyermekei: Lajos, szül. 21 Jul. 1820. 2) Fridrik, szül. 12. Febr. 1826. b) Friderika, szül. 30. Sept. 1796. (Anhalt Dessau). Ferdinand Nagy Attya testvére gyermekei: 1) Louise, szül. 24. Maj. 1770. el jegy. Radzivil hertzegnek. 2) Augustus, szül. 19. Sept. 1779.

A' Pénz érték, és Mérték dolga Minden nevezetesebb tartományban különösen.

Jegyzés. Valamint Frantziában, és Angliában az új egy formaság van intézetben a' mértékekre nézve, ugy Borussia is szándékozik ebben azok nyomdokit követni, hogy az egész országban egy forma lenne a' mérték; de mivel ez még végre nem mehetett, kénytelenek vagyunk itt a' régiebb mértékek nemeit leírni, valamint kénytelenek mind eddig a' Borusszában lakó népségek azokkal élni.

A a c h e n b e n.

A l R a j n a N a g y h e r t z e g s é g é b e n.

Pénz értéke. Imperiumi tallér szerint: 54 Mark.

	fl.	kr.	p.	p.	fl.	kr.
Spécies tallér 24 láb	1	40	—	—		
Imper. tallér	—	1	15	—	25 láb. 1	12
Imper. forint	—	—	50	—	—	48
Aacheni v. rösztallér	—	—	$36\frac{1}{2}$	—	—	$54\frac{2}{3}$
Schiling	—	—	$12\frac{1}{2}$	—	—	22
Aacheni forint	—	—	$8\frac{3}{8}$	—	—	8
Aacheni Mark	—	—	$1\frac{7}{18}$	—	—	$1\frac{1}{3}$
Buschen	—	mintegy	$\frac{1}{5}$			
Heller	—	mintegy	$\frac{1}{30}$			

Réz pénz darab 3 Buschen (12 Heller) 1 Buschen (4 Heller).

M é r t é k e k.

Hosszú mérték. 100 könyök (réf) tesz 85 bétsi köny. 100 épület. láb = $91\frac{3}{8}$ bétsi láb. A' męzei 100 láb = $89\frac{1}{10}$ bétsi láb. Az Area $27\frac{3}{4}$ □ bétsi öl. A' Morgen 150 Ruthen = $8\frac{1}{2}$ bétsi ölhöz, valamivel több fél Austriai hódnál $1\frac{1}{2}$ austr. méröt vet.

1 Aacheni Hordó (gabona) tart 4 kopot: 1 Malter tesz 6 hordót = $2\frac{3}{8}$ austr. méröh. A' Müde = $3\frac{3}{8}$ aust. mér Maas (nagyobb hordó; hat van 1 Müdeben.

Ser kánna = $3\frac{1}{8}$ aust. mész. 104 kánna = 1 Tonna. A' kölni kánna = $3\frac{5}{8}$ aust. mész. Ahm = $2\frac{3}{8}$ aust. akó Bor-kanna = 3 mész. aust. — Olajteute = $12\frac{1}{2}$ — $\frac{3}{4}$ aust. pint. 100 font = $85\frac{1}{2}$ bétsi font. — A' hajó font 300 fontból áll. 1 font 2 mark, 16 untzia, 32 Lath, 128 Quentchen 512 Pfennigre osztódik.

B e r l i n b e n.

	f.	kr.
Pénz. Pfund. v. Livre Banko	1	$52\frac{1}{2}$
Rthaller courant .	1	$25\frac{1}{2}$

Garas (Bancóba) van 24 egy tallérban. Garas (folyóba) van egy tallérban $51\frac{1}{2}$. Pfennig (Bancóba). van egy folyó garasban $9\frac{1}{7}$. Egy ilyen $1\frac{5}{8}$ Pfenniget tesz folyóban.

Az arany pénzel nehéz számalni, mivel annakarra majd fellebb, majd alább fizetődik. (Dukate 3 Rthaler.)

M é r t é k:

3 Feldláb tesz 6 Werklábat. A' Werkláb 1 hüvelkel kisebb a' bétsi lábnaál. 7 Berlini réf tesz 6 bétsiréfet. — A' Bányalachter tesz $6\frac{1}{2}$ bétsi lábat. —

A' mértöld tesz 3970 bétsi ölet (30 öllel kisebb a' bétsinél). — A' Ruthe tart 3 □ öl, és 33 lábat. — A' Magdeburgi Morgen (hód) $709\frac{1}{2}$ bétsi □ öl. $\frac{7}{16}$ austr. hód, vet $1\frac{5}{8}$ austr. mér.

$102\frac{1}{4}$ Rajnai kotzkaláb (12 részre osztható) tesz 100 bétsi kotzka lábat.

G a b o n a m é r t é k :

Winspel, 2 Malter, 24 Scheffel, 96 fertál, 384 mérő, 1536 mäszen. 100 Scheffel = $88\frac{3}{8}$ austr. mérő. 9 berlini = 8 austr. mérőh. A' Scheffel só 54 berlini, 45 bétsi font. 1 öl fa = 162 Berlini □ láb = $4\frac{3}{8}$ austr. ölh.

B o r - m é r t é k :

Fuder, 4 Oxthoft, 6 Ohm, 12 Akó, 24 Anker, 768 Quart, 2 Oeselivel, 6 Quart = 5 austr. pinthez. 1 Berlini akó = $1\frac{1}{3}$ austr. akóh.

A' Ser-mérték: Kup v. Kuf, hordó, Tonne, Aehmgen, Quart, Oesel.

Egy hordó ser tesz 4 akó. austr.

N y o m ó m é r t é k :

100 font kereskedő nehéz = $83\frac{1}{3}$ bétsi fonthoz.

110 fontos mása — = $92\frac{2}{3}$ — —

22 — — kö = $18\frac{1}{3}$ — —

A' kereskedésben a' durvább, és tsekély külömbbségű értéki dolgokban a' Berlini, és Lipsiai mása 92 fontra vétetik.

Az arany, és ezüst nyomatban 6 mark kölnisch tesz 5 bétsi márkát. $57\frac{1}{2}$ kolonai Richtpfennig tesz $48\frac{1}{8}$ bétsiben (a' drága kövek, gyöngyök, e' a' t. mértékében.)

A' Patika mértékben 480 Gran tesz $408\frac{3}{4}$ bétsi grant.

Fonálban: Egy darab 20 kötet, 40 szálával.

B r e s l a u :

	fl.	kr.	fill.
Rthaler	1	25	2
Siles. tall.	1	8	$1\frac{3}{5}$
Rforint	—	57	—
Jó garas	—	3	$2\frac{1}{4}$
Ezüstgar	—	2	$3\frac{2}{5}$
Fejérgar	—	1	$5\frac{3}{5}$
Krajtzár	—	$\frac{1}{2}$	$2\frac{1}{10}$
Grösli	—	$\frac{1}{2}$	1
Denari	—	—	$\frac{1}{4}$

H o s z s z ú m é r t é k:

100 Breslauer ref majd 74 bétsi ref. 11 Werkláb
 = 10 bétsi láb. 1 Ruthe $13\frac{5}{8}$ bétsi láb.
 7 Silesiai mértföl = 6 austriai mfhez,
 1 Huben tesz 30 Morgent (hódat). 1 Silesiai
 Morgen = 1553 v. 54 bétsi □ ölhez. majd 1 austr.
 hód.

G a b o n a m é r t é k:

1 Malter, 12 Scheffel, 48 fertál, 192 Mérő,
 768 Mäszel. — 5 Breslauer Scheffel = 6 bétsi mérőh.
 's 8 Breslauer mérő = 11 Berliini mérőhöz.

Bor mérték, jobbára hasonló a' Magyarhoz.
 A' Silesiai akó, 80 Quartjával = $59\frac{1}{4}$ austr. pinth.

Nyomó mérték: 100 Breslauer font = 72 —
 $72\frac{1}{2}$ bétsi fonth.

Arany és ezüst font: 100 Breslauer Mark =
 $69\frac{5}{8}$ bétsi Markhoz.

Fonál: egy darabban van 4 fogás, 20 motólla,
 240 kötet, 4800 szál.

J e g y z é s.

Mivel a' Borussiai tartományok igen különböz-
 nek egymástól a' mértékek nemeiben, 's azok száma
 nagy, ne hogy a' könyvet tárgyon kívül vastagítsuk,
 ezentúl csak a' pénz neveit jejelem fel azokban.

C l e v e:

	fl.	kr.	fill.
Reichstaller	1	25	$2\frac{3}{4}$
R. forint	—	57	$\frac{1}{2}$
Cleve taller	—	42	$3\frac{3}{8}$
Cleve forint	—	28	$2\frac{1}{4}$
Schilling	—	10	$2\frac{7}{8}$
Jó garas	—	3	$2\frac{1}{4}$
Stüver	—	1	$1\frac{5}{8}$
Krajtz	—	—	$3\frac{1}{2}$
Pettmänchen	—	—	$2\frac{7}{8}$
Ort v. Fühse	—	—	$1\frac{1}{2}$
Deut	—	—	$\frac{3}{4}$
Pfennig	—	—	$\frac{1}{2}$
Heller	—	—	$\frac{1}{4}$
Coblenz-lásd Trier.			

Cöloniában a' Rajnánál.

	fl.	kr.	Heller.
Speciestall . . .	1	15	—
Folyó tall. . . .	—	—	956
Räderforint . . .	—	—	768
Speciesforint . . .	—	—	640
Herrnfor.	—	—	480
Cöln. forint	—	—	288
Orthstaller	—	—	240
Schilling	—	—	120
Blaffert	—	—	48
Räder Albus	—	—	32
Göszchen	—	—	20
Clev. Stüver	—	—	16
Cöln. Albus	—	—	12
Krajtzár	—	—	10 $\frac{2}{3}$
Leichte Albus	—	—	9 $\frac{3}{5}$
Fettmänchen	—	—	8
Heller	—	—	1

Ha ki kíványa tudni értékét mind ezen pénzeknek, vegye fel hogy 12 $\frac{1}{3}$ $\frac{2}{3}$ Heller, 1 krajtzárt tesz a' mi jó pénzünkben, ezzel a' ki tett számát ossza fel, és a' qvotiens a' keresett kr. szám.

Münsterben. Különös pénz neme: a' Blamüseri 11 kr. 1 fillér peng. Schilling 3 kr. $\frac{6}{7}$ fillér. Mariagaras 2 kr. 2 fill.

Trierben; a' többi szokottak közt van: Gro-sze Petermänchen 4 kr. $\frac{2}{3}$ fill. peng. Kleine Petermänchen 1 kr. 1 $\frac{5}{7}$ fill. Krajtzár 3 $\frac{1}{3}$ fillér értéke.

Neuenburg v. Neuvchatel hertzegség pénz értékiről, és mértékiről szollottunk Helvetziában.

V é g e B o r u s s i á n a k.

Történeti Toldalék.

Német Ország Föld leírásához, a' Német régiségek esméretére, a' hasonló ötlök kedvellőji számára. *)

A' Német Országi Történet magába foglalja a' régi, közép üdeji, és újabb viszontagságait Germaniának majd 20 századok folytában, 10 üdö szakaszokra osztva.

I. (Ü d ö) S z a k a s z.

§. 1.

Német Ország (Teutonia) hihetőleg Asiából nyerte első Lakosit, Thuist, vagy Teut vezér alatt, a' kiről ezen Nemzet Teut, vagy Deut (Deutsch) nevét vette; melly is a' fekete tenger északi vidékéről lassanként a' viztula, Duna, Rajna, és keleti tenger közt elterjedett, és a' Scandinavi fél szigetre is által hatott. Durva, míveletlen, posványos, és erdős vidékein Német Orzágnak még Tzezár, és Tatzitus rajzolásakor is honnokat lelték a' bölények, jávor, és irám szarvasok, a' számos medvék, farkasok, és egyéb vad állatok mellett. Leg nagyobb volt a' hercyni erdő, t. i. hossza 60, széle 9 napi járásnyira terjedett a' Rajnától a' tartományba, ennek maradéki a' nagy Fekete, Thuringiai, Tseh, s egyéb nagy erdők Német Országban.

---

*) A' Bétsi Oskola Könyvből: Lehrbuch der neueren Staaten-geschichte. II. Theil. Geschichte Deutschlands und Frankreichs für die III. Grammatical Classe der k. k. Gymnasien. Wien bey St. Anna. 1825.

§. 2.

Szomszédjaik az eredeti Teutoknak voltak keletre a' Scythák, és Szarmaták, délre, és nyugotra a' Celták, a' kik a' mái Frantziát, és a' Havasok ailljait lakták egész az Apenninig. Strabo szerint a' Németek eredeti rokonai voltak a' Celtáknak, és ezekhez hasonlók voltak a' vadságra, nagyságra, szőke hajra, termetre, szokásokra, és életek módjára nézve; innét van, hogy a' leg ősiebb Görög Írók Német Országot a' Celták nagy Honnához szám-lálják. Ugy látszik továbbá, hogy a' fő gyarmat Német országban külömbféle vidékeken egyes tör-söki községekre oszlódott, mellyek hihetőleg neveket vezérjeiktől, vagy más egyéb körménytől vet-ték, *) és magok tulajdon kormányi törvényével

---

*) Tacitus és Plinius a' többi eredeti Német származatok közt a' következőkről emlékeznek: Segnek, Eburonok, Condrusok, Paemanok, Caraesok; továbbá a' Cimberek, Teutok, Ambro-nok, Suevek, Marcomannok, Harudok, Sedusiok, Tenkterok, Ussipiok, Chamavok, Tubantok, Menapiok, Sigambrok, Ubiok, Cheruskok, Tribocok, Vangionok, Nemetek, Amsivariok, Fric-sek, Cattok, Chaucok; végre a' Bructerek, Ingrionok, Longo-bardok, Burgundok, Angelok, Varinok, Rugiok, Lemoviok, Lothok, Vandalok, Quadok, Hermundurok, Aestiek, Thuringok, 's a' t. Galliába költöztek: a' Tungerok, Batavok, Caini-katok, Tarandriak, Trierek, Nerviek, Mediomatrikok, Aduatikok, Vangiok, Nemetek és Tribocok. Kormányi Osztály volt az In-gaevonoké éjszakra a' keleti tenger mellett, az Isiaevonoké, az éjszaki tenger lapos partozatin, és a' Hermionoké, az Ország közepén.

Frigyes Szövetségeket képeltek a' Suevekt; Markomannok, Lygiek, 's utobb a' Szaxok, Alemannok, és Frankok. Ugy lát-szik hogy a' German név is hasonló szövetséges népet jelent, melly hihető képpen fegyveres (Währ, vagy Gewährmann) em-bert jelentett. Ezen név alatt kezdték a' Rómaiak a' Teutokat elsőben is esmerni, és azt azoknak közönséges Névvé tulajdoni-tották, a' honnét Német Ország Germaniának hivatlatott.

Tacitus Szerént a' Segnek, Eburonok, Condrusok, Paema-nok, és Caraesok voltak azon öt Szövetséges Népek, a' kik a'

éltek; a' honnét az egész Német Nemzet Soha egy kaptsoltt országi testet nem kévelt, és! közönséges fő Fejedelme nem volt. Sokan közülök már korábban Német Országból el költözködtek, a' Rajnán által, Galliába. Sokan magok közt össze kaptsolódtak vagy köz Kormányra, vagy frigyességre.

§. 3.

N é m e t R é g i s é g e k.

A' Római történet írók a' régi Németek ősi Emléktárgyaikból a' többiek közt a' következő tudósításokat hagyták a' később világnak: Termettek igen nagy volt, a' közönséges szín feje, szemek kék, fenyelő pillantattal; hajok szöke, melyre különös gondot viseltek. Keménységek inkább éhséget, és hideget szenvedett, mint meleget, és szomjúságot. Szőrös bőrrel, és fa héj, vagy vászon szerrel ruházkodtak, és hadi köntöst viseltek tsattal kaptsolva. Széllyel laktak egyes szállásokban, kiki mint maga ura. A' várost nem kedvelték. Több szállások egy mező várost, vagy falut képeltek. Fő foglalatossága a' Férfiunak a' had, 's a' háborún kívül a' vadászat volt. A' házi, és külső gazdaságra neki gondja nem volt. Elelmek a' régi Németeknek egy retű volt; vad húsból, vagy házi állatokból, melyeket fel füstöltek, vagy be soztak; éltek vajjal és sajtal, zab kásával, vad gyümöltsel, mákkal, és tsak tsekély kenyérrel. Sert ittak böleny szarvból, melyet ezüsttel foglaltak.

A' házi dolgot az aszszonyok, és gyermekek végezték; ök szöttek, és varták a' ruhát. A' földmívelést az öregekre, és jobbágyokra, (Leibeignen)

German nevet elsőben viselték, és Korán által költözködtek, a' Rajnán által Galliába, a' hol Tungeroknak neveztettek. Strabo Szerént pedig a' Németek a' German nevet onnét nyerték, hogy a' Gallia beliek azokat a' Rómaiak előtt magok Rokonainak (Germani) vagy is testvéreiknek mondták.

vagy is szolgálókra bízták a' durvább mesterséggel, és munkával együtt.

Erköltsi vonataik: Képzelt Isteneik eránt való tisztelet, hívség, őszinteség, vitéség, tisztaság, és bőkezű barátság. Hibájik közt volt, az ivás evés, és tobzódás eránt való hajlandóság, játék, és hirtelen harag.

Képzett Isteneik, kiknek tiszteletére a' héti napokat szentelték, voltak: a' nap, és a' tűz; 2. a' hold, 3. a' Hertha (föld, Erde); 4. a' Wódan (Merkur) 5, a' Thor (vagy Dörgö) Wodan fija, és 6 a' Freja. Mint istenisétett Hóst tisztelték Thuist, a' kit Hertha fiának tartottak, Herkulest és utóbb Armint. Tetteit magasztaltt Hőseiknek énekekkel zenggették, 's azok emlékézetére tisztos oszlopokat állítottak. Végre több Jövendőlo személyeket is tiszteletben tartottak; mint Veledát, Auriniát, 's a' t. Isteneiket láthatatlan lönynek gondolván, a' szabadon gyakorlották azok ünnepeit, és az áldozatokat ligetekben, és erdőkben, a' hol is hadi zászlóikat, varásloti, és isteni szolgálataikat tartották, p. o. Lovakat, és az ellenségtől vett martalékokat. El hitték, hogy isteneik némelly helyeken, leg inkább a' hadi seregben, jelen volnának, és az emberek sorsát közvetlenül vezérelték. El hiddék, hogy ezen élet után egy másik van. A' vallási Kormányt vitték: 1) a' papok, (Druidék) a' kik az isteni szolgálatot, és áldozatot a' ligetekben végezték: az isteneskedő sereget vezették, és az isteneket a' jövendő dolgok folyama, 's ki menetele eránt némelly sikeres környülállásokban meg kérdezték; 2) a' Bardok, kik a' hamis isteneket, és istenesített Hősöket énekekkel (Bardiete) tisztelték; 3) a' varáslok, (Alraume) kik a' pompás feleletekben az istenek akaratját, és a' jövendő dolgokat hirdették, 's azért a' hadi sereggel a' háborúba mentek.

A' háboru, ha a' Nemzetet illette, az ősi Németeknél a' tábori mester (Heerbann, Heermann, Arimania) által vezéreltetett, a' mellybe minden

szabadosnak (Ingenuus, Frilingus) paisal, és törökkel meg kellett jelenni, mihelyest fegyvert foghatott, a' midőn t. i. annak a' hadi vezér, vagy Attja a' gyűlésben egy paisot, és nyársat általadott. A' tsak egyes hertzegeket, vagy házokat illető hadak tsak a' késéret, (Comitatus) által viseltettek, a' hol a' jobbhágyok (vasálli) szolgáltak. Izmosága a' hadi se regnek a' gyalogságban állott, még a' lovasok is gyakorolták magokat a' le szállásban, és a' lovakkal versent futottak. A' tsata elején fel hangzott a' se regben a' Bardietének. A' tábort örömetst halmosokon ütötték, 's azokat árok sántzokkal körül vették, vagy a' szekér várral is, mellyen bútoraikat, feleségeiket, és gyermekeiket vitték, kik a' tsatában is közel lévén sokszor a' viaskodókat búzdították, és a' Sebeseket kötözgették. - A' hadi fenyték szoros volt. A' ki a' hadi vezért el hagyta a' tsatában, örökre betstelen lett. A' paisot el veszteti a' leg nagyobb szégyen vala. A' gonosz tévő el vesztette betsületét, és nem szabadott meg jelennie az isteni szolgáltnál, és Népgyűlésénél. A' tunyák, és bá tortalanok posványba merítettettek, a' szökevények fel akasztattak. A' foglyok rab szolgálkká (jobbhágyok neme) tétettek, a' kik ha szabadon botsájtattak, Lassen vagy Frilassi nevet nyertek. Minden tartomány, mellyet valamelly Német Nemzet hirtokába kerített, falura (Gau) osztatott, 's abba egy Graf (grauer Alter, ősz öreg) mint leg első Igasság szolgáltrato, vagy Itéllő, helyheztettetett. Az itélletek egész Nagy Károly Tsászár üdejéig szabad ég alatt: Sokszor nagy hárs, vagy tölgy fák alatt, vagy hegyeken tartattak. Fák és nagy kövek állottak jelül a' helyen, melly dolog helynek (Mallum, Mahl) neveztetett. A' Gau (falú) Grafnak 100 eskütt bírák (Centeni, Centgrafen) voltak segítségére. A' bé bizonyodás volt a' pereseknél az esküvés a' fegyverre, 's más idomtalan próbák. Az esküttetek itéltek, a' Graf ki mondotta az itéletet. A' Grafok különös tekintetben állottak. Ők, és a' hadi vezérek voltak az ősi Német Nemesség, melly az érdemes Férfiak

fijaira is ki terjedett. A' Nemességből választottak a' Királyok, és Hertzegek. Az újonnan választott Király, kezében egy lántsát tartván, fel emeltetett egy pai'son, és háromszor körül hordoztatott. A' Királyok külömbbség végett hajokat nevelték, és nagy udvart tartottak.

§. 4.

A' Cimberék és Teutok.

113 esztendőben Kristus, U. szül. előtt legelőszőr vonták a' Németek a' Romaiak pillantatit magokra, a' mái Jütlandból (Chersonesus Cimbrica) ki költözvén a' Cimbrek, a' honnét a' nagy víz áradás által ki szorítottak, Teuto szomszédjaikkal, 's más népségekkel, Tseh országon által Noricumba mentek, es a' Romaiaktól, kik a' föld Kerektségén a' leg hatalmasabb Birtokosok voltak, laktartományt kértek; a' mi nekik meg tagadtatvan, meg verték Papirius [Carbot a' Római Polgármestert, Norejánál, utánna Silanust, és Scaurust is. Azután meg győzték, a' Tiguriakkal egybe kaptosoltatva, (melly a' Helvetáknak faluja volt Divitiko hertzeg alatt) Cassius Polgármestert a' Genfi tónál, végre Caepiót, és Manliust a' leg vérengzőbb hartzokban.

Róma, mely 6 hadi seregét szemlélte széllyet verettetve, reszketett félelmetes ellensége előtt, a' ki egész Galliát akadály nélkül el áradta, és egész Hispániáig száguldozott, de tsak hamar vissza tért Itália felé, a' hová a' Teutok Dedemonton, a' Cimbrek pedig Tirolison által akartak be törni. Ezen veszedelmes állapotban a' Romaiak a' Vezérséget C. Marius Polgármesterre bízták, a' ki magának Afrikában Jugurthán vett győzedelme által nagy Nevet szerzett. Ki szállott ő a' galli tartományokból elő tolakodó Teutok ellen, de minek előtte ellenségeivel meg mérköznék, hadi seregét az ellenség tekintetére szoktatta, végre ki ütött, és azokat semmivé tette azok tehetségét két napos tsata által Aqvae Sextiae mellett (Aix Provánszban)

102. H. U. szül. előtt. Teutobuch Vezérjek el fogattatott.

Ez alatt a' Cimbrek a' Rhätziai havasok szoros útjain által jöttek Itáliába, és Verona előtt a' ronán fel állottak rendbe, a' hol a' másik Polgár mester, Catulus, a' ki egyedül a' rettentő ellenséges sokaságnak meg nem felelhetett, 's Mariusra várakozott. A' midőn ez el érkezett, Wersáljnál hadi rendet állított fel a' Cimbrek ellen olly helyheztetéssel, hogy ezeknek a' ködből ki sütő nap fénye szemeiket megvakíttaná, Végső pihenésig hijába erőlködtek a' Római vitézek ellen, a' kiktől el széllyezettvén ki az olasz, és Helvetziai hegyek közt kereste jövő tanyáját, ki vissza tért hazájába. A' Cimbrí iszonyodásnak mindazon által későbbre is fenn maradt neve. (Cimbricus terror, ululatus Cimbricus, Cimbrica praeda.).

§. 5.

A r i o v i s t.

Mintegy 50 eszt. múlva a' Németek a' Rómaiakkal Galliában találkoztak öszve. Ariovist (Ehrenvest) által hatott Svev, és Markomann frigyes hadi seregével a' Rainán Galliába; meg nem elégedvén az el foglalt tartománnyal, több meg több Német népeket vonzott magához. Julius Caesar, a' ki akkor Galliában a' Római birtoknak Helytartója volt, az Aeduokat mutatván oltalmazni, ki állott Ariovist ellen, a' kit is Beszanszonnál (Vesontium) a' hold fogytában, a' midőn a' Németek babonás félelemből nem örömet hartzoltak, hirtelen meg támodván, azt meg futtatta, és kevés hírmondójjal seregének által kergette a' Rajnán Német országba.

Caesar lassanként meg hódoltatta Gallia vidékeit azután a' hatalmas Belgákat, a' mellett hogy ezek közönségesen hadba keltek vele. Azután hidat vértvén a' Rajnán által ment Német Országba, meg rezzentette a' Németeket, a' kik is magokat az er-

dők közé mélyebben be vonták. (Julius Caesar in Commentar. de Bello Gallico.).

Ettől fogva Rómának minden Germania volt, a' hol a' Rajna bal partján Német lakott. Felső, és alsó, utóbb: első, és második; a' nagytól való megkülönböztetés végett pedig az egész Rajnán innéti vidék kisebb Germániának nevezetett. Augustus nagy Germaniát is Rómaivá szándékozott tenni, minek utánna delest a' Duna vidékén Norikumot Silius el foglalta 56. eszt. K. U. szül. előtt; Augustus mostoha fiaji: Drusus, és Tiberius Rhätziát is és Vindelitziát (16 esz. K. U. Sz. e.) római tartománnyá tettek: és azokat új gyarmat-városok építése által igyekeztek meg izmosítani birtokokban. Illyen városok: Augusta Vindelicorum, (Augsburg) Drusomagus; (Memmingen) 's a' t. Innét Drusus az Emsen, és Weseren által alsó Német Országba iktetett, vissza verte a' Keruskokat, Bructorokat, és Cattokat, 's egész az Elbé-ig jött. De az el foglalt vidéket ismét el hagyta. Drusenheimnál, mellyet maga épített a' Rajna mellett, le esvén a' lóról, ennek következtetésül meg halt Moguntziánál a' római táborban. Fija Drusus Germanicus örököse lett dütsösségének. A' Markomannok Drusus által ki kergettetvén Lakhelyeikből, Marbod vezérjek alatt Germania beljébe költöztek, és a' Bojeróket régi honnokból, a' mostani Bohemiából, ki szorították: a' kik is magokat a' rómaiak oltalmába ajánlván, Lakhelyeket nyertek az Inn, és nori Duna völgyén; a' hol Bojoaroknak, az az Bojok maradékinak, 's utóbb Bajeroknak nevezettek.

Marbod, a' ki ifjúságában, mint kezes, rómában az ottani be rendelésekkel meg esmerkedett, bátorságát, mellyet neki új Lakhelye természetes fekvése ígért, egy római formába öltöztetett hadi sereg fel állítására használta. De az új szövetséghez a' Rómaiak ellen nem kaptsolkodott. Ezen szövetség alkotója volt Hermann (Ariminius) Siegmarnak a' Cheruskok Fejedelmének fija, a' ki,

mint kezes, Romában lakott, és vissza térte után egy sereg német katonákkal római szolgálatba lépett, mellynek jutalmául ötet Quinctilius Varus, a' Rajnai Helytartó, a' római Polgári igazzal, és római vitéz tizimmel ajándékozta meg. De ő Romának veszedelmét forgatta fejében. Intézetei szerint különbbféle német Fejedelmek fel keltek egybe kaptoltt erővel a' Romaiak ellen a' Teutoburgi erdő felé, és hirtelen Varusra ütöttek, a' kit Hermann maga vezetett ezen keleptzébe. Három nap védelmeztek magokat a' körül vett római seregek, miglen az ellenség fegyvere, éhség, és hideg által egészen el pusztítottak. Hogy a' fogságtól meg menekedne, magát Varus tulajdon kardjába ejtette. Feje Marbodnak, és ettől Tiberiusnak küldettetett. (10 eszt. K. U. szül. után.). Ennek híre Romát gyászba borította. Augustus Tsászár sajnolta mélyen leg jobb hadi serege vesztét; gyász jelül néhány hónapokig haját, és szakállát meg hagyta, és fájdalomi közt gyakran fel kiáltott: Quinctili Vare! redde mihi Legiones meas. (Quintilius Varus! add vissza mihi hadi seregeimet.).

Germanicus, Drususnak fija, Német országba küldetett, hogy ezen szégyenét a' római fegyvernek meg bosszullaná. Segestus, a' Cattok fejedelme, egybe kaptolta erejét a' Rómaiakkal, Hermann meg győzttetett. Germanicus be tódúlt Német ország keblébe, és diadalmas seregével a' Teutoburgok tsata mezejére érkezhén, hamvadó teteit az ott el esett római katonáknak el temettetete. De közepén győzedelmeinek vissza hívatott Rómába, hogy a' keleti hadi vezérlest által venné. Mivel Tiberius, a' ki az alatt mostoha Atja Augustus uralkodó székére emelkedett, úgy vélekedett, hogy a' Németek előbb el pusztúlnak tulajdon egygyenettlenségeik, mint sem a' római fegyverek által. El is jutott tárgyára; mivel tsak hamar ki ütött Hermann, és Marbod közt a' háború, mellyben mind a' kettő vesztét lelte. Marbod népétől el hagyattatott, és kéntelen volt a' Romaiaknál oltal-

mat keresni. Hermann oroz-halállal végeztetett ki a' Világhól éltének 27 évében. Fájdalmakat a' Németek tsak emlék emeletekkel enyhíthették vesztén; ezen emlékek maradványinak tetszik lenni az Irmen oszlop. A' Bardok Bardietekkel tisztelték emlékezetét, mint Német ország szabadítóját; a' maradékok őtet az istenesített Hősök számába iktatták.

Ezen közben a' Rómaiak Országok határait a' Rajna, és Duna mellett sántzokkal, és várakkal iz mosították. Meg erősítették Zabernt (Tabornae) Wormsot (Augusta Vangionum), Maintzot, (Moguntiacum) Casselt, (Castellum) Coblentzet, (Confluentia) Weselt, (Vesula), és hátul a' Mosel mellett Triert, (Augusta Treviorum.). A' Duna mellett: Regensburgot, (Regina Castra) Passaut, (Batava Castra) Lintzet, (Lentia) Bétset, (Windobona). Ezen kívül a' Rómaiak Vindelitziában a' Dunától egész a' Menusig egy sántz falat húztak sok tornyokkal, (Vallum romanum) mellyekből még most is láthatni omladékokat.

§. 6.

Német szövetségek a' Rómaiak ellen.

A' Német Nemzetek tsak hamar eszre vették, hogy egyenként a' Rómaiak hatalma ellen gyengék volnának, azért lassanként nemzeti szövetségre léptek. Az első volt a' Rajnai szövetség, (69. eszt. K. U. szül. ut.) mellyet a' Batavok, Friesek, és egyéb al rajnai népek alkottak, Claudius Civilis Batavi Nemes vezérlése alatt; a' ki Mumius Lupercust római Helytartót meg verte, Xantennál annak izmos táborát el foglalta, és a' romaiaknak minden váraikat el pusztította a' rajnán egész Moguntziáig. A' rómaiak ugyan némelly törsök nemzeteket el választottak a' szövetségtől, a' kik Civilisnek feleségét, és hugát (v. nényét) hirtelenül ki szolgáltatták a' romaiaknak, de a' Batavok még is meg szerezték hartz által magoknak a' szabadságot, 's a' romaiak azok-

kal többé nem hántak úgy mint igazott hódoltakkal, hanem mint szövetséges Barátokkal. A' második, és jelesebb szövetség volt a' Markomannoké, a' nori Duna mentébe, kikkel magokat a' Quadok, Hermunderok, és Noriskok egybe kaptolták, (169). Többször által száguldoztak ezen szövetség hadi seregei a' Dunáu Markomir vezérlése alatt egész Itália határáig; miglen végre maga Mark Aurelian római Tsászár ellenek hadi sereget vezetett, és a' mái Austriának March feldjén az ég dörgő tsapat (Legio Fulminatrix) által a' Quadokon tökéletesen győzedelmeskedett; (174) a' nélkül mindazon által, hogy a' szövetséget el szaggathatná. Meg holt Bétsben. Követője, Commodus Tsászár, a' békességet meg izmosította esztendeji adó vevés által. (180.).

A' harmadik szövetséget szerkéztették az Alemannok, (215) mellyben a' Suevek külömbbféle törsök nemzetekkel egyesültek, (a' Neckar parton). Meg verettek ugyan Bassiánustól (Caracalla) a' Menusnál, (216) de utóbb (260) által hatván a' Hadrian sántzait, be ütöttek az első Germaniába, és Rhätziába. Egy szörnyü nagy tsapat, Kroch Vezér alatt, által ütött Tirolon Italiába, és, a' mint mondják, Ravennaig terjedett.

Majd azon tájban jelentek meg a' Frankok az al rajna vidékin, (225) a' kik a' negyedik szövetséget képelték, és tsak hamar a' rajnán által terjedtek. A' Saliakra, (a' kik az Ussel vagy Issala körül) és ripuariakra, vagy Partiakra (a' kik az al rajna folytába laktak) osztattanak. Már 70 várost be vettek Galliában, a' midön öket Probus (római Tsászár) az Al földi (Niederlandi) ingoványokba vissza nyomta. Meg verte ez az Allemannokat is, a' Neckar, és Duna közt (Wimpfentől Regensburgig) egy nagy falat emeltetett; 16,000 Német ifjakat el osztott a' romai seregek között, és a' rajna mellett az első szöllő tökéket ültettette katonáival Német országban.

A' Frankok megett, a' keleti tenger mellett, a' szászok az ötödik szövetséget kötötték, és az Elbe

folytába ki terjeszkedtek. A' hatodikat végre alkoták a' Gothok a' Wisztula mentébe. El foglalták a' rómaiaktól el hagyatott Dátziát, és az al Duna körül egész a' fekete tengerig ki terjedtek. A' kik ja' leg keletiebb vidékeken laktak, ostrogothoknak, a' többiek Visigothoknak nevezettek. Ezek a' Baltok régi neméből származó fejedelmeknek, amazok az Amali Házból eredőknek hódultak.

Meg tartották mindazon által a' rómaiak határait a' Németek ellen, miglen ezek a' Hunnok elő tódulata által kénytelenek lettek a' római birtokokba be lépni.

II. Ű d ö S z a k a s z.

A' Nemzetek vándorlásától Nagy Károlig, 400-tól fogva 800-ig K. U. Sz. ut.

§. 1.

A' Nemzetek Vándorlása fő vonatai.

A' Nemzetek vándorlása magába foglalja a' Hunnok költözködése mellett Attila alatt, a' Német Nemzetek huzakodásait, mellyekre Attila adott sok okot, 's a' mellyek által új országok alkotódtak. u. m.

1) A' Vandalok Afrikában. 2) A' nyugoti Gothok Hispaniában. 3) A' Burgundok. 4) A' Frankok a' mostani Frantziában. 5) Az Angelszakszok Angliában. 6) A' Herulok. 7) A' keleti Gothok. 8) A' Longobardok Italiában.

1) Az Alanok, a' kik a' Hunnok által a' Duna vizétől nyugotra nyomattattak, egybe kaptolták magokat a' Vandalokkal, és alemanni Svevekkal, és a' rajnán által mentek Galliába, innét Hispaniába, a' hol le telepedtek. (406). A' Vandalok utóbb ki takarodtak Andalusiából, melly nevét tőlük vette, Afrika éjszaki partjára, a' hol Valentinián Tsászártól békével Lakhelyet nyertek, és Vandaliciát alkoták. (435).

2) A' nyugoti Gothok az elő tóduló Hunnok által a' nyugottiakra szorítottak ; és egy üdeig a' Hunnokkal tanyáztak a' Duna mentébe. A' nyugoti Gothok Valens Tsászártól Dunán túl kívánván Lakhelyet, meg nyerték azt olly kötelességgel, hogy a' Duna határait a' Hunnok ellen védelmeznék (376). Azomban a' sanyarú élelem szüke őket a' Görög tartományok rablására vezette, és ez által a' Tsászár kényszerített azon szerentsétlen hadat ellenek indítani, mellyben, a' Drinápolyi veszedelem után, egy paraszt kunyóban keresvén oltalmat, el égelt a' kalyibával együtt, azt a' Gothok meg gyűjtván. Theodosius békességet kötött azokkal, meg elégedvén a' termési adóval esztendönként. Ennek hív frigyesei maradtak élteben ; de halála után fiaji Arcadius, és Honorius, kik között az országot fel osztotta, más forma érzeményeket mutatván, el végezték magokban a' Gothok inkább magok részére, mint a' Rómaiakéra viselni a' hadakat, és a' Balti Alarichot Királyjoknak választották. Fenyegették elsöben Arcadiust Constántinopolban, de azután, Rufinus Minister tanátstsára, Aquileján által Italiába mentek. A' római Tsászár Honorius kérésekre Galliában, vagy Hispániában Lakhelyet engedett nekik választani. (409). A' Gothok békével utaztak feleségeik, és gyermekeik társaságában, marhájokkal együtt, a' midön Sarus római vezér hadi seregével ellenek indult. Alarich azt meg verte, és egész Italiával érezette boszúját. Rómát ki rablotta, és egész Consenzáig ellenségeskedett, a' hol meg holt. A' Gothok Athaulfot (Adolf) választották következőjének, a' ki rokona volt. Ez őket a' havasokon által új Lakhelyekre vezette. (412). El foglalták déli Galliát egész a' Loire és Rhone folyóig, egész északi Hispaniába huzodván a' Pyrenákon által, a' hol új Hispániát alkották Toulouse (Tuluz) fő várossal. Az Alemannok kénytelenítettettek Galitziába, és Portugalliába, a' hátra maradott Vandalok nemzete pedig Andalusiába (Vandalitia) szorúlni.

5) Tsak nem azon időben szorítottak ki a' Burgundok is Silesiában Lakhelyeikből a' Gepidák által egész a' rajnáig, Gundichar (Günther) fejedelmek alatt, 's a' Rhone vidékein meg telepedtek. Vornatziában volt az új burgundi udvari tábor.

4) Ugyakkor szeltyedtek ki a' Frankók Niederlandban, és Pharamond (Warmund) fejedelmek alatt meg telepedtek éjszaki Galliában, a' honnét lassanként a' mái Frantziát formálták.

5) A' Brittekről szóllottunk a' II. kötetben a).

7) A' sok mozdulások után annyira el gyengült a' nyugoti Tsászári Birtok, hogy Odoacer, a' Herulok fejedelme annak tsak nem ellent állás nélkül véget vetett. (476). A' Herulok a' mái Pomeraniából lassanként dél felé egész a' Bétsi vidékig, 's tovább Norikumon által Itáliába tódultak. Mind annyi városok meg adták magokat. Romulus Augustulus, az utolsó római Tsászár önként Odoacer Táborába jött, és meg hódult. De a' Herulok tsak 17 esztendeig birták Itáliát. Kéntelenek voltak azt a' keleti Gothoknak engedni.

A' keleti Gothok elejinten a' Hunnokkal egybe kaptsolva maradtak, de Attila halála után régi függelenségeket vissza szerezték. Zeno Görög Tsászár törvényes pompával Theodorikusnak (Dietrich) a' Gothok Fejedelmének egészen által tulajdonította a' Herulok alatt sanyvado Itáliát. Azonnal által költöztek a' Gothok minden vagyonaikkal a' Duna, és Száva mellékéről Italiába. Odoacer, kétszer meg verettetvén, a' Ravennai erős városba hatott, a' hol a' harmadik esztendőben magát kéntelen lévén meg adni, meg ölettetett. (493). Ekkor Dietrich (Theodorik) letévén a' nemzeti öltözetet, romai hibort vett magára. A' Tanáts, és Nép ötlet rómában tisztelettel fogadta. Azomban gyakran Paviában lakott, mellyet egyebek mellett pompásson meg épített. Az általa alkatott keletgothi Birodalom magába foglalta Italiát Siciliával, Noricumot, es Rhätziát. De

---

a) A' Hunnokról lásd a' IX. kötetet.

országa el körültetett már Athalarichal, leánya Amalavinda fiával. Meg ölettettvén ezen Hertzeg aszszony Theodattól: Justinián Görög Tsászár ezen gyilkosságot meg akarta a' keletgothokon hoszúlni. Hadi vezérje Belisarius, a' ki már Afrikában a' Vandalok országát el pusztította volt, el foglalta Sici-liat, Itália nagy részével, Valamint Gelimert, a' Vandalok utolsó Királyát fogva vezette győzedelmi pompával Konstantinopolba, úgy Vitiget is, a' Gothok Királyát, mint hadi foglyot, oda küldötte. Azomban győzedelmei közepén el hívattatott Belizar Hősi tettei léptsőjéről. A' midőn Következőjét, Narsest, hasonló sors fenyegette; meg hívta levelek által Albwint (Alboinus) a' Longobardok Királyát.

A' Longobardok (a' mái Lüneburgi, és Brandenburgi vidékekről) lassanként be huzódtak Ausztriába egész a' Dunáig, és a' keletgothok el mente után Pannoniát birtokokba vették. Innét Albwin (568) Narses meg hívására egész Nemzetével, és 20,000 Szászokkal által ment Itáliába, és ezen szép országot meg lepte. Lakhelyét Páviában választotta: a' határookra, Friaulban, és Beneventumban Nagygyait, Gisulf Marsalt, és Zottot, Hertzegeknek tette, kiknek száma utóbb egész 36 — ra szaporodott. A' Görög Tsászároknak meg hagyattatott a' mái Egy házi Fejedelemség, a' keleti tenger part, és Itáliának déli tsútsza, Ravenna, Bari, Otranto, Nápoly, és Róma városaival, az Exarchatus név alatt.

§. 2.

Törsök Nemzetek a' tulajdoni Német Országban.

A' vándorlások által nagyobb része a' Német nemzeteknek idegen tartományokba széllyedett, maradtak mindazon által Német országban is eredeti Lakosok:

1) A' felső rajna körül, az Aaar folyótól Hel-

vetziában egész a' Lahnig az Alemannok, pásztori életet követvén.

2) Ezekről keletre, a' Duna mellett, a' Bajorok.

3) A' Menus, és al rajna folytába a' Parti Frankok. 4) Ezekről keletre a' Saale mellett egész az Elbéig a' Thuringok. 5) Éjszakra az Elbe vidékin a' szászok. 6) Az Ems partján a' Friesek régi Lakhelyeken. 7) Scandinaviában a' Normannok, kik Dánokra, Suiionokra (Svedek) és Nerigonokra (Norvega) oszlódtak.

Keleti részét Német országnak, melly a' Vándorlások által meg ürült, tót (szlaw) nemzetek foglalták el, és nyugodalmas birtokáért ezen tartományoknak örömet adóztak a' szomszéd német nemzeteknek. 534. eszt. Meiszenben meg telepedtek a' Sorbok, a' honnét a' tartomány Zyrbia, vagy Sorabia nevet vett. Bohemiát a' Tsehek, Moráviát a' Moravetzek, Luzatziát a' Luzitzok, Silesiát a' Slezek, Brandenburgot a' Hevellek, Ukok, és Wiltzek, Pomeraniát a' Pommerok, Meklenburgot az Obotritok, Holsteint a' Wagriok foglalták el. Austria is, Stájer, Karinthia, és Karniolia tót törsoiki népek által népesítettett a' Wendek neve alatt. A' Duna vidékein pedig (Magyar országba, és Austriába) az Avarok tolakodtak be az éjszaki, és déli Tótok közt, 's ezeknek egyesületét meg gátolták.

A' Frankok Uradalma. A' Német nemzetek lassanként tartós frigyességre jutottak egy más közt. Ez a' Szali Frankok munkája volt, kiknek Fejedelme Mervich, (Merovaeus) mint frigyese a' rómaiaknak, Chalonsnál Attila ellen hartzolt, és a' Merovingi Királyok törsoök Atja lett. Fija Childeric meg érte rogyanását a' nyugotromai Tsászárságnak; noha Syagrius, a' tsászari helytartó, még egy üdeig a' római birtokok maradékit közép Galliában meg tartotta volt. De Childerik halála után a' midön Chlodowich (Clodwig, Clodovaeus, Ludovicus) ennek fija, a' Sali Frankok által, a' régi szokás szerint a' pa'ison Királyságra emeltetett

volt, fel ingerelte, háborús be tsapásai által, Syagriust, a' kit is a' Soissons-i ütközetben egészen meg győzött. (486). Így Ura lett az egész római Galliának egész a' Loire, és Rhone folyókig, a' hol a' Kereszténység, és ősi mívelet virágzott. Anastasius, a' Görög Tsászár, római Patrítzius tizimével diszesítette őtet. A' határi perlekedések által hadba keveredett az Alemannokkal, mellyben a' győzedelem ezek részére hajolni láttatván, fogadást tett, hogy a' Keresztény Hitre térend, és győzedelmeskedett, és Worms, Spajer, rajnai Palatinatus, (Pfalz) 's Wetterau birtokait a' Frankok országához kaptsolta. A' hely, a' hol a' Frankok a' Menuson által mentek Alemanniába, Frankfurtnak neveztetett, és utobb várossá épült; az el foglalt tartomány pedig rajnai Frankoniának hívatott. Clodovaeus, a' kinek Hütvese Clotildis Burgundiai keresztény Hertzegaszszony volt, fogadását tellyesítette, meg keresztelkedvén Remigius Rhemi Püspök által testvér hugával, és 3000 Nemes Frankokkal együtt; melly alkalmatossággal meg kenettetett, a' leg keresztényebb Király, és az Anyaszentegyház első Fija tizimével diszesítettett. (A' Többi Frantzia történetébe tartozik, és meg találni, a' II. köt. rövideden.). Meg holt Clodovacus 511, 's a' Birodalom 4 Fijai közt fel osztatott. Theodorich Austrasiát, (Francia orientalis) Metz fő várossal; a' többi három (Chlodomir, Childebert, és I. Chlotar Neustriát (Francia occidentalis) nyerte el, Orleans, Paris, és Soissons Lakvárosokkal. Theodorich déli részét Thuringiának, el foglalván, Franki hertzegségre emelte. 531. A' Bajor hertzeg is kéntelen volt Theodorich Felségét meg esmerni. Theodobert, Theodorich fija, Childeberttel, és I. Chlotárral egyesülve végre Burgundiát is Franki hertzegséggé tette 554. El hanyatlása a' keletgothi Uradalomnak Itáliában alkalmat adott, hogy déli Frantzia, és Rhätzia vissza kaptsolatott Frankoniához, vagy Galliához. 556. A' három örebb Merovingi ágok ki holta után (558) az egész Biroda-

lom I. Clothárra jutott, a' ki a' Szászoktól esztendőnként 500 darab marhát vett adóba. Halálával a' Birtok négy Fiai közt négy felé szakasztatott. Charibert Parist, Guntram Burgundiát, Siegebhart Austrasiát, Chilperich Soissonst nyerte örökségül. Később II. Chlotár, Chilperich fija, ki halván a' többi örökösök, ismét egybe kaptsolta a' tartományokat, és még élteben által adta 'senge fiának Dagobertnek Austrasia kormányát: hozzá rendelve Hopmesternek (Major Domus) Landeni Pipint, (mint első Tanátsost, Tárnokmestert, és fő hadi vezért.). Ez alatt a' szomszéd Tótok Samo vezér alatt egyességbe léptek a' Frankok ellen, a' kik, és a' Szászok, ellen győzedelmes hadat viseltek. Következöji jobbára kis korába jutottak az Uralkodó székre, innét jobbára a' Majores Domus kormányoztak. Heristall Pipin, Neustria, és Burgundia Major Domusa, utóbb Frantzia Hertzége az elpártoltt Alemannokat, és Bajorokat ismét engedelmességre hozta; és az eddig meg győzhetetlen Frieseket adó alá vetette. Fia, Martellus Károl a' szászokat ismét 300 ló állításával terhelte meg esztendőnként. Nagyobb nevet szerzett magának Tours mellett a' szeretseneken győzedelmeskedvén, (732) a' kik Afrikából Spanyol országon által idáig tódultak. Tekintete akkora volt, hogy VI. Theoderic halála után egy üdeig maga uralkodott légyen. 740 Ország gyűlést tartott, hogy Carlomann, és Pipin fíjainak hagyná a' hatalmat. Engedelmeskedtek ugyan a' Frankok, de az Alemannok, Bajorok, és szászok nem; innét a' Majores Domus tanátsosnak találták a' Királyi székre, melly 737-től fogva üres volt, ismét Királyi hertzeget emelni. A' válasz III. Childerichre (II- Childerich fíjára) esett. Nem sokára Carlomann le tévén Rangját Romába szarándokoskodott, és élete többi napjait a' Cassino hegyi Benedekiek közt töltötte tsendességben. Testvérje Pipin (a' Rövid) maga lévén Major Domus, és Hertzeg, annyira vitte a' Frankoknál a' dolgot, hogy a' 752-ki Ország gyűlésben Király-

ságra emeltetett. III. Childerich, a' ki utolsó volt a' Merovingi Királyi Házból, napjait egy Klastromban zárta.

§. 5.

A' Keresztény Hít terjedése Német Országban.

Közepén a' 7 századnak Irlandiából Sz. Kilián Würtzburgba jött, 's a' Keresztény Hitet a' pogány Lakosok közt plántálni kezdte. († 687. temetője az ön nevű templomban van Würtzburgban). Akkor tájba jött Sz. Emeran is Bavariába. (Lásd Bavariát, a' VI. köt.) Sz. Columban Szeviában, Sz. Gallus Helvetziában, Sz. Wilibrod Frislandban predikált, a' hol 739, halálát találta. Még nagyobb érdemeket gyűjtött magának az Angol Barát Winfried, a' ki elsőben Sz. Wilibrodval Frieslandba jöven folyvást a' leg forróbb buzgósággal terjesztette a' Sz. Evangeliumot Thuringiában, Hessenben, Saxoniában, és Frieslandban. Hessenben még, Geismauer városánál egy régi Thornak szentelt tölgyet talált, mellyet tellyes bátorsággal levágott. II. Gergel Pápa ötöt (745) Maintzi Érsek-ké szentelte Bonifacius név alatt, és az Anyaszentegyház dolgait Német Országban reája bízta, Bavariát négy Püspöki megyékre (Saltzburg, Regensburg, Freysingen, és Passau) osztotta. Frankoniában két (Eichstädt, és Würtzburg) Püspökséget, és a' Fuldai Apátságot alkotta. Meg hívta Pipin ezen szent Erseket maga koronázására, a' ki ezzel a' fel kenést is öszve kaptsolta, a' mi attól fogva a' koronázásoknál közönségesen gyakoroltatik. Ezután Frieslandban is izmos lábba kívánta állíttani a' keresztény Hitet. De Lewarden városánál, a' midőn a' Sz. Mise áldozatot végezné, a' pogányok rajta ütöttek; 's mint Mártyr, meg holt; egyik kezében a' Feszületet, másokban a' Sz. Evangelios könyvet tartván. Éltének 75 évében. Sz. teste ezen,

Német Ország Apostolának Fuldára vitetett, a hol temetőemléke egy szabad helyen áll két torony oszlop közt.

Pipin Sz. Bonifatziust térítéseiiben buzgón ápolgatta. Minek utánna III. István Pápa Rómából Pipin udvarába jött, hogy Aistulf a' Longobardok Királya ellen segedelmet kérne, másodsor meg koronázta, és kente Pipint, 's vele egyszer 's mind két fiát, Károlt, és Karlmannt. Fel kente őket Frankok Királyainak, és római Patrítziusoknak. (Pártfogoknak). Pipin annakutánna (755 és 756.) kétszer ment hadi sereggel Aittulf ellen, a' ki mind a' kétszer egész országot el vesztette egész Páviáig a' fő városig, és kénytelen volt az Exarchatust, és Pentapolist, által engedni a' Pápa kormányának, a' midőn Pipin az Aqvitániak, szászok, és Bajorok nyúghatatlan mozgásai által országába vissza térni kénytelenítette. Pipin meg holt 768, 's az Országot két fíjainak (Károlnak, és Karlmannak) hagyta. Minek utánna 3 esztendő múlva Karlmannis meg holt, két kised gyermekét hagyván maga után, Károl egyedül Uralkodója lett a' Franki országnak, (771) és tőrsök Atja a' Karolingi Uralkodóknak.

III. Ü d ö S z a k a s z.

Nagy Károlytól fogva Német Lajósig.
(768 — 843.).

§. 1.

Nagy Károl háborúji a' Szászok, és Longobardok ellen. 768.

Károl uralkodni kezdvén 27 esztendős volt, 47 esztendei bölts kormányya, győzedelmes hadai, erköltsős élete, és istenes buzgósága, jó tévő intézetei, és boldogittó törvényei által Nagy nevet szerzett magának.

Hadaiban, mellyeket Frank serege viselt vezérlése alatt bülömbbféle vidékeken, álmétkodtató hamarsággal ment elő, és tudta a' több féle seregek munkálkodásait egy tárgya szedni. Elejintén mindjárt Aquitániában kelleték egy támadást le tsillapíttania, a' hol az öreg Hunold Hertzeg Király akart lenni. Károl meg győzte őtet, és a' régi Aqvitániai hertzezséget el osztotta Grófságokra.

Tsak hamar gerjentették őtet a' pogány szászok az adó meg tagadása, és rabló be tsapásaik által, Wormatziában, az ország gyűlésben (772) közönséges egyet értésével a' Frankoknak meg határozottatott a' háború, a' mellynek tsak 53 had után lett vége. Mindjárt az első hadban bé véte-tett Eresburg a' szászok fő erőssége, és ott az Irmen oszlop le döntetett, melly után Károl egész a' Wisztuláig elő hatott, és a' Szászokkal egyesség-tet tett, mellyet ezek 12 kezessel erősítettek.

Károl azomhan tudósítást kapott I. Hadrian Pápától Desideriusnak a' Longobardok Királyának ellenséges szándékáról, a' ki némelly meg elégedetlen Frankokkal egyet értett alattomban Károl ellen. Károl öszve szedte a' Frankok hadi seregét (775) és által ment annak egy részével a' Cenis hegyén; a' másik részt Rokona vezette Bernárd a' Jovis hegyen (Mont Jou, azolta Bernárd hegye) által Lombardiába, a' hol Desiderius nem sokára az egész tartományt el vesztette egész Páviáig, 's végre kéntelen volt magát meg adni. Ettől fogva Károl a' Longobardok Királya tzimét fel vette. (784). A' Longobardi Hertzeg is, Friauli Rodgauld, hűséget esküdött neki, valamint későbbben a' Spoletói, és Beneventi Hertzegek.

Ez atált a' szászok újra fel támodtak, de tsak hamar meg győzöttettek. 777. Károl ország gyűlést tartott Paderbornban, a' hol a' szászok őtet fő Uroknak el esmerték, neki adót, és hogy a' keresztény Hitre térnek, meg ígérték. Tsak Wittekind vezérjek nem jelent meg. Ez a' szászokat új támadásra bízgatta, a' midön Károl 778 a' szere-

tsen Emir által saragossába segítségre hívatván, hadi seregével Hispániába ment, azt a' Pyrenáktól Ebroig el foglalta, 's a' Spanyol Marchia (ki jelelt megye) név alatt Birtokához kaptsolta, és egy Bartzellonai Gróf által kormányoztatta.

Az ez alatt ki ütött szászai támadás rövid idő múlva le tsillapított, és a' Keresztény Hit azok közt buzgóbban terjesztett. E' végre Károl 8 Püspökségeket alkotott. (Bremen, Verden, Minden, Halberstadt, Hildesheim, Paderborn, Münster, és Osnabrück.) Azomban a' Szászok a' Frankokkal a' Sorabok (az Elbe és Saale közti Tótok) ellen menvén, ezekkel egyet értettek, és meg támadván a' Frankok hadi seregét, azt majd egészen le kontzolták. Károl serényen sietett az új hadi seregel ezen árulást meg büntetni, 4500 részvevőt nyakaztatott le azok közül egy nap táboráhan Vendennél az Aller mellett, (782). Wittekind folytatta a' háborút még néhány esztendeig, de végre által látván, hogy a' további ellent állás Károl erejének a' Szászokat egészen fel emésztené, a' békesség ajánlásit el fogadta, Barátjával Albionnal meg jelent Károl udvarában, és Attignyben meg keresztelkedett. Az egész Szászai nép követte leg nemesebb Fejei példáját, és meg adta magát. (785). De tsak 803, a' Selzi Ország gyűlésben tökéletesedett az egyesség a' Szászok, és Frankok közt, hogy egy Orzággá lennének. A' tsendesség fenn tartása végett 10,000 Nord Albingi (éjszakai Elbei Lakosok) tétettek egész házi népekkel által más Franki tartományokba, és az el hagyott vidékekre az Obotritok (Tót frigyes népség) szállítottak.

A' Bajorok meg hódíttása. Ez alatt II. Tassilo Hertzeg az Avarokkal titkos szövetségbe lépett Károl ellen, és az által az esküvést meg szegte. Károl ezen okból ország gyűlést tartott Ingelheimban, (788), a' hol Tassilo halálra ítéltetett. Károl meg kegyelmezett neki, és meg engedte napjait egy Klastromban zárni. Ettől fogva Bavaria, mint a' többi Frank Ország, mellyben most minden Német Nem-

zetek először kaptoltattak egy Fő alá, Grófok által Kormányoztatott. Maga Károl több üdeig tartozkodott Regensburghban, a' hol alapot kévelt a' Dunának a' Menussal való egybc kötésére egy tsatorna által.

A' Keleti Marchia alkata. Egyszersmind készületeket tett Károl az Avarok ellen, a' kik többizben be ütöttek, és rablottak a' franki tartományokban, 791, három hadi sereggel tódult egyszerre az Avarok Birtokába, 's azokat az Anis folyótól egész a' Rábán túl; 's késöbben (799) egész a' Tisza és száva forkolatjáig a' Dunába vissza nyomta. Az el foglalt Avaria franki tartománnyá tétetett, és mint keleti határ megye (Marchia, Mark) egy Megye-gróf (Marchio, Markgraf) által Kormányoztatott. Végre több kissebb tsatái is voltak Károlnak a' határos Tót Nemzetekkel, a' kik végre kéntelenítettek a' franki Uradalmat el esmerni, és annak adót fizetni. Hallánál, és Magdeburgnál váarak emeltettek azok tovább be tsapásai gátlása végett.

A' Dánok ellen tétetett a' Hochbuchi (chihetöleg Hamburg) határ erősség, és a' határperí egyezésben a' két Országok közt az Eider folyó jelettet ki határnak.

§. 2.

Károl Koronáztatása Rómában. Intézetei, és Kormányozása.

III. Leo Pápa 800-ban Paderbornba jött, hogy egy Rómában nyughatatlankodó részrehajlás ellen segedelmet kérne. Károl Sietve Romába ment, és a' tsendességet helyre állította. A' midön ő Karátsón napján Rómái Patritziusi öltözetben a' Sz. Péter Templomában az Isteni szolgállaton jelen volna, III. Leo Pápa hozzája közelítte egy Tsászári koronával, és az egész Nép fel kiáltott; Carolus Augustus, az Istentől meg koronáztatott, békesség alkotó Tsászárja a' Rómáiaknak. Hoszzú élet Neki és

Győzedelem: És így a' 524 esztendőök előtt el törültetett nyugoti tsászári Méltóság Nagy Károly által új divatba jött.

A' Tsászár Olasz Országban Pipinus fiját hagyta, mint Királyt. Nagy Károl, kinek Birtokai az Ebrótól a' keleti tengerig, az Aquitaniai tengertől a' Tiszáig terjedtek, az el foglalt tartományokat jobb mívelet, istenes törvények, és intézetek által a' boldogságnak felsőbb léptsőjére kívánta segíteni, ki tanulta szükségait, és elményeit Népeinek, a' midőn sok utazása közben mindeneket meg halgatott, és az Ország gyűléseiben minden környül állásokat ki tudakozott, a' leg értelmesebb, őszintébb, és tehetősebb Férfiakat küldözte széllyel, mint Biztosokat (Missi dominici) a' tartományokban, hogy gyűléseket tartanának, a' hol a' Püspökök, Apátok, és Grófok, az Apátzaklastromok Tisztjei, és fejedelmi Hormányosok egybe keltek. Itt mindannyi panaszok a' Tiszt viselet íránt által vizgáltattak, az igazságta-
lan Birák Tisztségeikből le tétettek, és a' nevendék Ifjúság hódolatját tette. Nagy Károl sokszor meg fordúlt Italiában, Romában háromszor. A' tudományok, és mesterségek emlékei fel buzdították izlését, és kedvét azok íránt. Eltének több mint 30 évében tanulta a' Latán Grammatikát Pisai Péter Paptól; a' Rhetorikát az Angol Alcuintól, úgy a' Dialecticát, és Astronomiát, és üres üdeit gyakran az írásra fordította. Udvarában egy istenes tudós férfiakból álla társaság képelte azon betses Acade-
miát, mellynek tárgya a' Népek lelki mívelete volt. Minden helységben, a' hol Templom volt, oskolát állíttatott, a' hol az ifjúság olvasni, írni, számolni, énekelni, és Grammatikát tanúlt. A' nagyobb templomoknál, és Klastromoknál tudós oskolákat alkotott, leg inkább a' Papi nevendék ki míveltetésére. Barátja volt (Kívált az egyházi) éneknek, a' mellyben, és az orgonában, a' foghatókat Mesterek által taníttatta. Egy szóval, Károl elő mozdított, a' köz boldogság mellett, minden hasznos mesterséget, tudománt, és szorgalmi igyekezetet. Az Anya-

szentegyházi személyeket, és községeket különös istenes hajlandósággal gyarapította, ápolgatta, és kegyelmekkel izmosította. Az Isteni tisztelet mindenben leg főbb tárgya volt.

Károl nagy, és izmos termetű volt, felséges, de vidám artzával, ruhájában, és asztalánál egy rétű, egyéb az ünnepes pompákban. Asztalánál közönségesen olvastatott erkölcsös történeteket. A' Soltárokat könyv nélkül tudta, és örömet énekelte, Gyermekait Sengén szerette. Pipin, és Károl fíjainak halála nagy gyászt okozott neki. Lajos fiának már élteben által adta Aquitánia Kormányozását, hogy azt a' kormányi foglalatosságokban gyakorolná. Maga halála előtt meg hívta azt az Aquisgranumi Ország gyűlésre, a' hol ötet a' B. Aszszony templomában, az isteni szolgálat után, egy nyilvánosságosan tartott beszédben az Isten, Anyaszentegyház, Alatta valói, szüléi, és testvérei iránt tartozó kötelességekre meg emlékeztette, és meg parantsolta, hogy a' koronát tulajdon kezével venné fel az oltárról, és tenné maga fejére. Unokáját, Bernárdot, Pipinnek fiát Itália királyáva nevezte. Meg kolt 28 Jan. 814 és el temettetett Aquisgranumban, (Aachen). Élteben átaljában mindenek szerették ötet, és még a' vidéki Nemzetek is Nagy királynak neveztek.

§. 3.

I. Lajos, Nagy Károl fia, és következője, a' ki jó szivüége miatt istenesnek (Pius) hívatott, már országlásának harmadik évében el osztotta 3 fiai közt a' Franki Birodalmakat. Lothar (az örebik) együtt kormányozója lett a' Tsászárságban; Pipin Aquitaniát, Lajos Bavariát nyerte meg a' határos Tót Birtokokkal. Egyiknek sem szabad volt a' másik országából valamit el foglalni. Bernárd, a' ki, Itáliában kormányozván, ezen osztályból ki záratott, fel támadott. De meg büntettetett azért, és hamar azután meg holt. Lajos második hűvesétől született negyedik fiának, kopasz Károlnak

Országot akarván adni, ellenkezést szenvedett többi fiaitól, és bánatjában meg holt Ingelheimban (840). Két esztendővel előbb ki költözött Pipin fia az élők számából. A' három testvérek 3 esztendőig hadakoztak az örökség miatt, miglen Lothár el vesztvén az ütközetet Fontenaynál egyességre botsájtkozott, melly által a' Frankok Országáa örökre fel osztatott, és Német Ország, Frantzia, és egy üdöre, Itália magán álló Országok lettek. Ez az osztály Verdunban történt 843, és üdö osztályt tesz a' Német történetben. Károlnak jutott a' Tsászári Korona Italiával, és egy darab tartománnyal Német, és Frantz Ország közt, Italiától egész Belgiomig, melly Lotharingiának (Lothár Országának) neveztetett. Kopasz Károl keleti Frantziát kapta meg az Ebroig. Lajosnak a' Rajnán innéti Német Ország engedtetett Maintz, Worms és Speyer városaival, 's boros vidékeivel. Mint első Német Király, Német Lajos, (Ludovicus Germanicus) mint Karolingi II. Lajos nevét viselte.

IV. Ü d ö S z a k a s z.

A' Karolingiak üdeje. Német Lajostól I. Otto Tsászárig 843 — 962.

§. 1.

Karolingi Királyok 843.

Német Lajosnak tartós hadai voltak a' Tót Sorbokkal, Tsehekkel; Morvákkaal, és Obotritokkal, a' kik magokat a' Franki Birtokok fel osztása alkalmatosságával az iga alól ki akarták vonni, gyakor bé tsapásaik ellen Thuringiában Thachulf Markgrófot, (849) Saxoniában Ludolf Hertzegét állította örnek. Lothar fiai II. Lajos és II Lothar, (863—868) halálával ki fogyott a' Lotharingia Ház, 's innét a' Német, és Frantz Karolingiak közt perlekedés támadott az örökség végett. Kopasz Károl birtokába hódította Italiát, és a' Tsászárságot. Német Lajos

a' Rajnai Birtokokat Rhaetziával, (869). Ő alapolta a' fő Templomot Regensburgban és Frankfurtban (874). Lajos fiai (Atjok halála után) 3 részre osztották Német Országot. Carlmann (az örebbik) nyerte a' délkeleti részt; a' hol Bavaria, Karinthia; Bohemia, Moravia, és Avaria feküdt, Regensburg Lakvárossal, III. Lajos (az ifjabbik) Keleti Frankoniát, Thuringiát, Saxoniat Frieslandot, és alsó Lotharingiát, a' Menusi Frankfurt Lakhelyel. Károl (a' Vastag, leg ifjabb) Sveviát, és felső Lotharingiát. De 6 esztendő múlva mind a' két Bájának örökségibe jutott. sőt 881. Itáliát is, és a' Tsászári Koronát magáévé tette; és 884 Frantziában Királynak esmértetett. De mivel Német, és Frantz Országot az éjszaki Normánnok hársártoskodási, 's Itáliát a' szeretsenek be ütéseii ellen nem örízte, mind annyi Koronáit el vesztette, és szükségben holt meg 888. Véle el tűnt a' Franki Birtokok egyed uradalma is, a' melly ettől fogva 6 részre oszlódott. Arnulf Carlmannnak (a' leg örebbnek) fija, (887) Karinthia Hertzége, a' Német Királyi székre választatott, és Rómában Tsászárrá koronásztatott. A' magokat meg szabadítani kívánó Morvák zabolázására ki hívta a' Magyarokat, a' kik ama nagy Morva Országot el pusztították, és a' régi Avariát el foglalták, melly tőlök Magyar Országnak neveztetett. Arnulf (899) Német Országot fiának, IV. Lajosnak hagyta, 'a ki 7 esztendős volt, 's azért Gyermekeknek neveztetett. Ez se a' nagyok háborúkodásait egymás közt meg nem tudta gátolni, se a' Magyarok be tsapkodásait vissza tartóztatni. Több szerentsellen tsaták után kéntelenítetett a' Magyaroknak adózni, és Debennél (Austriában) szenvedett vesztességén bánkodván meg holt élete 19 évében. Véle ki holt Nagy Károl Háza Német Országban.

912. A' Német Fejedelmek I. Conradot vitéz Hertzegjét a' Rajnai Frankoknak választaták Királynak, a' kinek is Heinrich a' Szász Hertzeg, atja halála után, meg tagadta a' hodulást, társai voltak a' támadásban Erchanger, és Berthold Sveviai, 's Ar-

nulf Bajor Hertzegek, úgy hogy Conrád alig tart-hatta meg magát a' Királyi tekintetben. A' két elsőt le fejeztette, 's helettek Buchhorn Burkhard grófot tette hertzeggé. Heinrich meg maradt Saxonia, és Thuringia birtokában, és hatalmát mindég tovább terjesztette a' határos Tótokon vett győzedelmek által. Conrad halála előtt ezen vitéz hertzeget ajánlotta Következőül maga utáu. Által küldötte annak östse Eberhard által az Ország dí-szeit, dárdát, kardot, és koronát, a' ki azt, a' mint mondják, a' madarászásban találta, a' honnét Ma-darász (Henricus Auceps) nevet nyert. Ezzel kez-dődnek:

§. 2.

A' Szászi Királyok. 919. I. Henrik a' Mada-rász. Ez Eberhard Grófnak adta Frankonia her-tzezségét. A' Sveviai, és Bajor hertzegeket, (Ar-nulfot, és Burkhardot) a' kik ötöt el nem akarák esmerni, hodulásra kényszerítette. Lotharingiát visz-sza nyerte Frantiától, és azt Giselbert grófnak adta maga leányával Gerbergével együtt, 922 nagy vesztességgel hartzolt a' bé üő Magyarokkal; tsak az el fogattatott Zoltán váltságának köszönhetta a' 9 esztendei fegyvernyúgvást, melly alatt meg erő-sítettette a' helységeket az ellenség be stapásai ellen. A' várostól írtozó Németeket a' városi éllethez szok-tatta, és a' katonaságra el készítette izléseket, mel-lyet tökéletességre vinni iparkodott minden féle vi-tézi gyakorlásokkal, és az útat az érdemeseknek meg nyitotta a' tisztségekre. A' maga által képellt hadi népet háborúkbán gyakorlotta a' szomszéd Tót Nemzetek ellen, és az el foglaltt vidékeken alkotta a' Meiszeni, (922) és Nord Saxoniai Markgrófságokat, vagy is a' Brandenburgi Altmarkot, (931), mellye-ket Szász, és Frank gyarmatosokkal telepített meg, és Német tartománnyá tett. Egész Prágáig elő tó-dúlt, és a' Tsehek Hertzegét, Sz. Wentzelt az adó meg újíttására kényszerítette. Az Eyderen túl meg győzött Normannok ellen a' Schleswigi Markot al-

kotta, mellybe német Markgróft tett. A' Német Nemesség minden felé a' hegyeken, és kő sziklákon várokat, és erősségeket építettek a' Római Kastélyok formájára. Illy készüllettel várta a' Magyarokat a' fegyvernyúgvás után, a' kiket Sondershausen-nál, és Merseburgnál meg vert (954). Meg holt Memlebenben (az Unstrut mellett) élete 60 esztendejében. Fija I. Otto új üdö Szakaszt kezd a' német Történetekben.

V. Ü d ö S z a k a s z.

I. Otto Tsászártól a' nagy országlás köz (Interregnum) végéig. 962 — 1272.

936. I. Otto, a' ki tettei végett Nagynak is nevezetik, Atja halála után Aquisgranumban Német Királlyá választatott, és Koronáztatott. Többen felkeltek ellene, de ez által csak alkalmasosságot nyert több Birodalmi tartományokat maga házával egybe kaptsolni. Maga szászi hertzezségét által engedte Billungi Gróf Hermánnak, maga rokonának. Hatalmasan védelmezte a' Schleswigi Markot Harald Dáni Király ellen, és elő tódult egész éjszaki tsútsára Jütlandnak, a' hol hadi vezéri páltzáját a' tengerbe vetette, az el végzett háború jeléül, melly erről Ottensund (Otto öble) nevet nyert (948). Úgy kényszerítette a' Kegyetlen Tseh Boleslaw, és Lengyel Miecislaw hertzegeket a' Német Király fő hatalma el esmérésére. A' Magyarokat, a' kik újonnan be ütöttek Bavariába, Augsburgnál a' Lechfelden úgy meg verte, (955) hogy soha többé hasonló próbára nem határozták magokat. Szinte olly szerentsés volt Italiában, mellyen a' Karolingiak fogyta után több részesek vetekettek. Adelheid, az utolsó Birtokos özvegye, Estei Azzo Markgróf segítségével, a' ki neki Canossa nevű várában bátorságos helyet adott, a' Németek Királyát Segédül hívta Vétélkedője, Berengár, ellen. Otto meg sza-

badította, és el vette ötét Itália Koronájával együtt (952). Szükséges volt Segedelmé Rómában is XII. János Pápanak mind az Arabsok, mind némelly Rómaiak ellen, a' kik az ellenséget csak a' régi Polgár mesterek vissza hozása által gondolták meg győzhetni. De a' Pápa a' Németek Királyát hívta segítségül. Ottó másodszor ment Itáliába. Maylandban fel vette a' Longobardok vas Koronáját; (961) Romába úgy fogadtatott, mint hajdon Nagy Károly, és Római Tsászárrá Koronáztatott (962.) Ezen üdötől fogva egybe volt kaptsolva a' római tsászári méltóság a' német Koronával, és az a' Német Orzágnak leg főbb fényességét adott, 's innét a' Német Királyok, mint római Tsászárok szorosabb értelemben védjei, és ápolítóji voltak a' Római Anyaszentegyháznak. I. Otto ki kergette a' szeretseneket alsó Itáliából, 's meg tartotta Apuliát és Calabriát, I. Otto hasonlított Nagy Károlyhoz a' mívelet dolgában is. A' városoknak sok szabadságokat adott, a' többi közt, hogy tulajdon törvényekkel, és különös köz jövedelmekkel bírhatnának. Alatta nyitattak meg az ezüst bányák a' Hartzon, (986). Saxoniában, és birtoka határain 10 Püspökségeket, és kedves Magdeburgjában Ersekséget állított, (973) mellyben Sz. Adalbert, a' Pruszosok Apostola, első Kormányos volt. A' Tsászár, holla után, (973) a' tőle alkotott Magdeburgi fő templomban temettetett el. Fija, II. Otto már atja élteben Német Királynak, és Római Tsászárnak koronáztatott; még is ellene szegezte magát II. Henric Bajor hertzeg. Büntetésül kéntelenítettett a' hertzogséget Sveviai Ottónak által engedni, 's így ez két ajándék Birtokra jutott; Karinthia mind azon által el válosztatott Bavariától, (976). A' Rómaiak, a' kik már Otto ellen háromszor próbálták a' lázadást, annak halála után ismét ki akartak törni, de II. Otto (981) Romába menvén egy vendégségben mind meg ölette a' Pártütők vezéreit. A' Görögök alsó Italiát el akarák foglalni, és a' Szeretseneket segítségül hívák. El veszté Otto az ütközetet Ba-

sentellonál Calabriában, (982) és csak a' tengerbe ugorva ment meg a' fogságtól, hamar azután meg holt Rómában élete 28 évében. (983). III. Otto, amannak fia csak 3 esztendő volt, a' ki is Theophania Anna, és Adelheid Nagyanya gondviselése alatt felséges nevelést nyert a' tudós Gerbert Apáttól. Leg közelebbi rokona, a' Viszálkodó (Rixosus) Henrik, a' ki az előbbeni Kormány alatt Utrechtbe számkivettetett, és most a' Tutorságra Igazat keresett, meg kelleltetett Bavariába történt vissza helyezettetésével, mellytől Karinthia örökre el választott.

A' Rómaiak is használták Otto kiskorát a' lázadásra Crescentius városi Kormányos vezérlése alatt. Kétszer kellett Ottónak Rómába ellene menni, és másodszer azt meg ölettette. Sz. Adalbert temetőjéhez szarándokoskodván Gnesenbe, (Lengyel Országba) ott Ersekséget alkotott. Rómába vissza térvén a' harmadik támadásra ütközött, mellyből a' Pápával, II. Sylvesterrel, együtt alig menekedett ki. Meg holt Paternoban, élte 23 évében. Véle ki fogott a' Szászi Tsászárok férfiúi ága. (1002).

§. 2.

Szent Henrik, a' viszálkodónak fija, mint oldalas rokona a' Szászi ágnak, választatott a' Királyi székre, a' ki is Báváriát által adta sógorának, Luxemburgi Henriknek, a' Kinek testvérje, Sz. Cunigunda, felesége volt. Rómában, mint Tsászár, meg koronáztatott 1014, a' melly alkalmatossággal neki VIII. Benedek Pápa egy arany gömböt adott egy kereszttel, (mint a' keresztény világ kormányi jelét) melly az Országi alma név alatt az Ország díszeihez kaptosztatott. Már 1004 be vitte volt hadi népét Itáliába Harduin, az erőszakos Ivreai Markgróf ellen, és ekkor Páviában Lombardiai Királlyá koronáztatott.

Harmadik be menetele volt 1021. VIII. Benedek Pápa kivánságára a' Görögök ellen alsó Italiában, és azokat a' Normannok segítségével meg győz-

te, kiknek is néhány el foglalt helyeket által adott, melyekről ezeknek utóbbi Országok kezdődött Nápolyban. Két esztendőre ezután meg holt szüzen, és el temettetett Bambergben, a' hol Sz. Mihál templomát, és Apátságát alkotta egy Püspökséggel, a' magától építtetett püspöki templomban. Utóbb a' Szentek Lajstromába iktattatott Jegyesével, szüz Sz. Cunigundával együtt. A' Magyarok Apostolának is mondatott, mivel testvér hugát, Giselát, el jegyezvén Sz. István Királynak, ennek nagy segítségére volt a' Magyarok tökéletes meg térítésében. Ő építette Basileában ama roppant Szentegyházat, és Merseburgban az új püspöki templomot. Utánna (1024) II. Conrád, franki gróf, egy a' Saale parton fekvő jószágától Sali (Salicus) választatott a' királyi székre. Vele kezdődött a' franki Tsászári Dynastia. Azonnal kéntelen volt Conrad Olasz Országba menni, a' hol magát Maylandban Lombardiai királynak, Romában pedig a' reá következett esztendőben (1027) Tsászárnak koronáztatta. Jelen volt itt a' Burgundiai Király Rudolf, a' ki gyermektelen lévén, Conráddal, mint sógorával, az előbbeni örökségi alkút meg újította. Rudolf halála után (1055) Conrád birtokába vette Burgundiát, és magát Genfben meg koronáztatta. *) A' hol a' Helytartóságot néhány vidékeken Humbert Szabaudiai grófra bízta, kinek maradéki Szabaudiai hertzegek, 's végre Sardiniai Királyok lettek. Conrád Országaiban a' törvénységet, és rendet kívánta izmosítani. Meg járta Német tartományait egyenként, és a' bé ferkézett erőszakosságnak (Faustrecht) véget igyekezett vetni az Isten békessége (Treuga Dei **) által. Italiában

---

*) Burgundia Királysághoz tartozott akkor: a' máj Helvetzia, Szabaudia, Provence, (déli Frantzia) Dophinéé, és Franche Comté. Arelati Országnak is mondatott a' fő várostól Arlestől. Arelati fő Cancellarius a' Coloniai Ersek volt.

***) Treuga Dei. Pénteken, Szombaton és vasárnap nem szabadott háborzkodni. Az engedetlenek ki zártak a' keresztény községből, és ki kergettettek az országból.

a' pert a' Nemesség, és jutalmi Birtokosok közt (feudatarii) azon törvény adással határozta meg; hogy a' kisebb jutalom birtokok ne száljanak vissza a' jutalmi Urakra, hanem a' Birtokosok rokoni által örökösödjének. Holta után következett fija, III. Henrik a' Fekete, (Niger), eddig Bajor, és Szev hertzeg, kinek felesége Cunigunda, a' Dáni, Norvegi, és Angol Királynak, Canutnak, leánya volt; kinek kedviért Conrád a' Schleswigi Markot Daniának engedte. Henrik Brzetislawot a' Tseh hertzeget új adóra vette. Pétert a' Magyarok Királyát Aba ellen oltalomba fogadta. Romában el nyomta a' 3 Pápák közt támadott egyenetlenséget. A' német hertzsegeket maga véleménye szerint osztotta. A' rainai Frankonia hertzsegeét üressen hagyta; innét következett, hogy a' Rajnai Pfalzgróf (Palatinus) a' hertzeg helyét foglalta el a' világi fejedelmek első székében. Karinthia 8 esztendeig üres volt. Lotharingiát el vette az előbbeni Birtokos fiától, és felső Lotharingiát Adalbertnek, Alsatziai Grófnak adta, ez után következett Gerhard, török Atja valamennyi utóbbi felső Lotharingiai hertzsegnek. Bvariát fiának, Conrádnak, engedte, és ennek halála után; második hütvesének, Agnesnek, német országot örökségre akarta váltóztatni, és fiát VI. Henriket következőjévé választatta, de a' balál el ragadta ötöt 39 esztendős korában. Leánya el volt jegyezve Salamonnak, a' Magyar királyi hertzegnek.

1056. IV. Henrik Atja halálakor 6 esztendős volt. Tutorjai, Annja Agnes, Hannó Coloniai, és Adalbert Bremeri Püspökök nem győzték a' Rendet német, és Olasz Országban fenn tartani, Amott az erőszak, Rómában a' Tusculumi Gróf űzte önkényét, II. Miklós Pápa Guiscard Roberthez; normanni hertzeghez folyamodott, a' ki a' Capuai, Calabriai, és Siciliai tartományt, mellyet a' Görögöktől el foglalt, Apulia, és Calabria hertzsege tzime alatt a' Pápától jutalombirtokul nyerte. Ezen Pápa tette a' Rendelést, hogy a' Pápa választásnál tör-

tént illetlen részhajlatok, és egyenlenségek el távoztatására, jövendőben a' Cardinálisok gyülekezzenek egybe, és válaszszerzők Pápát minden be folyása nélkül a' világiaknak.

IV. Henrik a' Kormányt által vévén, némelly erőszakos lépések által meg keserítette a' Szászokat és Thuringokat úgy, hogy közönségesen fel lázadtak, és ötet Goslárnál, és Harzburgnál ostrommal körül vették; sok királyi várakat el pusztítottak, és végre VII. Gergel Pápához folyamodtak segedelem végett, a' kivél a' Király perben volt. Sz. (VII) Gergel Pápa vitatta az Anyaszentegyházi Rendszabások meg tartását, Henrik pedig nem akart el állani a' rögzött vissza élés szokásától.

A' részre hajlat gibellininek, (tsászári) és Welfinek (pápai) neveztetett. Meg unván a' tzivakodást a' Német fejedelmek Rudolphot, a' Sveviai hertzeget választották Tsászárnak, 's ez el esvén a' Merseburgi ütközetben, más kettőt neveztek ki, miglen végre Henrik fiaji Conrad Italiában, és V. Henrik Német Országban Atjok ellen fegyvert fogtak. Utoljára meg fogattatott, és a' bú bánat által meg emésztetett. (1106.). V. Henrik Romában erőszakkal magát meg koronáztatta Paschalis Pápával, és ki tsikorta attól az egyházi iktatás gyakorlatát, de ez által az Anyaszentegyházi átkot magára vonta, mellytől tsak a' Wormátziai Ország gyűlésen szabadult meg II. Callixtus Pápával Concordátát kötvén: mellynek erejében a' Püspökök választása a' Káptalanokhoz, a' be iktatás a' Pápához, a' világi be iktatás pedig a' Tsászárhoz tartozott. V. Henrik nem sokára meg holt 44 esztendejében, 's véle a' Franki Tsászárház. Birtokait örökölte Hohenstaufeni gróf Fridrik, kinek IV. Henrik Agnes leányával a' Sveviai hertzegeget adta volt.

1125. II. Lothar szász hertzeg, a' ki Német Királynak választatott, 's a' ki Fridrikkel, és Conraddal, annak testvérével 5 esztendeig hartzolt, a' szász hertzegeget Büszke Henriknek, Bajor hertzeg

nek adta, a' kinek maga leányát Gertrudist eljegyezte.

Hogy a' két részre oszlott Pápa választásnak véget vetne, Rómába ment, és a' törvényes Pápát. II. Innocentiust, bé vezette városába. De az ellen pápa II. Anaklet oltalmat talált Rogeriusnál a' Normanni fejedelemtől, a' kit az Siciliai Királynak koronázott (1150). Ezt Lothar meg nem tudta győzni. Meg holt (viszsa térvén) Tirolban ferfiúi maradvány nélkül. A' Németek Conradot, a' Sveviai hertzeget, választották, a' kivel a' Szev Tsászárok kezdődnek a' Hohenstaufen Házból.

1158. III. Conrad Büszke Henriket nyakassága miatt számkivetni kéntelenített. Bavaria V. (Austriai) Leopoldnak jutott; a' szász hercegség az Ascaniai Bären Albrechtnek az addigi Brandenburgi Mark kormányosának, a' ki török Atja az Anhalt Háznak. A' Büszke Henrik fegyverrel kereste igazát halálig (1159). Fiának, -oroslány (Löwe) Henriknek jussát rokona, VI. Welf gróf védelmezte haddal III. Conrad ellen; miglen végre Frankfurtban egyességre léptek (1142), a' hol Saxonia oroslány Henriknek esett, Bavaria pedig Austriai Jasomirgott Henriknek, a' ki oroslány Henriknek Annyát, Gertrudist, el vette, Hertzegi tizimmal. III. Conrad Sz. Lajos (Frantz Király) példája, és Sz. Bernárd predikálása által búzdítván kereszties hadat vezetett, és látta Jerusalemet, de a' Damaskusnál támodott egyenetlenségek által a' vissza térésre határozta magát. Meg holt Bambergben (1152). Utánna I. Fridrik (rokona) következett, a' kit veres szakálláról Barbarossának, vagy Aenobarbusnak neveztek. Felesége huga volt oroslány Henriknek, a' kinek Baviariát vissza adta, az Ens feletti vidéken kívül, 's az Austriai hertzeg é' helett a' frideritzianumi privilegiumok igazával díszesített meg pótlatul (1156).

Nagy baja volt Olasz országgal; Maylandot földre terítette. III. Sándor Pápát el nem akarta esmérni, 's innét egyházi átokba esett. Ekkor

épült Alessandria erős városa is, melly nevét III. Sándor Pápától veszi. Oroszlány Henriket büntetésül számkivetette, és ez tsak Braunschweigot, és Lüneburgot tartotta meg. Wittelsbach Otto, Scheyernni Pfalzgróf el nyerte Bavoriát, és Lakszékét Münchenbe helyeztette, mellyet Henrik (oroszlány) épített. Regensburg Bajortól el szakasztott szabad város lett. Saxonia Ascaniai Bernárdrnak jutott, több kisebb vidékeken kívül. Engern, és Westphalia a' Coloniai Érseknek adatott; Lübeck szabad város lett. A' Pomeri fejedelmek a' Tsászár hódoltjai lettek hertzeg tzimmel. Mechlenburg hertzogséggé tétetett: Stájer, és Meran hertzogségre, Tseh ország Királyságra, és Morva ország Markgrófságra emeltetett. A' Tsászár távol létében a' háborúk Német országban igen meg számosodtak, a' mellyek ellen 1187 szoros lörvényeket hozott a' Nürnbergi ország gyűlésben. Hogy Italiában szenvedett kárát ki potolná, fiát VI. Henriket el jegyezte Constantziával, a' Siciliai örökös hertzegnével, a' ki annak Apuliát, és Capuat jegyajándékba adta. 1186. Részt akarván venni az új kereszties hadban, Seleucisnél Syriában meg hűtötte magát a' hideg ferdőben, és meg holt 1190. A' többi Keresztes vitézek folytatták a' hadat Fridrik ifjabbik fia vezérlése alatt, és a' Német vitézek Rendét alkották, a' Joanniták, és Templariusok formájára.

1190. VI. Henrik a' Német Királyságon, és római Tsászárságon kívül Siciliai Király is volt, a' Cyprusi, és Ürmény keresztény Királyok meg esmerték hatalmát. 52 Fejedelmeket bírt arra, hogy Német országban Háza örökös lenne.

1197. II. Fridrik 'senge üdeje miatt tsak 1212 jutott az Uralkodó székbe, addig külömbbféle részre hajlások által majd Sveviai Fülöp, majd Braunschweigi IV. Otto viselvén a' kormányt. Leg több viszontagsága volt az Olaszokkal: kétszer vonta magára az egyházi átkot, kétszer ment büntetés fejébe a' kereszties haddal Palaestinába; Jerusalemben

ben maga tette maga fejére a' koronát. A' Lugdunumi (Lyon) egyházi gyűlekezetben, méltatlannak íteltetett a' koronára, (1244) mellytől fogva Német országban elsőben Thuringi Raspo Henrik, (1246) azután a' Hollandi Gróf Wilhelm (1247) válosztatott Királynak. A' Lombardi hadat folytatván meg holt 1156. 38 osztendeji uralkodása alatt kétszer volt Német országban. Fia IV. Conrad, nem tarthatván magát Wilhelm ellen, vissza tért hazájába Siciliába, a' hol 1254 meg holt, Conradin fiát hagyván Sicilia örökségében.

§. 3.

A' Kormány köz. (Interregnum).

Hollandi Wilhelm a' Hohenstaufeni hertzezséget be húzta. A' Friesek ellen hadakozván lovával a' posványba sülledezt 1256. Ettől fogva a' Német Koronát egy Német Fejedelem se akarta fel vállalni. Némellyek Cornvallis Richard Angol hertzegnek, mások Castiliai Alfonsnak ajánlották azt. Ez nem látta Német országot, a' másik néhányszor volt itt: de Angliában holt meg 1272. és ez az üdő mondatik kormány közinek, mellyet némelly írók IV. Conradora, és Wilhelmre is ki terjesztenek.

Ezen üdő szakaszban sok nevezetes dolgok történtek. Több nagy Házak ki haltak, a' többek közt a' II. (Hadas, Bellicosus) Fridrikkel, 1246. a' Babenbergi hertzegeké Austriában, mellytől fogva Przemysl II. Ottokár, Tseh Király a' meg üresedett hertzezségeket el foglalta. A' Sveviai, és Frankoniai hertzezségek a' Hohenstaufenok este után üresen maradtak. Az egyházi, és világi Fejedelmek, Sveviában, és Frankoniában a' Nemes vitézek, és városok, magok közt fel osztották a' hertzegei igazakat, és közvetlenül a' Tsászár alá állottak. A' többi német birodalmakban is ki terjesztették a' fejedelmek hatalmokat; a' jutalombirtokosok, hertzegek, Mark, Pfalz, és Gaugrófok lassanként örökös Uralkodók lettek, és Nevet birtokaiktól, és vá-

raiktól vettek, a' honnét a' régi Gauok nevei el tűntek. Ezen örökös Uralkodók képelték a' fő Nemességet, melly egyenesen a' Tsászár alatt állott. Leg tekintetesebbek voltak az egyházi Fejedelmek közt: a' Maintzi, (Moguntinus) Trieri, (Trevirensis) és Koloniai Ersekek. A' világiak közt a' négy fő Nemzetek hertzegei: Frank, Szász, Bajor, és Szev. (sváb). Ezen fejedelmek el kezdték a' Tsászárt egyedül magok választani, és választó Fejedelmeknek neveztetek, (Principes Electores, Churfürsten) a' kik egyszersmind az ország fő Tisztségeit viselték. A' Hohenstaufenok alatt a' rajnai Pfalzgraf, (Palatinus) mint Tálnok Mester, a' Tseh Király, mint Pohárnok Mester, a' Brandenburgi Markgróf, mint fő Kamarás a' választó Collegium tagjai lettek; úgy nevelkedett Itáliában is lassanként a' Tsászár helytartóinak (Vicarii) hatalma. A' hertzegek, és Markgrófok vidékein birtokos Nemesség ezektől függővé lett, és külömbbőség okáért alsó nemességnek neveztetett. A' tartományi gyűlésben széke, és szava volt, mint a' fő nemességnek az ország gyűlésében; és I. Henrik-től fogva, a' háborúban ebből állott a' Lovasság, azért neveztek magokat a' nemes emberek Lóvasoknak (equites, Chevaliers, Ritter). A' Lovas Rendekről (Ritter-Orden) sok jót, és roszzat olvashatni az azokról írt történetes könyvekben.

Az utak bátortalansága terhesítette a' kereskedést, a' honnét a' kereskedő városok kénytelenek voltak egybe kaptcsolódni: a' mi Hamburg, és Lübeck közt már 1241. meg történt, hogy fegyveres köz hajók, és katonák által az ország utak, és hajókázás bátorságosok lennének. Későbbben több városok jároltak ezen kötéshez, mellyek a' régi Hansa (kötés, frigyesség) szótól hansavárosoknak (Hansetädte) neveztetek. Számok 64-re ment. Fő városaik voltak: Lübeck, Kolonia, Braunschweig, és Dantzig. Együtt egész hadi országot képeltek, melly a' szározon, és vízen egész hadi sereget fel állíthatott. Vidéki tartományokban nagy szabad-

ságokat nyertek, és alkalmas rakhelyeket, melyek közt Brügge Nederlandban, London Angliában, Bergen Norvegiában, és Nowgorod Russiában a' fő le tétel helyek voltak Német ország számára. Ezen kötés 3 századok által tartott. Hasonló volt a' rajnai, és felső Német egyesület.

VI. Ü d ö S z a k a s z.

A' Kormány közti üdötől az örökös Békességig.

A' Tsászárok külömbbféle Házokból,

A' Német Fejedelmek érezték szükségét egy valódi Tsászárnak. A' Moguntziai Ersek Werner a' választ Rudolfra, a' Habsburgi Grófra igazgatta, kinek tulajdonságai leg jobban illettek ezen Méltósághoz. Egész Német ország öröm kiáltással tisztelte Királyát, a' midön Aquisgranumban Nagy Károl koronáját fejére vette, és a' választó Fejedelmeket a' feszületre meg esküdtette köteleességeik végett, melyet Rudolf a' hibázó Királyi páltza helyébe vett el az oltárról. Tsak Przemysl II. Ottokár, a' Tsehek Királya tagadta meg a' holdulatot, és kényszerítette Rudolfot két háborúra. Az elsőben, minek előtte határozó ütközetre kelt volna a' dolog, kéntelen volt Ottokár az Austriai tartományokról le mondani, és a' holdulatot meg tenni; a másodikban el vesztette az ütközetet, és életét (1278). A' Kollini Békességben által engedte a' Korona hertzegnek Wentzelnek az eredeti országot, és maga leányát Juthát neki adta hűtves társul. Az Austriai tartományokat 4 esztendőig tsászári Biztosok által kormányoztatta. A' választó Fejedelmek egyet értésével az Augsburgi gyűlésen 1282Fiainak, Albrechtnek, és Rudolfnak jutalomajándékba adta Austria, és Stájer hertzsegeket, Wend Markot, és Kraint. Ticoli Meinhard Barátjának, Görtzi Grófnak, és Landgrófnak Karinthiát.

Hogy a' Rendet, és tsendességet az országba helyre állítaná, egy vidékről a' másakra utazott, meg újította a' Békességi törvényeket, akadályozta az erőszakot, és gátolta a' háborúkat. Mindehol az itélő székelnél meg jelent, ki irtotta a' rablókat, el rontotta a' rabló várokat, és erősségeket. Atyái komolyssággal vezérlett, és emberszerető szíveséggel, mellyet ő nála a' leg alább való paraszt is fel talált. Külső képen pompátalan volt; fényessége csak érdemeiben ragyogott. Egyakkori Fejedelem ötödik törvénynek nevezte. Holta után sokáig példa beszéd maradt, hogy ha valami alatomos, vagy lelki esmérletlen emberről szó volt, ez nem bir Rudolf őszinteségével. Rómába nem ment, de azért mindég jó egyességben maradt bölts mérséklete által a' Római székkel. Itáliát tsászári Helytartók által kormányoztatta, és sok olasz városoknak szabadságokat adott. Anjou Károssal, Sicilia Királyával, a' ki Toscanában az országai helytartóságot magának tulajdonította, békeségesen meg egyezett, jutalombírtokul neki adta déli Frantziát, (Provence) és maga leányát Clementziát annak rokonnának, Martell Károlnak, el jegyezte; a' ki Arpád Háza ki holta után a' Magyar Koronához jutott. Meg holt Rudolf élteinek 77 évében Germersheimban, a' Straszburgi úton Speyer felé, a' hol el temettetett 1291. Következett a' Nassaui Gróf Adolf; nem soká uralkodott; 1298. Austriai I. Albrecht foglalta uralkodó poltzát, kinek szerentsetlen volt ki menetele. Ő alatta támadott a' Helvetziai frigyesség.

1309. VII. Henrik választott Luxemburgi grófból. Ez János fiát a' Tseheknek adta Királyul. Olasz országba a' tökéletes hodúltatáson hijába fáradozván meg holt 1513. Ezt követték az Austriai szép Fridrik, és Bajor Lajos ellen Királyok, a' kik zavarodásban végezték pályájokat.

1548. Ismét két ellen Királyok választottak, IV Károl, Tseh Király, és Schwarzburgi Günther gróf egy a' leg jobb Német hadi vezérek közül, a' ki a'

választás után hamar meg holt. (1349). Tsak ekkor esmertetett el IV. Károl közönségesen Német Királynak. Meg erősítette szabadságait az Olasz városoknak. Az országi Helytartóknak független hatalmat engedett. Arlesben magát meg koronáztatta. Német ország ingó törvényeit izmosabb lábra állította. Ki adta az Aranybullát a' Német Királyok választására, a' hét választó Fejedelmek szabadságaira, 's az országi Helytartókéira nézve, és a' tartományi béke eránt. Mecklenburgot, Luxemburgot és Bart, Jülichet, és Berget hertzogségre emellte. Alsó Lausatzíát, Glatzi grófságot, és egész Silesiát öszve kaptsolta Tseh országgal. Meg vette Brandenburgot, és nagyobb részét a' felső Palatinatusnak. (Pfalz). IV. Rudolf Austriai Fő hertzegnnek adta jutalombirtokúl Tirolist, 's azzal örökseges barátságot (Atyafiságot) kötött. Prágában Ersekéget, és Univerzitást emelt, (1348) melly első volt Német országban. IV. Rudolf fő hertzeg alkotta Bétsben a' másodikat 1365. IV. Károl alatt találta fel Freyburgban Breisgauban (Friburgi in Brisgoria) Schwartz Berthold szerzetes Barát, testtag választó probák alkalmatosságával, a' puskaport, és mosarat, mellyből 120 fontos köveket is ki löttek.

1578. Wentzel, Károlnak örebbik fia zivataros kormánnyal vesződött egész végig. Alatta kezdette Husz János a' Prágai Univerzitásnál a' Wicleff tévelgő tanítását hintegetni. Igen könnyen vett mindent a). A' Tsehék kétszer el fogták ötöt. Végre a' Választó Fejedelmek által le tétetett Méltóságából 1700. Azomban Ruprecht, a' rajnai Pfalzgróf, kit Wentzel helyébe választottak, sem volt szerencsésebb a' vezérletben. Innét 1410 Sigmond, IV. Károl kisebbik fia, Brandenburgi választó Fejedelem, és Magyar Király, mint Maria Magyar Királyi hertzeg Aszszony férje, választatott Német Királynak, és Római Tsászárnak. Az ő kül Rende alatt tartá-

a) A' Helvetziai frigyesség mindég több helyeket fogadalt fel, és a' Sembachi győzedelem által (1386) magát örökre meg izmosította.

tott a' Constantziai közönséges Egyházi gyülekezet, (1413) a' hol Husz meg általkodása végett a' világi hatalomnak által adatott, és meg égettetett. Követői ziska, és Prokop vezérlése alatt 36 esztendeig háborúskodtak, miglen végre a' Basileai alkúk által ismét egybe kaptoltattak az Anyaszentegyházzal, és Sigmond nyugodalmas birtokába jutott Tseh, Morva, Silesia, és Lusatzia tartományinak. A' Brandenburgi válosztó Fejedelemséget által engedte Zoltern Fridriknek a' Nürnbergi Várgrófnak (1415), a' Saxoniat a' hadas (Bellicosus) Fridriknek, Meiszeni Markgrófnak, és Thuringiai Landgrófnak. VIII. Amadét, a' szabaudiai Grófot hertzei méltósággal ruházta fel. El adta a' Helvetáknak a' habsburgi eredeti jószágokat. Országai Ersébeth Leánya, mint örököse, kezével V. Albrechtre, Austriai fő hertzegre, szállottak, a' ki is, mint II. Albrecht, Német Királyá választatott. Ettől fogva Német Országban a' Tsászárok az Austriai Házból voltak.

1438. II. Albrecht, tsak hamar a' Magyar Országba be tsapó Törökök ellen menni kénszerítettvén, a' hol meg is holt, és, mint előtte Sigmond, ő is székes Fejérvárott temettetett. 1440. Következett IV. Fridrik, az Austriai Stáyer ágból, a' ki leg tovább uralkodott a' Német Tsászárok közt. Sok perei voltak. Az Austriai szakadt tartományokat öszve kaptolta, és fő hertzegrégre emelte. Fiát I. Maximiliánt Mariával, a' Burgundiai örökös hertzegaszszonnyal el jegyezvén, Belgiumot maga Házának meg szerezte; melly 17 virágzó tartományokból állott. Romában meg koronáztatott, de se Itáliában, se Német Országban nem volt fogható a' kívánt Rendet helyre állítani. Korvinus Mátyás Magyar Király Bétset be vette, és abban Lakszéket állított magának. Fridrik meg holt Lintzben. 1493. Már a' 13 Században tudták a' Németek az arabiai selyem papíroshoz hasonló papírost készíteni; erre próbálgatta IV. Fridrik alatt a' Moguntziai Guttenberg János faragott egyes betűit előbb egyenként, utóbb egyberakva nyomogatni. Társaságba lépett a'

gazdag Faust János aranyművessel, és Schöffler Péter Pappal, a' ki szépen irt, és a' nyomtatást ólomhól öntött betűk, 's a' fekete nyomtató festék fel talállása által tökéletességre vitte. Ezen üdő szakaszban minden tudományi, mesterségi, és szorgalmi műveletek jelesen fel virágoztak.

VII. Ü d ö S z a k a s z.

Az örökös honni békességtől a' Westphaliai frigykötésig.

1495. I. Maximilián Tsászár volt az első, a' ki az erőszakos igazat örökre el törülte; (Faustrecht), fel osztván az országot 6 (utóbb 10) kerületre; fő kamarai ítélő széket állítván, és a' belső háborúkat a' Számkivetés büntetése alatt meg tiltván. Ezen tárgyra hadi poroszlókat tartott az Országban. A' Helveták nem akartak az Ország kamarai törvényhez állani, 8 holnapokig haszontalanul ostromolván azokat Maximilián, velek békességre lépett Basileában. (1499). Szerentsésebb volt a' Bajor örökségi hadban. (1505). Rómába indulván, a' Velentzeiek útját el állták; azért I. Leo Pápa Követjét Trientbe küldötte, hogy ott a' Tsászárt meg koronázná, melly után Maximilian Germania Királya, és Válosztott Római Tsászár tizmet vette fel, mellyet azután mindanyi német Királyok viseltek, a' kik nem Rómában koronáztattak meg. Német Ország ezen üdőtől fogva a' Német nemzet római szent országának hívattatott. Ezen Tsászárnak köszöni Német ország az országi Posták fel állítását. Utánna következtek fiának, szép Fülöpnek, a' ki Atja előtt meg holt, két fia: V. Károl, és I. Ferdinánd.

1520. V. Károl válosztásakor kéntelenítettett a' határozó Válasz-fel tételeket el fogadni, 's azokra

meg esküdni, mellyek által a' Választó Fejedelmek magoknak tsaknem határtalan hatalmat tartottak fenn. Ez a' fel tétel minden Tsászárság választásánál meg újított, és sokszor sikeres toldalékokkal bővített, úgy hogy a' Tsászárnak kevés hatalom maradna kezébe. De V. Károl, mint Spanyol, és Nápolyi Király, mint Ora Belgiumnak, és az Ausztriai örökségi Tartományoknak, nagy házi erővel bírt a' Tsászári Tekintet fenn tartására.

Mayland miatt az Itáliai hadakba keveredett. El fogta Paviánál I Ferentzet, a' Frantzok Királyát (1525). És noha ez, háromszor meg újítván a' hadat, szabaudiát és Nápolyt el foglalta, rómát meg szállotta, V. Károl győzedelmesen végezte ezen hartzot. Viszsa állította Itáliába a' tsászári hatalmat; mellynek nagy sikert adott VII. Kelemen Pápával történt össze jövetele, és Bolognában (Bononia) véghez ment Koronáztatása. Ausztriai örökös Tartományait által adta ötszének, I. Ferdinándnak; a' ki II. Lajosnak, Mohátsnál történt halála után, özvegyét hűtvesül vévén, örököse lett Magyar országnak is, Tseh ország mellett. A' Törökök II. Solyman alatt Magyar országon által egész Bétsig jöttek, melly 1529. az első Török ostromot állotta ki. Hogy a' rabló Törököket tenger parti határoiktól el távoztatná, Tunisba indult, mellyet 1555. meg győzött ugyan, de el nem pusztithatta azt, mivel Algir felé vitorlázván tengeri flottáját a' szélveszek által el vesztette. Ez alatt Német országban Luther Mártonnak tévelygő tanítása, melly néhány évek előtt támadott, mindég meszszebb terjedett a' Bölts Fridrik, Saxoniai választó Fejedelem oltalma alatt. A' sok Zivatarok közt V. Károl, egyebet nem tehetvén, meg tiltotta a' Speyeri ország gyűlésben (1529) a' vallási újításokat mind addiglan, miglen ezen dologban egy közönséges Egyházi gyülekezet itéletet hozand; de a' Luthert követő városok, mellyek magokat a' Katholikusoktól való meg különböztes és végett evangyeliomi Rendeknek nevezték, ez ellen ki vételt tettek, (Protestáltak) mellytől fogva

Protestansoknak nevezettek. 1550. Augsburghban az ország gyűlésén elől adták Hitek vallását 28 tzikkelyekben, melly innét az Augsburgi vallásnak nevezetett. Nem egyeztek meg magok közt, a' honnét némellyek Kalvin János reformált taníttását követték, a' ki némelly sikeres tzikkelyekben tovább ment, mint Luther. Szünetlen Zivatarok követték ezen újításokat, és gyászos történetek, mellyek közt néhány nyúgnapokra jutván V. Károly, le tette a' Kormányt; (1556) 's azt I. Ferdinándnak adta által, a' többi tartományokat II. Fülöp fiának hagyván. Maga élte maradékát a' Jeromiták Klastromában töltötte, és zárta Sz. Justusnál Hispaniában. Ő hozta be a' Tsászári Felség (Caesarea Majestas) tizmet. I. Ferdinand minden tehetségét arra fordította, hogy a' vallás beli egyenetlenségeket egybe egyeztetné; de minden fáradsága haszontalan volt a' Tridentomi közönséges Egyházi gyülekezet után is, melly 1564. Huszon öt Ülések után bé zárottatott. Halála után (1564). Prágában temettetett, és Tsászári székére fija, II. Maximilián emeltetett, a' ki 12 esztendejű békes, és szoros kormányra által tudta a' köz jót elő mozdítani; ő emelte a' többi közt a' Medicis Cosmust Florentziai nagy hertzezségre. (1569). Fija, II. Rudolf (1576) nem volt olly szerentsés, a' ki alatt, és testvére Mátyás alatt (1612) folyvást vesződség volt a' vallás újításokból következett nyughatalanságokkal. A' Protestansok egyesületbe kaptolták magokat (1609), a' honnét a' Katholikus Fejedelmek is egybe léptek, és az úgy nevezett Ligát képelték Maximilian Bajor hertzeg Elősege alatt.

§. 2.

A' 30 évi hadak.

1619. II. Ferdinand, az Austriai Stájer ágból, frigyes társaságba lépett a' Spanyolokkal, és a' Katholika Ligával. A' szász váloasztó Fejedelmet is maga részére hozta. Ezekkel el kezdette a' 30 eszten-

dei hadat. Meg nyerte az ütközetet Prágánál a' fe-jér hegyen, (1620) 's ellenségét a' Tseh koronáról kényszerítvén le mondani, azt számkivetette, és a' Palatinátusi választó Méltóságot a' felső Pfalz egy-gyütt Bajor Maximiliánnak adta, a' ki mint feje a' Ligának érte hadakozott. A' rajnai Pfalz Austriai, és Spanyol hadi osztályokkal szállíttatott meg Til-lys vezérlése alatt. 1637 -ig viselte Ferdinand a' változó hadi szerentse viszontagságait, és fenyege-tő veszedelmeit, istenes húzgoságában álhatatosan hartzolván ősei Hite, és az Igasság védelmére: nem égi tsuda nélkül nyert többször az Isteni gondvise-léstől segedelmet ellenségei hatalmas erőszakódásai közt. Fija, III. Ferdinand még 12 esztendeig foly-tatta a' hadat, egész a' Westphaliai békesség kötésig, (1648), melly sok változásokat okozott Német or-szágbán. Ez a' Reformáltaknak is hasonló Igazakat adott a' Katholikusokéhoz, és Evangélikusokéhoz. Közönséges Amnestia, és vissza térítés (Restitutio) engedtetett; a' felső Pfalz, és ötödik választó Méltóság Bajornak maradjon; az alsó, vagy rajnai pe-dig a' számkivetett Winterkönig fíjainak vissza adassék a' nyoltzadik választó Méltósággal. Mind-annyi német Fejedelmeknek tökéletes Uradalmi Te-kíntet rendeltetett magok tartományjaiban. Némel-lyek bírtoka meg is szaporodott. Frantzia, és Sue-tzia pótlást nyertek a' Német tartományokból, és mint jót állók a' Westphaliai békesség állandóságá-ra nézve, örökös bé folytatot szereztek magoknak Német Országba. Helvetzia, és a' Belgiumi hét tar-tományok független országoknak el esmertettek.

VIII. Ü d ö S z a k a s z.

§. 1.

A' Westphaliai Békességtől fogva az
Austriai örökségi háborúig.

III. Ferdinand 9 esztendeig élt a' frigykötés után. Meg halván előbb fija IV. Ferdinand, I. Leopold, kisebbik fija következett utánna. 1658. a' ki 48 esztendeig uralkodott. Ő alatta képelletett az állandó Országi Uovari Tanáts Bétsben, és Ország gyűlése Regensburghban, melly a' számos Országi dolgok el rendelése végett mindég együtt maradt, az ország Rendei abban 3 Collegiumot képeltek, a' választó, 's országi Fejedelmekét, és országi városokét. A' vallás dolgában pedig a' Protestansok különös testet formáltak a' szászai választó vezérlése alatt. Ernst August Hannoveri hertzeg kilentzedik választó Fejedelemségre emeltetett (1692). III. Fridriket, a' Brandenburgi választó hertzeget el esmerte Leopold Burkus Királynak (1700). A' szászai választó Fejedelem Fridrik August, a' vitéz Sobieszky halála után, Lengyel Király lett 1664. Montecuculi vezérlése alatt Sz. Gotthárdnál Stayer mellett a' Törökök meg verettek, melly után 20 esztendőre új fegyver nyugvás köttetett, sok baja volt a' szomszéd hatalmasságokkal, de leg több a' Törökökkel. El mulván a' 20 esztendő Kara Musztapha nagy hadi sereggel Magyar országba, 's innét Béts elejbe jött (1685).

Az Örízet, és polgárság vitézül védelmezte a' várost Stahrenbergi Rudiger vezérlése atatt. Sege-
delemre jöven Sobieszky több választó Fejedelmekkel, és hertzegekkel, meg szabadították Bétsét, Budát, és Magyar Országnek nagyobb részét a' Török igától. Háborúja volt a' Frantzokkal 1689, azután a' Spanyol Következés miatt, a' hol Eugenius hertzeg, és Malborough hadi vezér által győzedelmeskedett. A' Schellenbergi, és Hochstädti győzedelmet még meg érte a' Bajorok, és Fran-

tzok ellen (1704). Meg halt 1706, Thronusát fiának I. Jósefnek hagyván; a' ki a' Spanyol következési had végét el nem érte, mivel 1711 ki költözvén az éllők számából, uralkodó székét Bátyának VI. Károlnak hagyta.

Az Utrechti, és Rastädti békességben 1713 V. Fülöp Király maradott Hispániában, de Mayland, Mantua, Nápoly, és Spanyol Belgium VI. Károly Tsászárnak jutott. Siciliát a' Szabaudiai II. Amadeus Victor nyerte el, Királyi tzimmel. De késöbben Sardiniával kellett azt el tserélnie. Meg kapta a' Montferrati hertzogséget, Sesia völgyét; Alessandriát és Lumellot.

A' Burkus Király által vette Geldriát. Ezen békesség után nem sokára az Angol Királyi székre lépett I. György Hannoveri Választó Fejedelem, (1714) a' ki az utolso Celle Braunschweigi hertzeg leányát el vette, és a' Bremeni, 's Verdei hertzogségeket meg vette Hanover részére. A' Hessen Casselel Fridrik, a' ki 1719 Svetziai Király lett, kéntelen volt a' Burkus Királynak által engedni az el foglaltt Stettint, és Elö - Pomeraniát a' Peene folyóig.

VI. Károl, kinek férfiú örököse nem volt, kívánta országait a' zivataroktól meg örízni, és az úgy nevezett Sanctio Pragmatica törvényes alküt szerzette 1713, mellyre reá állottak August a' Saxoniai, és Károl Albert a' Bajor választó Fejedelmek, Hitvesei I. Josef leányainak. Által engedte Nápolyt, és Siciliát Don Carlosnak, a' Spanyol hertzegnek, és meg elégedett a' helett Parmával. — Lotharingiai Ferentz István, örökös Leányának, M. Theresiának férje által engedte Lotharingiát Frantziának, és által vette a' helett Toscana nagy hertzogséget a' Medicis Ház ki holta után. Ezen, és más áldozatok fejébe meg nyerte VI. Károl a' jól állást a' Sanctio pragmatica végett minden Hatalmassagoktól. Minek utánna új következési (örökségi) had el távoztatására minden meg történt, meg halt VI. Károl, a' 16-ik Tsászár maga Nemzetsége-

ből, és az utolsó a' Habsburgi I. Rudolf Tsászárra férfitól ágából, a' ki 467 esztendőök előtt a' Német Országi Uralkodó székre lépett.

IX. Ű d ö S z a k a s z.

Az Austriai örökségi hadtól a' Német Ország feloszlásáig, 1740 — 1806.

§. 1.

Austriai Örökségi Had.

Alig vette által M. Theresia Örökségének Kormányozását, elől állott II. Fridrik, Prussia Királya, régi igazaival a' négy Silesiai hertzsegekre, beütött Silesiába, és el foglalta a' tartományt. Mollwitznál győzedelmeskedett először, és Frantziával, 's Bavariával frigyességbe lépett, 1742. A' Károl Albrecht, Bajor Fejedelem, a' ki, mint fija I. Jósef Tsászárra Leányának, jussait vitatta az austriai örökségre, be tódult, a' Frantzoktól ápolíttatván, felső Austriába, és azután mindjárt a' szászokkal Tseh Országba, 's Prágába magának a' Koronát fel tette; mellyre Frankfurtban mint VII. Károl, Tsászárrá választatott.

De M. Theresia Magyar Országában tsak hamar olly hathatós segedelmet kapott, hogy felső Austriát és Tseh Országot, egész Prágáig, vissza foglalta; II. Fridriknek is, a' Pruszszok Királynának új hadi erőt állíthatott ellenébe Lotharingiai Károl alatt, de ez nem szeréntséltetett, a' honnét M. Theresia békességet kötött Breslaunál, mellyben Fridriknek engedte a' máj porosz szileziát Glatztzal együtt 1742. A' Frantz seregek kéntelenek lettek ez által Prágát el hadni. Az Austriaiak el foglalták egész Bavariát,

és egész a' Rajnáig elő tódultak, hogy a' pragmatica hadi Sereggel, mellyet II. György Angol Király a' Menus körül gyűjtött, és Dettingnél győzedelmre vezetett, Frantziába törnének. VII. Károl Tsászár ez alatt Frankfurtban élt, a' hol rendkívüli pompával meg koronáztatott, három szerentsétlen esztendőig.

Azon szín alatt, hogy annak segítséget nyújta, II. Fridrik Király a' Frankfurti egyességet kötötte, és a' második Silesiai háborút kezdette. Be törése Tseh Országba nem esett ugyan jól ki, de meg tartotta a' Silesiai birtokokat a' Striegau, és Sorri győzedelmek következésébe, és Dessau Leopold győzedelme által (Kesselsdorfnál) kényszerítette az Austriával öszve kaptsoltt szászokat a' Dresdai békesség kötésére 1745. M. Theresia meg erősítette ezen békesség kötésben II. Fridriknek, a' Prussiai Királynak, Silesia birtokát.

VII. Károl Tsászár az alatt vissza tért Münchenbe, és meg holt. Fija, Maximilian Jó'sef, a' kinek ismét futni kellett a' be ható Austriaiak előtt, minden örökségi keresetről le mondott, és a' Füsseni békesség által vissza nyerte tsendes Birtokát Bavaríának. A' Német koronát pedig Lotharingiai Ferentz, M. Theresiának Férje nyerte meg 1745. Frantzia folytatta néhány üdeig Italiában, szerentséssen és Belgiumban, szerentsétlenül a' hadat, miglen az Aqvisgranumi frigykötés az Austriai örökségi háborúnak véget vetett 1748. M. Theresia által engedte a' Spanyol Hertzegnek Parma, és Piacenza hertzegségét; a' Sardiniai Királynak segédje jutalmául már előbb (1745) által adta a' Maylandi tartomány nyugoti részét. M. Theresia ezekután frigyet kötött Frantziával, Russiával, és Saxoniával, hogy fel tett szándékát, melly Országai belső jobbítására ügyelt, a' békesség nyugodalma közt bátrabban végre hajtathatná.

§. 2.

A' hét esztendő s Háború.

Frantzia határos perlekedés által az Amerikai gyarmatokban Angliával hadba esett, és Hannover választó Fejedelemséget fenyegette, a' honnét II. György Angol Király Pruszsziával, Braunschweiggal, és Hessennel egybe kaptsolta magát. II. Fridrik Király meg felejtkezvén a' Német Országi béke kötés foglalatjáról, hirtelen bé ütött Saxoniába, a' Szász hadi sereget be zárta Pirnánál, és azután Bohemiába tsapott, a' hol Lowositznál, és Prágánál győzedelmeskedett, de Chozemitznél (Kollin) első veszteségét tapasztalta. A' Német Ország gyűlésen ezen be tsapás úgy tekintetett, mint tartományi békesség sérelem, és az Országi háború meg határozottatott Fridrik ellen. A' midön az Austriaiak Daun vezérlete alatt a' hadat Silesiában folytatták, el lepte Westphaliában a' porosz Birtokokat a' frantz hadi sereg, meg szállotta Hessen - Casselt, meg nyerte a' tsatát Hastenbecknél (a' Weser mellett) Cumberland hertzeg ellen, és Brandenburg felé tódult elő, egy más Osztály az Országi hadi sereggel Saxonia szabadítására sietvén. De II. Fridrik meg jelentváratlanul, és el széllyesztette ezen sereget Roszbachnál nyertt győzedelmével. A' Braunschweigi hertzeg Ferdinand folytatta ezen győzedelmet, és a' Frantzokat egész a' Rajnán túl kergette. De ezek a' következett háborúban új izmossággal jelentek meg, és egész Hessenig elő tódultak. Az Oroszok, es Svedek is részt vettek a' hadban II. Fridrik ellen, a' nélkül, hogy ez egészen el nyomattatna. A' szerentse szolgált vitézségének, miglen a' Hubertsburgi békesség meg kötöttetett 1763, melly ezen Veszedelmes háborúnak véget vetett. Hamar azután római Királyná válosztatott az Austriai Korona hertzeg II. Jó'sef, és Atja halála után a' tsászári székre lépett, 1765. Ez az Oldenburgi, és Delmenhorsti grófságokat hertzeg-

ségre emelte, melyet a' Dániai Király Holstein helett Pálnak, az Orosz nagyhercegnek, és ez az ifjabb Holstein - Gottorpi Lineának engedett 1776.

Esztendő múlva meg holt a' Bajor Választó Fejedelem Maximilián Jó'sef, utolsó a' Wittelsbachi ágból, mely majd fél ezredig uralkodott Bavoriában. Károl Theodor, a' Rajnapfalzi Választó Fejedelem, volt a' leg közelebbi férfiú Rokon, és örökös. Ez alsó Bavoriát Austriának akará által engedni, mellynek arra régi igaza volt: de II. Fridrik Pruszsus Király ezen birtok változást ellenzette, és háborúhoz készült. Azomban minek előtte határozó tsátára kelt volna a' dolog, ki közölték Russia, és Frantzia a' Tescheni békességet, melly által az Inn fertál Austriára szállott, 1779. Hamar azután meg holt M. Theresia. Ettől fogva által vette II. Jó'séf Tsászár többi örökségi Országainak kormányát is.

Még egyszer kelt fel a' Porosz II. Fridrik, mint ellenség, a' Tsászár ellen, a' midőn ez az Austriai Belgiumot Bavoriával fel akarta tserélni. Fridrik, hogy ezen tserét meg gátolná, több Német Fejedelmekkel az úgy nevezett Fejedelmi szövetségbe lépett, melly után nem soká élt. Meg holt 1786.

Négy esztendő múlva II. Jó'séf Tsászár is ki múlt a' világból, azon Török háború közt, melyet viselt az Orosz Országí szövetség fejébe. Következője lett őtstse, a' szelíd, békesség szerető Leopold, Toscaniai nagyherceg 1790, a' ki Toscanát második szülött Fiaának, Ferdinándnak hagyta, és egész szorgalmát az Austriai Birodalmakra fordította, mellynek meg szerezte a' Törökkel kötött békességet, és a' belső tsendességet. II. Leopold Német Tsászárrá választván, a' támadási készülétek végett személyes egybe jövetelt tartott Fridrik Wilhelmmel, a' Porosz Királlyal Pillnitzben, és a' Pillnitzí alkút kötötte közös védelmére Német országnak, mellytől a' frantz nemzeti gyűlés végzéseí által sok Uradalmi igazak el huzattak Alzatziában. Az alkudozások Frantziával alig kezdődtek el, midőn II. Leopoldot

a' halál el ragadta 1792, egy rövid Országi Helytartóság után örebbik Fija, Ferentz, a' Tsászári Méltóságba iktattatott.

II. Ferentz még nem koronáztatott meg Német Tsászárnak, a' midőn Frantzia nehi hadat izent, és azonnal be ütött Belgiumba. Így kezdődött egy hosszas háború, melly a' frantz támadási háborúnak neveztetik. Elejintén tsak egy Austriaiakból, Poroszokból, és Hessekből álló hadi sereg hatott be Frantziába az öreg Braunschweigi hertzeg vezérlete alatt; de ennek vissza vonata által Német Ország a' Frantzok be tsapásának ki tétetvén, a' Német Ország gyűlése is el tőkéllette az országos hadat Frantzia ellen 25. Nov. 1792, háromszorozott adni szokott hadi sereg állításával, melly későbbben ötszöröztetett 1794.

Nagy Britannia is, Holland, Hispania, Portugallia, Sicilia, Szabaudia, és Toscana hadat hirdettek Frantzia ellen, melly köz kormányi tartományra (Republica) változott. Mind ezek mellett a' frantz kadi seregek, erőt vévén a' Porosz táboron Kaiserlauternnél, és az Austriai Lineán Froschweilernél, a' Rajnán által hatottak 1794. és azután Belgiumot, és Hollandot el foglalták, a' Regensburgi ország gyűlése meg kérte a' Tsászárt, és Porosz Királyt, hogy Békességet szereznének. Borussia külön békességet kötött Baselben 1795, 5. April. maga, és Hessen részére, mellyben a' Rajna bal partján fekvő tartományait Frantziának engedte, fenn tartott pottlás fejébe. Határszél vonat is rendeltetett egyszersmind éjszaki Német országra nézve, melly által a' tsata piatz a' déli német országra határozatott.

A' Frantzok elő tódulása Moreau alatt kéntelenitette Badent, és Würtenberget a' békességre, Bavariát a' fegyvernyugvársra, a' felső Szász kerületet a' résztelenségre. (Neutralitas). Károl fő hertzeg vissza nyomta ugyan nem sokára a' Frantzokat egész a' Rajnáig, de Italiában az Ifjú Bonaparténak egyik győzedelme a' másikat érte, mel-

Ilyek ötöt egész Stájerig vezették, 's mellyek után Austriával békességet kötött Campo Formionál 1797. A' melly hogy Német Országra is ki terjesztetne, Rastadba öszve gyűlés (Congressus) rendeltetett, mellyet 1799 az új háború félbe szakasztott, 'és az tsak (a' Marengói, 's Hohenlinden i ütközetek után) a' Lünevillei Békesség kötésre utasított. Ebben a' Rajna völgyi útja állittatott határnak Német, és Frantz Ország közt, és a' Német Fejedelmek kárpotlása a' Rajna bal partján el vesztett tartományok helett a' Német Orzági gyűlésre idéztetett. Két esztendeig dolgoztak az ország gyűlés Bízatosai (Deputati) a' kárpotlási dolgokon Regensburgban, miglen végre 1803 a' végezet meg készült. Minden tártományaik az egyházi Fejedelmeknek világi ügyre fordítottak (Saecularisaltattak); tsak a' Választó (Moguntziai) fő Cancellarius tartott meg egy kis tartományt Frankfurt fő Városával. Erseki Lakszéke Moguntziából Regensburgba tétetett által. A' Trieri, és Koloniai Választó Méltóság helyett négy újak emeltettek: Salzburg, Baden, Hessen, és Würtemberg, Mindannyi Orzági városok közbe vettettek; (mediatisiert) egész hatig. Nagy Britannia is békességet kötött Frantziával Amiensben 1802, a' melly alig tartott egy esztendeig. Innét Napoleon, a' ki ezen üde alatt Tsászárságra emelkedett, az Angol Királynak német Birtokait, Hannovert, meg szállotta, 1804. A' reá jött esztendőben Ferentz Tsászár, a' ki ezen üdőben az Austriai örökös Tsászár Méltóságát fel vette I. Ferentz neve alatt, Napoleon szünetlen erőszakoskodván, új hadra kénteliníttetett Frantzia ellen. Sándor az oroszok Tsászárja részén volt ugyan, de a' déli német Fejedelmek Napoleonnal szövetségben voltak, az éjszaki németek részre hajlat nélkül nézték a' dolgot.

Napoleon meg nyerte az ütközetet Ulmnál, és Austerlitznél. A' rövid háborúnak a' Posonyi békeség véget vetett 26. Octob. 1805. Az elő Austriai Birtokok részint Bavariának, részint Würtemberg-

nek, és Badennek jutottak, Tirolis Bavaríanak, a' helett Salzburg, (só vár) és Berchtoldsgaden Austriának, és Würtzburg a' Toscanai fő Hertzegnek adatott, Bavaria és Württemberg Királyságra emeltettek. Borussíanak engedtetett Hannover, és a' helett Ansbachot adta Bavaríanak; Cleve, és Berg Múratnak jutott, Napoleon sógorának Nagyhertzegi tzimmer, Neuschatel a' frantz hertzegnek Berthiernek. Hamar ezen békesség után több Német Fejedelmek egészen el váltak német országtól, és a' helyett egy különös egyességet kötöttek a' rajnai szövetség név alatt, mellynek magát Napoleon Védelmezőjének hirdette, (Protector) 12. Júl. 1806. Ezen szakadásnál nem álhata meg tovább régi törvényi, 's kormányi formájában. Ezen meg győződésben le tette Ferentz Tsászár a' német Koronát.

X. Ü d ö S z a k a s z .

A' Német Ország fel oszlásától 1806, a'
Német szövetség alkottatásáig.

A' többi egyes német Fejedelmek, meg szűnven a' német Tsászárság, önuralkodók, és egészen függetlenek lettek ugyan, de már nem ápolítottak az egyesült erő által. A' kisebb Uralkodók déli Német országban, kiknek tartományai a' rajnai szövetséges országokban feküttek, kéntelenek voltak magokat ezeknek, mint közbe vetett (mediatisirt) Fejedelmek, alájok vetni, ugy látszott, hogy Borussia az északi német tartományokat egy szövetségbe igyekezne egyeztetni. De Napoleon hamar okot talált a' háborúra 1806. Meg verte a' porosz hadi sereget Jenánál, meg szállította Berlint legnagyobb részével együtt Borussíanak, melly-

nek ő a' Tilsiti békesség kötésben 1807 majd felét meg tartotta. Ezen elfoglalt tartományok, a' Hessen Casseli, és Braunschweigi birtokok mellett az új Westphaliai Királyságra változtattak Jerom, Napoleon öttsé részére. Saxonia is Királyságra emeltetett, mellyhez Warsó is, mint hertzege, hozzá kaptoltatott, és az öt szász hertzege házokkal a' rajnai szövetségbe lépett, mellyhez az Anhalt, Schwarzburg, Lippe, Reusz, Waldeck, Mecklenburg, és Oldenburg házok is jároltak. A' rajnai szövetségi Fejedelmek tartoztak öszveséges hadi erejeket szünetlen Napoleon hasznára fordítani, a' Spanyol uralkodó szék változási hadban (1806 — 1813) az Austria ellen viselt háborúban, (1809) és végre Russia ellen (1812) részt venni, miglen végre a' szabadulás napja el közelgetett, a' hol az Austriai, és Burkus Uralkodók Sándornak, az Orosz Tsászárnak szövetségében, a' három napi hartz által Lipsia mezején, Frantzia uraságát német országon egészen le rontották (16,18,19 Octob. 1813). A' német Fejedelmek ez után egybe léptek a' három szövetséges Magánuralkodókkal; seregeik a' szövetséges hadi népekkel a' békesség helyre állítása végett hadakoztak, a' melly végre Páris be vétele után, ugyan ott meg kötött. (Az első: 30. Maj 1814, a' második: 20. Nov. 1815).

A' Német tartományok, mellyek a' támadási háború ki ütése után német országtól el szakasztattak, vissza tértek német országhoz, és a' bétsi Congressusban ki osztattak. (9. Jun. 1815.) Itt egyszersmind német ország, a' külső, és belső bátor-ság fen tartása végett, és az egyes német tartományok függetlensége, és sértetlensége fenn tartására egy szövetségbe léptek a' német szövetség (Confederatio Germanica) név alatt, mellynek köz dolgai a' Frankfurti szövetségi gyülekezethen, a' szövetség tagjai Követei által végeződnek Austria Előt ülése alatt. (1816 fogva.) A' szövetségtagjai: I. 55 Fejedelmek, u. m. Egy (az Austriai) Tsászár; hét Király; t. i. öt német, és két nem német. Hat nagy

hertzeg. Tiz hertzeg. Tizenegy Fejedelmi hertzeg. (Fürsten). II. A' 4 szabad városok: Frankfurt, Lübek, Bremen és Hamburg.

Leg több Szövetségi Fejedelmek azólta Országokban országrendeket állítottak fel, ha ezek már előbb fenn nem állottak, mint p. o. Austriában, Saxoniában, 's a' t. A' közönséges békesség egyakarató határozások, és elővételek által a' nyugatlankodások ellen bátorságba tétetett.

Az Elbe parti tartományok az Elbe hajozása vissza állítására magokat egybe kaptak, és az által német ország kereskedésének a' könnyebb által vitelnek soká hibázott hasznát meg szereztek. A' német kereskedésnek új hatalmas fel hatásra való igyekezetét mutatja a' többi közt az Elberfeldben fel állítatott rajnai — nyugotindiai kereskedő társaság, melly már a' német szorgalom terményeivel az új világban nagy mozdulatokat intézett.
